Юрій Дмитрович Ячейкін

Зоряні мандри капітана Небрехи

Розповідь перша. СУВЕНІР КАПІТАНА НЕБРЕХИ

— Через оцю грудку мій штурман Азимут мало не перетворився на елементарну інфузорію, — недбало сказав капітан Небреха, демонструючи мені нічим не показну грудку сухої сірої землі.

Я гостював у капітана другий тиждень, звик уже до незвичайних пригод, спогадами про які жив Небреха. Але це неприродне поєднання "грудка землі — штурман Азимут — інфузорія" — вразило навіть мене.

Цього ранку ми пили каву і палили люльки у тій всесвітньовідомій кімнаті, стіни якої чули найдивовижніші розповіді зоряних капітанів, найхитріші запитання інтерв’юерів, найнеймовірніші гіпотези вчених і найдотепніші жарти популярних на всіх космічних трасах гумористів. Подумати тільки: ось на цьому старому столі, на якому парує наша кава, сам капітан Козир вирізав ножем схему планетної системи трьох Сонць і в кутку вирахував орбіти. У музеї космічних мандрів давно зазіхали на цей столик і спеціально тримали пишномовного фахівця, аби той щодня приходив до капітана Небрехи канючити цю реліквію. Та легше вмовити Пізанську вежу стати струнко, аніж Небреху поступитися хоч одним своїм сувеніром.

Це були справді скарби. З кожної зоряної експедиції капітан Небреха привозив один, а то й два сувеніри. Оцей справжній зуб справжнього дракона привезено з Магелланової Хмари. У тубільців сузір’я Риб він на блискучу бляшанку з-під консервів виміняв гачок, який сам шукає здобич. Ось чому у капітановому камбузі (сучасні зорепрохідці люблять стародавні терміни) завжди шкварчить на сковороді свіжа риба. А в тому прозорому глеку лежить непідробний порох з Чумацького Шляху. Ого!

Капітан топив свої вуса у кухлі пива в сузір’ї Рака і ганявся за двома зайцями в сузір’ї Гончих Псів...

Та стійте! Ви ще не знайомі з самим капітаном! Ось він весь перед вами, як колись казали, від бушприта до клотиків, а точніше — від кінчиків хвацько закручених вусів до старого рипучого протеза, що його Небреха власноручно змайстрував з латунної штанги після катастрофи на кометі Галлея. Голова його давно стала схожою на блискучу кулю, а засмагле під 193 Сонцями обличчя — на карту синоптика, але блакитні очі досі виграють, як новенькі гудзики. Ось зараз капітан запалить люльку, і ви почуєте історію, яку ще ніхто і ніколи не чув...

Але прошу хвильку уваги! Ще одне маленьке пояснення! Якщо твою думку, мій читачу, огорне чорна тінь невіри, згорни цю книгу і більше ніколи навіть не дивись в її бік. Запевняю тебе, капітан Небреха — найправдивіша людина у Всесвіті. Такого правдолюба тобі не знайти, хоч шукай від півострова Ямал і аж до Великого Воза.

— Якби я розгубився і забарився ще на хвилину, я, можливо, не зібрав би від Азимута навіть молекул, — задумливо мовив капітан Небреха, зручно вмощуючись у глибокому командорському кріслі, яке колись зняв із розбитого зорельота. Його протез ліг горизонтально і грізно дивився на мене, як цівка важкого кулемета.

— Ви, мабуть, чули про так званий парадокс часу? — почав він свою розповідь. — Людина літає собі, літає, повертається на Землю, а на рідній планеті збігли тисячоліття. Але чи гадали ви, що цей парадокс може повернутися на всі 180 градусів і закинути вас аж до мастодонтів? А я мав клопіт із цим вертким парадоксом, сто комет і тисяча астероїдів йому у боки! Між іншим, це я назвав його "час-перевертень". Якщо хочете мати точні подробиці, візьміть 1375-й "б" том зоряної енциклопедії, сторінка 812, двадцять четвертий рядок згори.

Ми з штурманом Азимутом поверталися на моїй коробці з Місяця на Землю. А щоб ви знали, мій штурман був чоловік статурний: не так, щоб величенький, а метрів зо два з гаком залюбки вміщалося між його тім’ям та п’ятами. Сили він був нелюдської. На Місяці піднімав мою коробку разом зі мною однією рукою. Чубатий, вусатий, хлопець з таких, про яких кажуть "скафандр наопашки". Та він і справді до пуття ніколи не застібався.

Уже поминули межу тяжіння між Місяцем і Землею, коли раптом: торох-торох! Трусонуло так, що в мене й досі всі кістки переплутані. Світ мені став шкереберть, перед очі плавають зірки, а я навіть не знаю, чи нову галактику бачу, чи я сам їх від удару посіяв. Азимут лежить на підлозі і лупає очима, а проте чудесно зорієнтувався: голова у нього була на північ, ноги на південь, а руки відповідно — одна на схід, друга на захід.

А що з ракетою сталося! Двигуни стрибнули з корми на ніс, а наші ходики потупцювали навпаки. Але ми ще не знали, що потрапили в згубні обійми протилежного часу!

Азимут підвівся, виплюнув два зуби і прохрипів:

— Пронесло! Це була якась приблудна комета...

Тільки-но я роззявив рота, щоб відповісти йому, коли знову — торох-торорох!

Коли я отямився, то відчув, що двигуни мовчать, а тіло моє наче прикуте до підлоги. Далебі, повернулося тяжіння, подумав я.

Я розплющив одне око і обвів поглядом ракету. Такого безладдя я в житті не бачив. Звідусіль звисають обірвані дроти, прилади вивернули свої різноколірні тельбухи, куди не кинь оком — жодної цілої речі. А серед цього хаосу на купі всілякого мотлоху сидить Азимут і нажахано

дивиться в ілюмінатор. Руки у нього трусяться, весь він сіпається і взагалі скидається на божевільного.

— Де ми? — якомога спокійніше запитав його я.

— На Землі! — ляскаючи зубами, відповів він. — Але тут коїться кінець світу! Мертві встають з-під землі!

Ну, хто б на моєму місці не подумав, що Азимут таки з’їхав з глузду? Хто поставив би інший діагноз?

Але — неймовірно! — я помилився.

Коли я глянув у ілюмінатор, серце в мене похололо, наче я в самому купальному костюмі вискочив у космос.

Це було якесь марення. Це було ніби кінофільм, який пустили навпаки. І в скаженому темпі.

А слід вам сказати, що переплутати щось ми не могли, бо приземлилися в хрестоматійній місцевості. Це був Єгипет, і не просто Єгипет, а знаменита Долина Царів, фантастична долина кам’яної геометрії пірамід. Отже, ми орієнтувалися, як у себе в хаті.

Але це був неймовірний світ!

Сонце сходило на заході і сідало на сході. Люди кумедно метушилися назадгузь. Вони виходили живі з вогню і сухі з води. Нічого не народжувалося і не вмирало, а несподівано з’являлося готовеньке, щоб потім безслідно зникнути. Здавалося, ніби якийсь чарівник до всього торкається своєю паличкою, щоб викликати з небуття казкові картини. Це була сама історія, яку перед нами крутили з кінця.

Страшна розгадка цієї таємниці забриніла в моєму мозку. Невже нас засмоктав протилежний час? Коли так, то зараз з-під землі піднімуться когорти Наполеона, щоб з самого кінця і до самого початку повторити жорстоку битву з безжалісними мамелюками тодішнього володаря Єгипту Мурада. А коли двобій дійде до початку і війська мальовничо вишикуються після битви, яку вони щойно повторили, як учні таблицю множення, з кінця, сам Наполеон Бонапарт позадкує на білосніжному коні перед свіжими, як після відпочинку, військами і скаже:

— Солдати! Сорок віків дивляться на вас з висоти цих пірамід!

Я ввімкнув звук, щоб на власні вуха почути цю афористичну промову.

І що ви думаєте?

Все було точнісінько так, як я й передбачав. Та я не врахував однієї дрібниці: великий завойовник не тільки все робив навпаки, а й говорив навпаки! Він підняв руку і проверещав:

— ! дімаріп хиц итосив з сав ан ясьтялвид віків короС ! итадлоС

Авжеж, багатьох див я тоді надивився.

Чавунні ядра відскакували від циклопічного обличчя сфінкса і стрибали точнісінько в жерла французьких гармат, а Ніл невтомно ніс свої води не в Середземне море, а в глиб чорного континенту. Я бачив, як раби розбирали піраміди і по камінчику розтягали храми та палаци, поки в долині не залишилося жодної будови. Я бачив, як пустеля зацвіла, і в її джунглях несамовито ревли жахливі ящури. Я дивився на все це і тихенько вітав себе з тим, що моя стара коробка надійно захищає нас від руйнівного впливу часу.

Та настав момент, коли Земля зробилася голою, як школярський глобус. Хіба що тільки по глобусу не повзають брудні слимаки і драглисті

потвори. Але й по Землі вони не довго плазували. Час-ненажера вправно злизав їх з поверхні.

А потім і сама Земля почала поволі розпорошуватися і танути у часі!

І тоді Азимутові нерви не витримали.

— Капітане! — зойкнув він. — Ви бачите, капітане? Гине матінка-Земля! Я збережу її і буду до скону свого носити на серці!

Не встиг я йому заперечити, як він вистрибнув з ракети. Хоч би застебнувся! Але для нього правила техніки безпеки не існували.

За хвилину він вже знову був у ракеті і, хекаючи, поклав на пульт величезну брилу чорного базальту. Але йому не довелося носити її на серці, бо невблаганний час не жалував його.

Він мінявся щомиті.

Спочатку зникли зморшки, наче їх старанно витерли гумкою. Потім зійшли нанівець вуса. А за півхвилини замість кремезного штурмана із скафандра визирав тонкий, як жердина, і незграбний недоросток. Ще за п’ятнадцять секунд він уже мав габарити першокласника і пірнув у скафандр з головою. Вершок скафандра опав, і було ясно, що Азимутові вже не визволитися з нього без сторонньої допомоги.

Я виловив його з надр космічного одягу тієї миті, коли бідолаха про щось несамовито галасував незрозумілою мені мовою. Та я все ж таки второпав, що він категорично вимагав пелюшок...

Треба було негайно рятувати Азимута. Я блискавично увімкнув усі двигуни і рвонув у простір. Я знав, що летітиму довгі роки, дотримуючись режиму сонячного променя. Адже на Землі все мало відбутися з самого початку і аж до сучасного кінця...

...Капітан Небреха вибив на свою чорну долоню люльку і закінчив розповідь:

— Ось вам пригода з грудкою землі! Це все, що залишилося від базальтової брили, яку буквально видер з бездонної пащі часу хоробрий Азимут.

— А що залишилося від нього самого?! — мимоволі вихопилось у мене.

— Нічого йому не сталося, — заспокоїв мене капітан. — Азимут живий і здоровий. Зараз йому вже одинадцять років, і він навчається у школі для обдарованих дітей.

Розповідь друга. РОЗМОВА З ДЗЕРКАЛОМ

Коли гостюєш у капітана Небрехи, ніколи не вгадаєш, яка несподіванка чатує на тебе. Скільки разів я бачив його почорнілу від тютюну та часу люльку! Але мені й на думку не спадало, що ця неоковирна люлька — єдина реліквія єдиної за своєю космічно-історичною вагою міжсвітової зустрічі! І це була не просто зустріч двох цивілізацій...

Того теплого безжурного вечора ми сиділи на веранді і слухали романтичні казки моря, які з ласкавим шерехом шепотіли прибережній ріні прозорі хвилі.

Капітан Небреха палив свою люльку. На столику стояла полірована скринька з пахучим тютюном. Ось капітан востаннє затягнувся, вибив присок на долоню і кинув люльку на стіл.

На лівому боці люльки був якийсь напівстертий незрозумілий напис. Я ніколи не намагався його розібрати, бо капітан Небреха вільно володів трьома сотнями чужопланетних мов і міг писати будь-якою з них. А в його

домі було стільки див, що вони просто не могли не відвернути мою увагу від якихось там закарлючок.

Отже, уявіть мій подив, коли люлька віддзеркалилася на гладенькій поверхні тютюнової скриньки, і я несподівано для самого себе прочитав на цьому дзеркальному відбитку прізвище мого гостинного господаря.

— "Небреха!" — вигукнув я, вражений до краю.

— Що? — не зрозумів він мене.

— Тут написано "Небреха", — схвильовано пояснив я. — Але чому...

— У цій хаті, — урочисто зупинив мене міжзоряний вовк, — ви знайдете десятки, якщо не більше, різних "чому". Але історія цієї люльки і справді може здатися цікавою. Ви не повірите, що через цю непоказну на перший погляд люльку мало не наклали головою дві з половиною сотні найхоробріших у галактиці мисливців, кожен з яких був членом Всесвітнього об’єднання планетних Товариств Мисливців та Рибалок. Якби я запізнився ще на хвилину...

Він підвівся і, кульгаючи на ліву ногу, пошкандибав до кімнати. Секунд із тридцять він рипів там протезом і шарудів на полицях, коли нарешті повернувся з пляшкою, припорошеною густим космічним пилом. У пляшці була ота кавказька рідина, яку медичні світила ще на світанку космічних польотів визнали антиречовиною. Та Небреху ніколи не лякала страхітлива перспектива анігілювати. З кишені капітан добув дві склянки. Він перехилив стандартну дозу антиречовини, хукнув, набив люльку медовим тютюном і розтанув у вулканічних хмарах диму.

— Авжеж, ще хвилина — і від членів Всесвітнього об’єднання Мисливців та Рибалок залишилися б самі скафандри з потрощеними кістками, — почув я з хмари спокійний, як завше, голос капітана Небрехи.

— Загалом, це мала бути лише весела прогулянка, товариський пікнік на одній планеті в сузір’ї Дракона, — почав він свою розповідь. — єгері правління вистежили там прекрасну потвору. Уявіть собі гігантську крокодилячу морду на зміїному тілі завтовшки з ракету. Додайте до цієї химери велетенські крила птеродактиля, причепіть довжелезний хвіст, засіяний гостряками, що надто нагадували старовинні палі, поставте усю цю надбудову на двісті п’ятдесят товщенних лап, з яких навсебіч стирчать жахливі пазурі, і матимете повний портрет. Принаймні копію.

Цей казковий монстр перетравлював навіть каміння і вже встиг зжерти половину власної планети. Не було ніяких сумнівів, що коли потвора житиме і далі, вона поглине усю планету. Про наслідки такої зажерливості не хотілося й думати. Зрозуміло, зникнення цілої планети порушило б закон всесвітнього тяжіння, що, безперечно, спричинилося б до безпрецедентної космічної катастрофи в сузір’ї Дракона. Усі цивілізації сузір’я благали нас прийти негайно на поміч.

Я одержав запрошення на ці видатні лови за номером 251 і одразу почав готуватися до старту. До моєї старої коробки летіли набої, запасні скафандри, медичні пакети, десятистволки, паки тютюну, балони з рідким киснем, консерви, ящики "Мисливської"... Словом, я не мав вільної ані хвилинки, щоб ще раз перевірити маршрут. А штурман Азимут був тоді у відпустці.

Очевидно, це й призвело до мізерної помилки, а найдрібніші помилки, треба вам сказати, набувають у космосі воістину космічних масштабів.

Азимут потім довів мені, що під час старту я схибив на якусь півмільйонну частку секунди.

Як я лишився живий, мені й досі незрозуміле. Коробка ковтала мільярди кілометрів непередбаченого маршруту з швидкістю світла. А коли поглинаєш Всесвіт із швидкістю світла, перед твоїми очима стоїть одна й та ж незмінна картина. І стоїть, аж поки почнеш гальмувати. Річ у

тому, що нові світлові хвилі не встигають тебе наздогнати, а давні — від тебе втекти, і ти бачиш лише ту світлову картину, з якою ніздря у ніздрю летиш у просторі. Коротко кажучи, бачиш заспокійливу порожнечу і раптом вганяєшся в якесь небесне тіло завбільшки з наш Юпітер... Ось що таке мандрувати у Всесвіті навмання.

Але я, видно, народився у зоряній сорочці або просто під щасливою зорею. Найменший метеорит не перетяв мою незаплановану трасу. Тільки коли ходики показали, що вже пора стишуватися, і я натиснув на гальма, то побачив, на яку небезпеку наражався.

За усіма розрахунками я вже мав бути в сузір'ї Дракона, а раптом опинився зовсім в іншому місці, на маловідомій стежці Чумацького Шляху. Великий і Малий Вози ледве бовваніли у зоряній куряві.

Я зупинив коробку, аби роздивитися серед зірок, і раптом помітив, що поруч мене завис зореліт точнісінько такої ж конструкції, як і мій. Навіть латки були однаковісінькі. Космічні мікролітражки стояли ніс у ніс, як собаки, коли знайомляться.

Мені фантастично щастило! Отак — ні сіло ні впало — зустрітися з братом по розуму в глухому закутку Всесвіту! Тепер я вигадаю час хоча принаймні б на орієнтації, бо знати не знав, куди залетів.

Я миттю вискочив з коробки, а далі...

А далі, якщо ви хоч раз посміхнетеся, я не розповідатиму!

З чужого зорельота теж вискочив космонавт, і тієї ж миті він закляк так само, як закляк я: він і я бачили перед собою копію один одного!

Якби я мав брата-близнюка, то й тоді б ми не були такі подібні. Я бачив попереду самого себе, від вусів до протеза! Я бачив себе з усіма подробицями! Одне тільки відрізняло нас: там, де в нього було праве

око, у мене було ліве, а де у нього було ліве, у мене праве. У мене протез — замість лівої ноги, а в нього — замість правої...

Коли б не ці дрібниці, ніхто б не розібрав, де він, а де я.

Я ступив крок уперед з правої ноги, а він ступив з лівої. Ми простягли один до одного руки, але потиснути їх нам не вдалося. Мені здалося, ніби я торкнувся дзеркала. Він теж здивовано звів брови. І взагалі ми діяли напрочуд синхронно.

Ми одночасно роззявили рота і в один голос привіталися:

— Привіт!

— Привіт!

А потім в унісон відрекомендувалися:

— Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха.

— Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха.

З подиву у мене замакітрилося в голові. Та я не розгубився. За усіма ознаками, переді мною стояв непідробний капітан Небреха.

Але ж я теж капітан Небреха! Цю неймовірну крутиголовку слід було негайно розв’язати.

— Звідки ви прилетіли? — спитав я його.

— Звідки ви прилетіли? — спитав він мене.

— Із Землі, — відповів я.

— Із Землі, — відповів він.

От вам це важко навіть збагнути, а нам ще важче було порозумітися! Ми говорили таким собі дуетом. Що я казав, теж саме тієї ж миті казав він, а що казав він, тієї ж миті повторював я. Випередити його я не здолав і на півслова. Так само, як і він мене. З однаковим успіхом ми могли б втекти від власної тіні. Якщо хочете хоч трошки уявити, спробуйте у порожній кімнаті гомоніти з дзеркалом. Іноді мені навіть моторошно ставало.

Ми обидва один одного питали і обидва один одному відповідали. Але щоб спростити діалог, я не буду повторювати репліки. Я пам’ятаю його дослівно, наче розмовляв тільки вчора.

Ось послухайте:

— Куди прямуєте?

— На полювання.

— І я теж.

— А вас не дивує цей неймовірний збіг?..

— І ця прозора перепона?..

— Атож!

— На вашу думку, що це таке?

— Межа між світом та антисвітом?

— Мабуть, вона.

— Подумати лишень, я перший з людей на власні очі уздрів антисебе!

— І ці рідні антивуса...

— І цю стару антилюльку...

— До речі, ви помітили?

— Що межа коливається?

— Так, ніби по ній котяться повільні хвилі...

Ми чудово порозумілися. Очевидячки, наші думки були цілком тотожні. Та чого тільки у Всесвіті не буває! Але якщо поміркувати, інакше не могло і бути.

— Певне, тут є невідомі течії між світом та антисвітом.

— І тоді...

— Друже антику, перевіримо наше припущення. Покладімо на хвилі цієї течії наші люльки...

— А самі візьмемося поки що за розрахунки.

— Авжеж! Час покаже...

— До завтра!

— До завтра!

Розмова з антисобою мала свої переваги. Наприклад, не треба було домовлятися про термін експерименту. І так було цілком ясно, що ми ухвалимо однакове рішення.

Ми синхронно поклали до ніг люльки і попрямували до своїх коробок. Приємно було працювати, знаючи, що поряд з тобою порпається в зоряних картах антити — антиславетний антикапітан Анти-Небреха. З однаковими думками, з однаковими прагненнями, з однаковою долею. Цілу добу я крутив "козячі ніжки" і схвильовано думав, чи вдасться наш геніальний експеримент. Мозок мій був у такому нелюдському збудженні, що розрахунки до нового маршруту в сузір’я Дракона я склав із швидкістю великого електронного обчислювача — за п’ятнадцять секунд.

За останніми годинами доби, яку я, безумовно, разом з Анти-Небрехою згаяв на експеримент, я слідкував, підстрибуючи з нетерплячки. Як мені кортіло трохи підігнати уперед стрілки ходиків! Але я стримував себе, бо за два кроки від мене у своїй антикоробці підстрибував Анти-Небреха, і його теж так крутило, що хоч одягай гамівну антисорочку.

Але тільки-но стрілки показали час, як я кулею вилетів з ракети.

Чи варто нагадувати про те, що Анти-Небреху теж наче хтось вистрілив? Словом, ми прибули на місце одночасно.

Не вагаючись ані мікросекунди, ми схопили наші люльки і, танцюючи на осі протезів, заволали:

— Хай живе антисвіт! Вдалося!

А танцювати було чого: ми тримали в руках антилюльки. Я спочатку навіть не знав, з якого кінця її запалити. Зрозумійте мене правильно,

раніше на моїй люльці з правого боку було факсиміле, а з лівого боку — карб. А за добу факсиміле і карб помінялися місцями!

Які наукові висновки можна було зробити з цієї видатної події? Перше: між світом та антисвітом існують у часі та просторі якісь недосліджені течії. Друге: між світом та антисвітом є якийсь третій стан матерії, де енергетичний заряд будь-якої речі міняється на протилежний знак, — адже в руках ми тримали антилюльки і не анігілювали! І знаєте що, іноді мені спадає божевільна думка, що не люльки, а наші коробки помінялися місцями! І тоді перед вами сидить не старий капітан Небреха, а його двійник з антисвіту! І я, міжзоряний вовк, навіть не здогадуюсь, що моє праве око насправді ліве і навпаки!

Так, це відкриття неймовірно розширює обрії науки...

Ми стояли один проти одного і ладні були кинутися в обійми. Але прозора межа не дозволяла нам навіть доторкнутися один до одного. На очах Анти-Небрехи блищали сльози, мені теж щеміло...

— Бувай, антику! — одноголосне попрощалися ми. — Щасливої тобі дороги!

Ми посідали у свої коробки і обережно дали задній хід, щоб не зруйнувати Великої Межі...

І зараз я не годен второпати, навіщо ми так швидко розпрощалися? Адже мудрішої, освіченішої, чемнішої, вихованішої, винахідливішої і хоробрішої людини, ніж антикапітан Анти-Небреха, я не зустрічав і вже, мабуть, не зустріну.

— Тільки в його геніальній голові, — захлинався у дифірамбах капітан Небреха, — могла народитися ця блискуча ідея! Завдяки його світлим думкам вперше за історію зоряних польотів було експериментальне

перевірено, чи існує прямий матеріальний зв’язок між світом та антисвітом!

Я слухав капітана Небреху і відчував, що ми взяли не той курс і схибили не на якусь там жалюгідну секунду, а на цілих дві години розмови.

— А потвору зловили? — ввічливо і делікатно нагадав я.

— Атож! — схаменувся капітан Небреха і хлюпнув у склянки антиречовини. — Коли я прибув на недоїдену планету, потвора махала крильми і своїми двомастами п’ятдесятьма лапами тримала за комір двісті п’ятдесят найдосвідченіших у Всесвіті мисливців. Та на мене в чудовиська лапи не вистачило, і мені тільки й лишилося, що врятувати цивілізації в сузір’ї Дракона. Скажу вам, що стріляв я спокійно, як у міському тирі. Але я хотів би ще раз повернутися до того моменту, коли наймудріший з антикапітанів, а він, безперечно, теж разом з цивілізаціями Анти-Дракона врятував цвіт мисливства та рибальства антисвіту...

Ні, капітана Небреху таки несила збити з обраного ним курсу!

Розповідь третя. ЦІКАВА АРИФМЕТИКА

Нині навіть школярі знають, що в хатній бібліотеці капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи було 1000 наукових фоліантів, кожен з яких мав не менше 1000 сторінок і важив не менше трьох кілограмів: капітан терпіти не міг легковажних праць.

От і уявіть собі мій подив, коли серед цих вагомих (у власному і в переносному розумінні цього слова) творів я побачив тонюсіньку дитячу книжечку "Цікава арифметика". Вона важила не більше 100 грамів і мала не більше 100 сторінок.

Я перегорнув кілька сторінок і переконався, що з примітивними задачами, які заповнювали цю брошуру, впорався б навіть першокласник-другорічник.

А проте в підручнику історії космонавтики цього факту чомусь немає, хоч пов’язаний він справді з незвичайною пригодою. Більш того, в історії навіть не згадується, що найславетніший серед зоряних капітанів мав у своїй бібліотеці дитячу книжку.

Але розповім все до пуття, щоб раз і назавжди зліквідувати цей ганебний історичний недогляд.

Було це так.

— Капітане, — мовив я, коли з першого до останнього рядка простудіював "Цікаву арифметику", — що ви, енциклопедист і зореплавець, знайшли у цій захалявній книжці для початківців?

— Саме те, — відгукнувся капітан Небреха, — чого ви не зауважили. Цю книжку випустило у світ видавництво "Ребус". А видавництво "Ребус", щоб ви знали, міститься не де-небудь, а на планеті Кібері, в сузір’ї Волопаса. Якби отам я питав отак безглуздо, як оце ви, я б не сидів зараз перед вами, і ви не перегортали б цієї книжки. Якби моя спостережливість зрадила мені хоч на хвилину...

Небреха взяв у мене з рук "Цікаву арифметику" і зарипів на протезі до книжкових полиць. Там він поставив її на чільне місце — між двома найгрубішими фоліантами у могутніх панцирах синтетичних обкладинок. Маленька книжечка ніби розтанула серед книжкових динозаврів.

Капітан повернувся до мене, знову вмостився у кріслі і ще раз підкреслив:

— Авжеж, якби моя спостережливість зрадила мені хоч на хвилину, ви б зараз не бачили капітана Небреху, а штурман Азимут уже ніколи не навчався б у школі для обдарованих дітей...

— Планету Кіберу ми відкрили третього року плавання у величних просторах Волопаса, — почав він свою, як завжди, захопливу розповідь. — Зірка, навколо якої обертається Кібера, далеко осторонь верстових галактичних шляхів, і тому не дивно, що ми з Азимутом перші ступили на грунт планети: мій штурман завжди обирав ще не звідані маршрути.

Наші відвідини мали величезну історичну та наукову вагу. Правда, не стільки для Землі, як для Кібери. І знаєте чому? Бо на Кібері розвиток пішов зовсім в інший бік, і коли ми прилетіли, планету населяли самі роботи.

Зустріли нас з неймовірним піднесенням. До моєї коробки зібралися юрми роботів і у захваті вигукували найпопулярніші аксіоми і теореми. Штурман Азимут милостиво махав їм рукою, що викликало ще більше ревище. Це був просто якийсь всепланетний фестиваль математичної радості. Лише згодом я довідався, у чому тут річ, але було вже пізно...

Це була вельми своєрідна планета. Скрізь ми бачили книгарні та кіоски, а в них — безліч всіляких задачників, теоретичних досліджень з вищої математики, подарункових наборів різноманітних цікавих хімій, арифметик, цікавих астрономій, фізик, алгебр, геометрій, планіметрій та тригонометрій. На полицях лежали справжні поклади довідників з шахової гри, збірки етюдів, дебютів та ендшпілів, наукові праці з теорії і тактики тисячоклітинних шашок, каталоги партій з усіх планетарних чемпіонатів. Скрізь можна купити газету "Дебют" або журнал "Етюд". Коротко кажучи, тут була література для всіх віків та всіх смаків.

Куди не кинеш оком, усюди стрибали і танцювали світлові реклами торговельних фірм. Найчастіше траплялася реклама фірми ЮК, тобто "Юний Конструктор".

ПОВНИЙ КОМПЛЕКТ "ЮНИЙ КОНСТРУКТОР", — промовляв веселий неоновий робот, — ВИХОВУЄ З РОБОТЯТ МАЙБУТНІХ КОНСТРУКТОРІВ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН, ВИНАХІДНИКІВ ТА ГЕНІАЛЬНИХ ОБЧИСЛЮВАЧІВ, КУПУЙТЕ ПОВНІ КОМПЛЕКТИ "ЮНОГО КОНСТРУКТОРА"!

Але якась могутня ліга захисту роботят від "Юних Конструкторів" вперто боролася з цією рекламою. Поряд кожного стенда фірми ЮК вона чіпляла свої жахливі попередження.

НЕ ЗАЛИШАЙТЕ РОБОТЯТ САМИХ З ВИКРУТКАМИ ТА ГАЙКОВИМИ КЛЮЧАМИ "ЮНОГО КОНСТРУКТОРА", — похмуро застерігала ліга. — РОБОТЯТА ГРАЮТЬСЯ І БЕЗ НІГ ЗАЛИШАЮТЬСЯ!

Особливо сильне враження справляло світлове застереження такого змісту. Двоє малих роботят гайковими ключами, на яких ясно було видно тавро ЮК, відгвинчували голову у третього. І потім вони цією головою ганяли у футбол. Напис під моторошною картиною щомиті спалахував метровими кривавими літерами: ОСЬ ЩО РОБИТЬ З ВАШИМИ РОБОТЯТАМИ ФІРМА "ЮНИЙ КОНСТРУКТОР".

Потім я дізнався, що ліга мала всі підстави боротися з фірмою ЮК — ліга сама випускала повні комплекти ЮТ, або "ЮНИЙ ТЕХНІК".

Багато цікавого було на Кібері. Та найцікавіше було те, що ми прибули сюди у розпал дискусії на тему: "Можливо чи неможливо створити розумну людину?" Я не буду тут наводити численних думок на цю тему, а викладу лише основні тези та антитези всепланетновідомих обчислювачів Плюса та Мінуса.

Треба вам сказати, що обчислювач Плюс намагався штучно у пробірці створити мислячу людину, а обчислювач Мінус скрізь ганьбив його і заперечував саму можливість існування біологічної істоти. Саме він і розпочав творчу дискусію з прозорого натяку на нікчемність праць обчислювача Плюса.

— Недавно, — публічно заявив у газеті "Дебют" обчислювач Мінус, — з розгвинченої консервної бляшанки, яку вже час викинути на звалище металевого брухту, а не дозволяти морочити голови студентам в Академії обчислювальних наук, пролунав черговий антинауковий зойк. Оця бляшанка, яка не соромиться носити високе звання обчислювача, насмілюється запевняти, ніби жива біологічна система "людина" матиме у майбутньому незліченні переваги перед роботами. А які можуть бути переваги у надто вразливої системи, нічим не захищеної від механічного та біологічного впливу оточення? Порівняно з сучасним високорозвиненим роботом людина не витримує ніякої критики!

На це обчислювач Плюс з властивою йому гідністю відповів:

— Деякі запеклі бовдури, які самі себе привсероботно розпинають своїми химерними виступами, ніяк не можуть второпати, що тільки людина спроможна дати нам мозок, який заступить найдосконаліші машини і стане невичерпною скарбницею знань. Крім того, людина складатиме для нас нові оригінальні задачки. Ці аксіоми не відомі тільки тим, що безсоромно носять високе звання обчислювача, хоч нездатні відрізнити здорову думку від нісенітниці.

Та обчислювач Мінус не склав полемічної зброї і в’їдливо запитав:

— А навіщо нам мозок? Хіба наші пращури не жили без мозку? А хіба досі ми самі не жили і далі не проживемо без мозку? Всі ми змалку запрограмовані, і виконання нашої програми — запорука всіх успіхів. Ця істина така ж непомильна, як таблиця множення! Тепер — щодо так званої "людини". Не секрет, що на створення її ми кидаємо такі скажені гроші, що скоро всі підемо з торбою. Щоправда, ця сумна перспектива не збентежить деяких інтелектуальних старців, які давно копирсаються на смітниках науки.

Цей відчайдушний напад обчислювач Плюс відбив однією лише презирливою реплікою.

— Історія суспільного розвитку вчить, що без мозку можуть жити тільки розумові банкроти та нездари, яких давно слід було б приректи на животіння запчастин!

Обчислювачеві Мінусу довелось бити відступ. Але поки обчислювач Плюс святкував перемогу і в колі друзів піднімав келих першосортного мастила, його опонент міняв тактику суперечки. І от на прес-конференції журналу "Етюд" обчислювач Мінус заспівав своєї:

— Полемічні засоби мого вельмишановного опонента більш личили б невихованому підлогонатирачеві, який бурчить у черзі біля акумуляторної електроколонки. Але я, як це й годиться непідробному обчислювачеві, перекину наш діалог із сфери містичної теорії у зрозумілу для всіх сферу конкретних чисел. З чого я виходжу? У короткому діапазоні чисел від 10^0 до 10^10 ми вживаємо цілі числа практично, бо вони ще піддаються математичній уяві всебічно розвиненого робота. Але вже важко уявити собі величини у діапазоні від 10^10 до 10^100, який ми можемо умовно назвати середнім, або астрономічним. До цієї величної когорти чисел належить число атомів у Всесвіті 10^79 та число мікросекунд, що минули відтоді, як наша планета з космічного курища та газу перетворилася на тверду, геометричне правильну кулю — 10^23! Але є ж числа набагато більші. Отже, дозвольте запитати деяких безнадійних неуків: який мас бути обсяг черепа, щоб умістити усі знання, що в розмаїтих поєднаннях практично дають безмежну кількість комбінацій? Мозок, який деякі нездари намагаються увіпхнути у недосконалу систему "людина", не вліз би навіть у кулю завбільшки з наше світило!

Це була творча поразка обчислювача Плюса, бо цьому замаху на його ідеї слід було дати відсіч. А чим міг відповісти Плюс, коли з термокамери його лабораторії виходили лише грайливі макаки та вередливі павіани? Тільки один раз йому пощастило створити могутнього пітекантропа. Але цей лютий дурисвіт ще не встиг охолонути, як вже розтрощив двох лаборантів і, озброєний уламками, кинувся на свого творця обчислювача Плюса. Він ганявся за ним по всіх вертикалях та горизонталях Академії обчислювальних наук Кібери, аж поки схопився за електричний дріт.

Словом, обчислювача Плюса погрожували розгвинтити на запчастини. У цю трагічну для прогресивної думки мить і прикіберилася моя коробка.

Тепер ви розумієте, чому на Кібері почався фестиваль радості? Усі прогресивні роботи святкували свою несподівану перемогу і весело блимали різноколірними лампочками. Скрізь порозвішували яскраві китиці, як святами у нас на Хрещатику. Вчена рада Академії обчислювальних наук опублікувала спеціальну відозву до всіх роботів і всіх допоміжних машин, що самопрограмувалися.

Я не цитуватиму її дослівно, бо ви й самі добре обізнані з літературним стилем відозв, а передам тільки головне.

Ось коротко зміст відозви.

Вчена рада зазначила, що роботи Землі порівняно з роботами Кібери ведуть перед, розв’язали проблему міжзоряного плавання і здобули принципову перемогу над живою природою. Яскравий і переконливий доказ цього — прибуття на Кіберу високоорганізованих людей, що називаються капітаном Небрехою та штурманом Азимутом. Особливо цікавим з наукового погляду екземпляром є капітан Небреха, ланка між роботом та людиною. Так, одна нога Небрехи виготовлена на біологічній основі, а друга — на металевій, що дуже ріднить його з роботами. Хай живе порозуміння і дружба між двома цивілізаціями роботів — Землі і Кібери!

Бачили б ви, з яким відчаєм блимав своїми ліхтарями обчислювач Мінус, коли читав цю відозву. Адже наш приліт зіпсував йому весь тріумф.

Але поки я з Азимутом безтурботно мандрував планетою роботів, обчислювач Мінус отямився і на спільній прес-конференції газети "Дебют" та журналу "Етюд" виступив з черговою офіційною заявою. Він доводив, ніби роботи Землі надіслали нас роботам Кібери у подарунок, щоб кіберяни не марнували часу та коштів на пошуки правильної біологічної

мозаїки. Він закликав роботів схопити самостійно мислячих людей (тобто мене й Азимута) і розібрати, щоб зрозуміти структуру живої клітини та нервову схему. Якщо ж дослідників спіткає прикра невдача, роботи Землі люб’язно надішлють своїм братам по запчастинах ще кілька примірників.

Тисяча астероїдів і один білий карлик, я тоді від душі побажав, щоб отих роботів самих порозбирало!

Спасибі обчислювачеві Плюсу, він рішуче повстав на наш захист і цілком слушно назвав обчислювача Мінуса диким невігласом.

І все ж, попри героїчні зусилля нашого друга Плюса, багато членів вченої ради схилялося на пропозицію Мінуса, бо роботи по натурі своїй дослідники, а зрозуміти незнайому, машинерію було надто спокусливо.

Тоді я, користуючись своїм визнаним авторитетом перехідної ланки між людиною і роботом, ознайомив читачів через газету "Дебют", що на Землі не роботи майструють людей, а люди майструють роботів. Отже, перш ніж мене з Азимутом розібрати, ще слід розібратися, хто кого мусить розбирати. Але мою щиру оповістку взяли за незграбну і нахабну спробу перешкодити обміну знаннями між високорозвиненими цивілізаціями роботів. І авторитет не врятував!

Коли нас ввели до зали засідань Вченої ради Академії обчислювальних наук, я побачив, що тут приготовано вже всі прилади для жаскої екзекуції, яку обчислювачі охрестили гуманним словом "експеримент". Я машинально вислухав вирок. Над нами змилувалися — вирішили розібрати на молекули, а потім знову зібрати.

Я гарячкове шукав порятунку, коли обчислювач Максимум, неодмінний голова ради, проскрипів погано змащеним голосом:

— Як бачите, ми відхилили неприємну для вас пропозицію обчислювача Мінуса і ухвалили нову постанову.

Ці слова на все життя запали в мою пам’ять, бо саме після них штурман Азимут надумався жартувати. Він меланхолійно мовив:

— Точнісінько такий випадок стався з одним водієм автомобіля. Він побачив на спідометрі цифру 15951 і вигукнув: "Що зліва направо, що справа наліво — одне й те ж! Другої такої нагоди не скоро дочекаєшся!"

Отут нас і врятувала моя природна спостережливість.

Я помітив, що після Азимутових слів обчислювач Максимум раптом одірвав погляд од порядку денного, секретарі відсунули стенограми, в обчислювача Мінуса випали з рук антитези. Всі тихо і задумливо почали блимати лампами, наче їх заворожили. Азимут, ошелешений цією несподіваною поведінкою роботів, про всяк випадок позадкував до дверей.

Нараз обчислювач Максимум радісно вигукнув :

— Ситуація повториться за дві години, якщо машина йтиме з середньою швидкістю п’ятдесят п’ять кілометрів на годину! На спідометрі буде 16061, найближча цифра-перевертень!

Азимут очманів.

А всі роботи радісно загули, заверещали, затріщали електричними іскрами, бурхливо вітаючи першовирішальника нової оригінальної задачі, що, безперечно, згодом увійшла до всіх хрестоматій та історичних хронік Кібери. Над головою обчислювача Максимума спалахнув німб, що світився стільки секунд, скільки їх було витрачено на розв’язання.

Але я вже знав, що робити, аби відволікти увагу Вченої ради від фатальної для нас ухвали. У розпал всероботної радості я, наче бомбу, кинув у натовп обчислювачів нове математичне запитання:

— Яке число матимуть дванадцята і двадцять друга пляшка у батареї з тридцяти чотирьох пляшок, якщо рахувати справа наліво?

Знову запала чарівна тиша, знову задумливо блимали лампи, аж поки обчислювач Плюс вигукнув:

— Тринадцята і двадцять третя!

І знову лунає симфонія безмежної радості, а над головою першовирішальника Плюса спалахує німб переможця.

Відтоді я вже не давав роботам отямитися. Я невтомно бомбардував їх все новими і новими запитаннями. Я ввімкнув ретранслятори, щоб уся Кібера чула мій владний голос:

— Яке найменше число, якщо ділити на числа 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 і 9, дає відповідно у залишку 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 і 8?

І над головою цього незграбного сифона Мінуса жодного разу не спалахнув німб першовирішальника. Усі роботи переконалися, що замість голови він носив глечик.

А я все сипав добірними задачами, як з плакатного рогу достатку.

Азимут пас мене очима і з глибоким жалем раз у раз співчутливо шепотів:

— Бідний, бідний капітан Небреха... Бідолаха зовсім з’їхав з глузду...

Я його прекрасно розумів: і справді, нас прирекли до страти, а я, наче недоумкуватий, розважаю своїх катів.

Та я не мав часу пояснити йому свій тактичний задум, що мусив нас врятувати. Роботи розв’язували найскладніші крутиголовки з швидкістю перегонових ракет, а я дедалі повільніше заповнював паузи. Іноді від нетерплячки я грюкав протезом по металевій підлозі зали засідань Вченої ради, наче, крім іскор, міг викресати з неї ще математичне запитання.

Я лихоманкове шукав якусь пристойну працю на царині математики, щоб надовго посадовити роботів на мілини часу. Адже нам з Азимутом треба було не тільки втекти з Академії обчислювальних наук, а й встигнути добігти до нашої коробки...

Але щось путнє на думку не спадало. У мене не було вільної ані секунди, бо роботи ковтали задачі ненажерливо, мов голодні удави. Ще трохи, і я мусив би сам стрибнути у їхню бездонну пащу. Цієї драматичної миті я розпачливо ляснув себе по боку і раптом почув, як у лівій кишені щось задеренчало... О небо! Я зрадів і злякався! Я зрадів — може, це наш порятунок, і злякався, а що як просто табакерка...

І що ви гадаєте? Це був порятунок!

Я шаснув до кишені і витягнув найпопулярнішу на Землі гру "15"! Гру, через яку ямайські пірати розбивали свої кораблі об рифи, машиністи не зупиняли поїзди на станціях і летіли під укіс, а пачкарі кидали свій прибутковий промисел! Бо вони були неспроможні хоч на хвилинку відірватися від чарівниці-коробочки...

Я гордо підняв нашу рятівницю над головою й урочисто звернувся до роботів:

— Шановні кіберяни! Зараз я познайомлю вас з найпопулярнішою серед роботів Землі грою "15"! У цій коробочці — п’ятнадцять квадратових шашок, пронумерованих від 1 до 15. Один квадрат у коробочці вільний. Гра полягає в тому, щоб шашки, розташовані

довільно, пересунути в порядку зростання номерів. Однак це вдасться не завжди. Отже, знайдіть, як найкоротше можна вирішити завдання.

Я передав коробочку обчислювачеві Максимуму і втомлено втер спітніле чоло.

— Тікаймо негайно, капітане! — смикнув мене за рукав Азимут, коли я нарешті замовк.

— Нема чого поспішати, — стиха заспокоїв я його. — Ти лишень подивись, що роблять ці металеві диваки! Вони почали перебирати усі можливі позиції до п’ятнадцяти шашок... А чи знаєш, що їм доведеться перебрати до двох трильйонів позицій?! Хай вони роблять навіть по десять ходів на секунду, їм цього вистачить на п’ятсот років безперервної роботи...

— Капітане, ви — геній! — щиро визнав Азимут.

Властива мені скромність не дозволяє говорити так про себе. Але що вдієш? Запитайте будь-якого міжзоряного капітана, і кожен відповість, що штурман Азимут — це втілення точності і глибини формулювань. А я у своїх розповідях завжди дотримуюсь голих фактів, хоч які б для мене вони були неприємні.

Отож, не перебільшуючи, подорож виявилася дуже цікавою. Я певен, що роботи й досі клацають шашками. А проте, правильне рішення лежить напохваті. Щоб знайти його, досить просто вийняти шашки з коробочки і розташувати їх у порядку номерів. Якщо таких перестановок — чіт, то завдання можна вирішити, якщо ж лишка — неможливо.

Але робот до цього ніколи не додумається. Він, як і кожна обчислювальна машина, вперто й послідовно перебиратиме всі варіанти, хоч би їх виявилося, як зірок у Всесвіті. А людина завжди відкидає марну працю. Пам’ятаєте, як Олександр Македонський розрубав Гордіїв вузол,

а знаменитий капітан Христофор Колумб поставив яйце? Поки робот мудрує, людина робить діло, ось що я вам скажу! У цьому перевага людини над роботами...

Я бачив, що капітан Небреха от-от загрузне у хащах кібернетичної філософії, і поспішив знову вивести його на пряму дорогу стрункої розповіді:

— А звідки ж взялася оця худенька "Цікава арифметика"?

Капітан не хапався відповідати. Він неквапливо натоптав тютюном люльку, старанно розпалив її і лише тоді пробурчав:

— Звичайно, я міг привезти з Кібери багатотонну математичну енциклопедію, та ще й з чинним обчислювачем. Але, як бачите, не привіз, хоч від енциклопедій у крамницях усі полиці тріщали, а обчислювачів можна було брати голими руками. І не тому, що в кишенях бракувало грошей, а в коробці місця. Просто гра у "15" зачарувала всіх роботів. Замість обслуговувати кібернетичні підлогонатирачі, пилососи та праски, продавці шукали рішення, і нічого їх не обходило. Це смішно, але мені не було кому заплатити, а на самообслугу там ще не перейшли! Довелося взяти сувенір на згадку про Кіберу задурно. А щоб роботи не подумали про людей зле, я й узяв найдешевшу роботячу книжечку...

Розповідь четверта. ЯБЛУКО НЕЗГОДИ

Я з утіхою згадую ті незабутні дні, коли я гостював у капітана далекої міжзоряної плавби Небрехи. Упевнено можу сказати, що ні одна година у товаристві цієї незвичайної людини не минула для мене марно.

Нам ніхто не заважав. Капітан обрав таку місцинку на узбережжі, де хазяйнували тільки сонце, море і тиша.

Уявіть собі маленьку затоку, зусебіч оточену могутніми горами, мініатюрний садочок, у його гущавині вигулькує верх латаної-перелатаної коробки, і невеличкий будиночок з широкою верандою, заклечаною диким виноградом. Оце і буде капітанова садиба.

Дістатися туди суходолом було неможливо. Ні автостради, ані стежки, навіть туристської... Тільки відчайдушні верховинці навколишніх аулів з бурдюками за плечима героїчно долали карколомні кручі, щоб капітан Небреха завжди мав гідний його всесвітньої слави запас антиречовини. Та ще вечорами об’якорялися коло берега тамтешні рибалки, щоб у товаристві гостинного хазяїна ту речовину дегустувати.

Правда, щодня вертольотом прибував ще велемовний фахівець із музею космічних мандрів канючити сувеніри в капітана, але його оті земні реліквії щирої дружби і пошани чомусь не цікавили. Його можна було умовити вихилити хіба що склянку козячого кисляку. Очевидно, саме тому цей бідолаха і не знаходив спільної мови з Небрехою.

Але годі вже гаяти час побутовими дрібничками. Краще розповім про пригоду, яка не мала і не має собі подібних в усій світовій історії. А дізнався я про неї зовсім випадково...

Небреха мав одну своєрідну звичку. Він любив серед білого дня залізти до своєї коробки, вмоститися перед холодною грубкою, бозна-коли абияк зрихтованою з рудого заіржавілого відра, і запалити люльку. І от за хвилину жерстяний димар, що стримів з одного бортового ілюмінатора, починав куріти сивими кільцями. Це один з найрішучіших і найхоробріших капітанів обережно випускав дим у грубку, точнісінько як отой школяр, що вперше поцупив у тата цигарку і нишком запалив її на кухні. Ну, школяра ще можна зрозуміти. А от капітана Небреху годі зрозуміти.

Якось я ласував на веранді запашною пастою, коли дивлюся — в’юниться над коробкою димок. Ну, думаю, час уже розгадати цю таємницю. Підкрався до коробки і зазирнув усередину.

Так і є! Капітан Небреха сидить коло грубки, палить люльку, а на колінах — підручник фізики для середньої школи! Я тоді ж зауважив, який саме розділ його зацікавив. Це був безсмертний розділ про закон всесвітнього тяжіння. А з розгорнутої сторінки дивився сам першовідкривач, геніальний англієць, великий вчений Ісаак Ньютон.

— Якби не ця людина, — делікатно почав я розмову, — ви, капітане, можливо, ніколи не торували б міжзоряних шляхів і оце не палили б люльки у старій коробці перед саморобною грубкою.

— А ви не поспішайте, юначе, — спокійно застеріг мене капітан Небреха. — Якби свого часу я забарився бодай на мить, ви б зараз, очевидячки, шукали зовсім іншої причини, а цього портрета у підручниках не було б...

Я ошелешено закліпав очима. А капітан любесенько поклав підручника на денце колишнього відра, неквапно вибив з люльки гарячий попід і натоптав її свіжим тютюном.

— Авжеж, — наголосив він, — якби я забарився ще на мить, космос, можливо, досі ховав би від людства свої таємниці.

Капітан підніс сірника до свого постійно діючого вулкана, занурився у тютюнову хмару і почав свою дивовижну розповідь:

— Все почалося з Азимута. Хлопець він загалом хороший і штурман здібний, а все ж мав одну неприємну рису — любив сперечатися і старших повчати. А сперечався він, як затятий, ні сну йому не треба, ані спочинку... Ото, пригадую, якось один науковець захищав кандидатську дисертацію на популярну тему: "Чи було життя на Марсі?" А мій штурман

був йому за опонента. То Азимут так виснажив усіх присутніх своїми запереченнями, що кандидатське звання надали йому, а не тому невдасі-науковцю. Аби спекатися... І, щоб ви знали, потому його на захист дисертацій не запрошували, боячись, що він за місяць матиме звання академіка. Ну, і я намагався не розмовляти з ним на наукові теми...

Так от. Зараз я вже не скажу певно, з якого саме приводу, але якось я необережно бовкнув у присутності Азимута про Ньютонове яблуко.

Азимут негайно повертається до мене, дивиться в очі і категорично заперечує:

— Ніякого яблука не було!

— Як це не було? — лагідно переконую його. — Навіть у світовій літературі цей факт зареєстровано і в календарі ювілеєм відзначено.

— Це ще не факт! — затявся Азимут. — Це літературний анекдот!

Признатися, тут я теж почав гарячкувати.

— А закон всесвітнього тяжіння теж анекдот? — кричу. — Якби не яблуко, не було б закону!

Слово за слово, і Ньютонове яблуко стало для нас справжнім яблуком незгоди. Тільки й мови, що про яблука, як восени у заготівельників.

Азимутові що? Йому байдуже. Він до суперечок і дискусій звик, змалку гартував своє горло. Він навіть уві сні хрипів як сновида:

— Яблуко від яблуні далеко не падає...

Словом, Азимут упирався як міг, але я теж правив своєї, хоч мені од тих суперечок було, як від кислиці. І що ви гадаєте? Хоч я його остаточно і не доконав своїми доказами, але таки змусив трохи поступитися. Як зараз це пам’ятаю. Ми сперечалися цілу ніч. На ранок Азимут очманів і як підкошений упав на ліжко. Але я не дав йому довго розкошувати. Вже з першими півнями підняв його на ноги і кажу:

— Було яблуко! В Англії підсоння саме для яблук!

Азимут хитається, але ще намагається боронитися.

— Не повірю, — стогне він, — поки не побачу вочевидь...

— Гаразд! — зрадів я. — Побачити ще не пізно!

Сон із нього наче рукою зняло. Він витріщився на мене, як оце ви на початку розмови.

А тим часом дивуватися тут нема чого. Якщо подумати, що ми бачимо? Ми бачимо промені світла, відбиті від навколишніх речей. Будь-яка картина, відтворена нашим зором, це неймовірно складна мозаїка світла різної тональності. А куди ця мозаїка іде? Ясно — у простір. Отже, щоб побачити якусь стародавню картину, слід просто наздогнати тогочасну мозаїку і пришвартуватися до неї. А тоді роби з нею що хочеш, хоч фотографуй.

Коли Азимут утямив мою ідею, нам уже сперечатися не було потреби. Адже від теоретичних розрахунків ми переходили до практичного досліду. А на практиці мій штурман завжди діяв зі мною синхронно.

— Ось тобі завдання на цей день, — наказую я Азимутові, — підрахуй з упередженням на тиждень сьогочасне місцезнаходження тогочасної мозаїки Ньютона та яблука.

Азимут негайно сів обчислювати. От що таке залізна дисципліна!

Ну, дав йому завдання, а самому треба розв’язати задачу набагато складнішу. Азимутові що? Йому тільки підрахувати координати. А вести коробку — мені. Що, думаю, робити? Як випередити світло, що сягнуло вже на кількасот років? Звичайно, нині кожен школяр знає, що в такому разі слід скористатися гарматою, яка долає силу тяжіння. Але хто дасть мені гармату, коли йдеться про сміховинну приватну суперечку? У мене язик не повернувся б мотивувати цим...

І тоді я пригадав, що в музеї космічних мандрів експонується одна з найперших таких гармат. Правда, потужності цієї примітивної споруди не вистачило б навіть підкинути сучасний зореліт хоч до зони штучних супутників, але мою портативну коробку вона могла закинути аж на край Всесвіту. Хоча я не любитель мандрувати таким робом. Нічого не бачиш, нічого не відчуваєш... Мить — не встигнеш заплющити і розплющити очі — і ти вже на місці. Зникає усяка романтика міжзоряних мандрівок. Але самі подумайте, що я мав робити?

Саме тоді я вперше і востаннє погодився з працівниками Музею космічних мандрів на дуже невигідний для мене товарообмін. Вони вже тоді полювали на мою космічну колекцію, бо, крім славетного робота Малюка, якого капітан Козир списав з борту за надто грайливу вдачу, вони нічого путнього не мали.

Так от, на свою допотопну гармату вони виміняли казкові речі. Можете мені повірити. Досить сказати, що я не пошкодував пера жар-птиці, килима-літака, чобіт-скороходів і, головне, скатерки-самобранки. Чи варто згадувати, що в музеї негайно скасували буфет і склали щільний графік огляду експонатів з пташиного польоту, нічних екскурсій з чарівним пером жар-птиці і швидкісних пробігів по музею у чоботах-скороходах? Та за такі скарби я на їхньому місці віддав би десять гармат!

Того ж дня я набив коробку міліметровим жаростійким дротом, наче це була не спортивна, а вантажна ракета, і заклав коробку в гармату.

Азимут теж не підвів: координати з упередженням на тиждень вирахував учасно. Запрограмували гармату на певний квадрат зоряного неба й увечері стартували. Мить — і ми вже на місці. Від такої несподіваної зміни навіть моторошно стало. Щойно навколо була рідна тепла земля, аж гульк — уже космічна холоднеча. Наче хто тобі за комір сипонув сухого колючого снігу.

Ну, хоч ми й випередили світло, але роботи ще було до біса. Річ у тому, що ми анічогісінько не бачили. Воно й зрозуміло, адже світлова мозаїка за час своєї подорожі розпорошилася на десятки квадратних світлових місяців, а нам треба було змонтувати її на якійсь сотні квадратних метрів.

Отут і знадобився жаростійкий дріт. Один кінець його ми втопили у киплячі надра понаднової зірки, а другий приклепали до закоцюблого від холоду понадстарого карлика. Різниця температур створила біля коробки таке надпотужне силове поле, що всі тутешні світила почали обертатися навколо нас, а проміння потягло, як магнітом. Це було незабутнє видовище, справжня святкова карусель!

Але не буду брехати, спочатку нам дуже не пощастило — ми ввімкнулися не за адресою. Воно у всіляких там книжечках усе добре виходить, а насправді ой скільки доводиться морочитися!

Ми ввімкнулися просто в розпал абордажного бою між піратським і крамарським суднами. Знаєте, тріпотить Веселий Роджер — білий череп із кістками на чорному клапті, виблискують рапіри, шпаги, алебарди, абордажні сокири, сліпить очі зловісна морзянка пострілів з мушкетів і пістолів, свищуть кулі, невблаганні пірати стрибають з реї на рею...

А серед цієї веремії сидить папуга і ще під’юджує морських розбишак бридким голосом :

— Піастри!.. Піастри!..

Ну і вигляд пірати мали, я вам скажу! У кожного одне око перев’язане чорною стрічкою, у вухах півмісяцем сяють величезні сережки, пики неголені, як у їжаків, у зубах вони тримають гострі кинджали, а у волохатих руках — багатоствольні пістолети...

Азимутові тоді не повезло. Він беззбройний опинився в епіцентрі бійки і тільки ухилявся від небезпечних ударів. А потім не втерпів і майстерним хуком звалив з ніг якогось напівголого здоровила. Я йому потім докоряв за безпідставне втручання в історичний процес.

Нарешті битва вщухла. Капітан піратів, такий оперетковий тип у коротенькому золотому жупані на голому тілі, запропонував полоненим вибирати: або на рею — сушитися на сонечку, або перекваліфікуватися на піратів.

Друга умова чомусь усім здалася спокусливішою.

Новоспечені пірати обнялися з бувальцями, побратались і разом кинулися відчайдушне штурмувати натоптані начинням трюми. Чого тільки там не було! Східцями котили просмолені кухви з золотом, весело несли під пахвою темні барильця з ромом, одягали на шию намиста з перлин і бананів, а бойові трофеї несли за плечима, мов в’язанки дров...

А потім, коли з пограбованого судна повитягали навіть цвяхи (вони тоді цінувалися), вдарили по ньому бортовим залпом і пустили на дно.

Тоді почали ділити здобич і святкувати перемогу.

Одверто скажу, таких відчайдушних пияк я ніколи не бачив! Якби зібрати отой ром, що вони вижлуктили, було б штучне море! А тоді всі попадали, де хто стояв, і поснули. Один пірат не встиг навіть люльки витрусити за борт. Ну, ясно, жаринка за жаринкою — і почалася пожежа.

Першому припекло п’яти капітанові. Він прокинувся і хоробро кинувся у вогонь. Та перед тим капітан так набрався рому, що тепер вмить вибухнув. А від детонації вибухнула порохова камера. Піратський корабель розлетівся на друзки.

За хвилину в морі плавали лише уламки. А з усієї залоги врятувалися лише двоє горлорізів, які трималися за порожню бочку з-під рому. Один з них ще пожалкував:

— Ех, якби вона повна була!..

Та хоч яка це була цікава і повчальна передача, але ми мусили вимкнути її.

Цього разу ми не схибили.

О, яка це була врочиста мить! Великий учений гуляв по яблуневому садочку і, як це личить генію, про щось зосереджено міркував.

І раптом упало яблуко.

Ісаак Ньютон зупинився, хвилинку задумливо постояв коло яблука і нарешті підняв його.

Як зараз бачу великого Ньютона! Лікоть лівої руки підпертий долонею правої, а яблуко таким чином лежить біля його проникливих очей.

— Цікаво, чому це яблука падають не вгору, а на землю? — спитав сам у себе.

І тоді я не стримався. Звичайно, підказувати не годиться. Кожен ще у школі знайомиться з цією аксіомою. Але інтереси людства для мене вище етичних норм.

— Тому, що існує закон всесвітнього тяжіння! — схвильовано підказав я Ісааку Ньютонові.

Він здивовано підвів очі і пильно глянув на мене. Він хотів мені щось сказати, можливо, подякувати за підказку, але тут сталося лихо. Дріт десь обірвався, силове поле зникло, і простір почав шматувати зібрані з такими труднощами історичні події...

Я кинувся до пульта і рвонувся навздогін, щоб почути відповідь Ісаака Ньютона. Але, самі розумієте, у тому світловому хаосі ця спроба була марна. Замість садочка, в якому гуляв знаменитий фізик, я на своїй коробці вдерся на стародавній лондонський базар. І хоч я промайнув його за якусь мізерну частку секунди, однак встиг помітити, що після того, як яблуко впало, ціни на яблука негайно підскочили...

От я і думаю: а що було б з людством, якби я на мить забарився підказати? Ви можете мені відповісти?

Капітан Небреха замовк, чекаючи на мою відповідь.

Та я, приголомшений усіма цими неймовірними пригодами, тільки й зміг недоречно промимрити:

— А який зв’язок з Ньютоном мас ваша звичка палити перед грубкою?

Капітан Небреха поблажливо осміхнувся :

— Не забувайте, на борту коробки був мій вірний штурман Азимут. Варто мені було дістати люльку, як він починав натякати: "От і пірати курили..." Тоді, щоб не дратувати Азимута, я й зрихтував цю грубку і нишком палив. А за довгі роки, поки ми поверталися, до чого тільки не звикнеш! А у моєму віці, самі розумієте, звичка — друга натура.

Розповідь п’ята. ПРИГОДИ НА ПЛАНЕТІ СТРИБУНЦІВ

На перший погляд, оті унікальні речі, що оточували капітана Небреху, могли зацікавити хіба збирача брухту. Але я добре знав їхню справжню ціну і з побожністю антиквара ставився до найменшої порошинки. Бо ця порошинка несподівано могла виявитися одною-однісінькою реліквією якоїсь незвичайної космічної пригоди.

От, наприклад, на стіні камбуза, між банальними низками червоного перцю, цибулі та часнику, висить непоказний віхоть сухої хлорели. Добра хазяйка давно викинула б його на смітник. А я завжди побожно дивився на цю пожовклу і суху, як порох, хлорелу. Адже цей віхоть — мізерний залишок тієї історичної хлорели, з запасом якої капітан Небреха на своїй коробці перетнув по діагоналі усю нашу Галактику. Він тоді намагався практично довести, що в космосі можна прожити на самій хлорелі, і тому, крім цього калорійного силосу, нічого не взяв у свою небезпечну подорож. І кожен, кому доводилося згодом гостювати у капітана Небрехи, наочно переконувався, що цей безприкладний за своїм сміливим задумом та безмежною зухвалістю експеримент закінчився блискучим тріумфом.

Або візьмемо інший приклад. Якось удосвіта ми з капітаном подалися в море ловити рибу. Коли це капітан нахиляється над бортом, і я бачу з внутрішнього боку вилоги його роби позеленілий від часу значок заслуженого тренера.

Безумовно, бувши на моєму місці, ви б теж здивувалися. Де, коли і кого міг тренувати капітан? І з якого виду спорту? Адже він латаний-

перелатаний, як його бувала в бувальцях коробка, та ще й рипить на протезі!

І хоч на риболовлі патякати суворо заборонено, я не втримався від запитання.

— Капітане, — прошепотів я, — звідки у вас цей значок заслуженого тренера?

— Ясно, що не на вулиці знайшов, — так само пошепки відповів міжзоряний вовк. — Але мені він нелегко дістався. Якби я тоді забарився ще на один рейс по транспланетній штольні, ми з Азимутом зараз, мов вічні маятники, відлічували б час історичного розвитку однієї маловідомої планети. Ще й більш того, наше прибуття знаменувало для тубільців початок нової ери...

На цьому й змовкли, аби не полохати розповіддю рибу. А ввечері, коли ми сіли до казанка з вогненною юшкою, я й зовсім забув про ранкову розмову.

Масна юшка була аж чорна від молотого перцю. У давнину її цілком можна було б замість розтопленого олова вливати у роззявлені пельки злочинців, яких карали на горло. В усякому разі особисто я корчився у страшних конвульсіях після кожного ковтка, а капітанові нічого — сьорбає і сьорбає собі.

Словом, після вечері я міг тільки знесилено впасти у крісло і лаяти про себе кулінарні витвори капітана. Уявляю, який вигляд я мав — руки кволо звисають уздовж тіла, очі вирячені, рот розпанаханий, як на прийомі в дантиста, і з хрипом ковтає прохолодне повітря... Ах, якби мені в ту хвилину добрячий глек крижаної джерельної води!

А Небреха тільки сміється з тютюнової хмари. Йому, звісно, байдуже: він давно звик до своїх жахливих куховарських витворів.

Отоді, очевидно, щоб відвернути мою увагу і цим покласти край моїм стражданням, капітан і повернувся до нашої ранкової теми.

— Бачите, — лагідно мовив він, — навіть тут, у себе вдома, на рідній планеті, те, що подобається одному, зовсім не до смаку іншому. Мене від юшки не одірвати, а ви ладні від неї тікати. А якої б ви заспівали, якби вас почастували шашликом з каракатиць або драглями із слимаків? А тепер самі подумайте, скільки непорозумінь може статися, коли вперше зустрічаються дві чужопланетні цивілізації! Що добре для одних, може бути шкідливим для інших. Правда, всі цивілізації намагаються уникати таких прикрих непорозумінь, та хіба все передбачиш?

Капітан Небреха старанно витрусив у глибоку попільничку люльку, добре натоптав її свіжим тютюном і присунувся ближче до мене.

— Оце ви запитали про значок, я й пригадав одну дуже повчальну історію.

Ми з Азимутом поверталися з першого в історії людства навкологалактичного рейсу. Не розповідатиму всіх пригод, які тоді випали на нашу долю, а одразу ж перейду до діла.

Як зараз пам’ятаю, сидів я тоді над зоряними картами і сірниками вимірював відстань до Землі, коли чую несамовитий вигук Азимута:

— Планета!

У часи капітана Христофора Колумба, мабуть, точнісінько так дерли горлянку, коли бачили нові береги.

А мій штурман, певно, вирішив, що мені позакладало, бо ще гучніше загорлав:

— Просто по курсу планета!

А у мене ж під руками — карти! А на картах планети нема!

Я якомога швидше кульгаю до окуляра телескопа і бачу: справді, просто по курсу обертається навколо своєї осі чарівна планетка, оповита блакитною кисневою оболонкою.

Райський куточок і досі не позначений на зоряних картах! Це велика честь для капітана — відкрити нову планету, що годиться до життя. Ну, як було мені її не дослідити? Як не спробувати першому порозумітися з тубільцями? Та аби знав, яка лиха пригода нас там спіткає, я, безумовно, дався б на Азимутове вмовляння задовольнити свою природну допитливість іншим разом.

Ну, обережно поставили коробку на грунт і урочисто виходимо з ракети.

Ця неповторна мить завжди хвилює. Запитайте старих капітанів — вони знають. І для тубільного люду прибуття чужопланетної ракети — велике національне свято. У таких випадках нас, зореплавців, завжди зустрічають винятково зворушливо. На цій невідомій планеті теж діяло це загальногалактичне правило. Де тільки взявся святковий, гомінкий натовп! Не встигли ми з Азимутом обнятися, мов футболісти після голу, як нас оточили тубільці, схопили за руки, за ноги і почали підкидати вгору. Запал був такий великий, що мені довелося відпихатися руками від хмар. Знаєте, я ще ніколи так високо не злітав, мене аж занудило.

Нарешті нам пощастило об’якоритися коло самої трибуни, яку тубільці вмент зрихтували біля моєї коробки.

А навкруг, скільки сягало око, вирувало живе море. Тисячі і тисячі симпатичних аборигенів та аборигенок сміялися і аж стрибали з радощів. І що цікаво: усе вище і вище стрибають! Куди нашим світовим чемпіонам! Оця їхня звичка стрибати мені дуже сподобалася. У нас, бувало, підеш на

мітинг, шию витягуєш — і нічого не бачиш. А тут підстрибнув — і все як на долоні!

Несподівано на високу трибуну вискочив якийсь дуже тренований дідок і, коли вітальні вигуки трохи вщухли, почав сердечну промову:

— Дорогі друзі! Велике щастя віт...

Від щирого хвилювання він підстрибнув і закінчив речення десь під хмарами. З цього й почалося. Ми з Азимутом встигали почути лише незрозумілі уривки привітання, коли промовець на якусь секунду приземлявся на трибуну після своїх карколомних стрибків:

— ...ланети стриб...

— ...сторична поді...

— ...ершим внеском!..

— як той казав...

А що саме той казав, чули вже птахи. Так, нелегке це діло — порозумітися зі свіженькою цивілізацією.

Можливо, інший на моєму місці розгубився б, а я — ні, обміркував наше скрутне становище і, зрозуміло, дав конструктивну раду. Вона була така проста, що я навіть не міг зрозуміти, як раніше не спала мені на думку. Щоб почути промовця, треба просто стрибати разом з ним! Але й тут були свої труднощі. Який, скажімо, з мене стрибун, коли я вже не одно-десять літ рипів на протезі? Та й Азимут ніколи не захоплювався легкоатлетичними вправами, і йому важко було б змагатися з легким і досвідченим промовцем.

Тільки землянська техніка могла стати нам у пригоді. Я нашвидкуруч змонтував біля трибуни прилад, добре відомий на Землі усім дітям і цирковим акробатам: виніс із коробки дубову колоду (знаєте, в далеких мандрах приємно було сісти на неї, згадати тихий вечір і, як вдома, посмоктати люльку), поклав упоперек колоди пружну нейлонову дошку, і вийшов цілком пристойний трамплін. Я й кажу штурманові:

— Доведеться тобі, Азимуте, оволодіти спеціальністю тлумача, інакше ми з тубільцями не домовимося. Ставай на отой кінець дошки, я тебе до промовця підкидатиму. Все, що почуєш угорі, намотуй на вус, потім мені розмотаєш...

Азимут хлопець слухняний, розуміє, що нічого лихого я не запропоную. Він, не вагаючись ані секунди, виконав мій, як потім виявилося, фатальний наказ.

Але, знаєте, спочатку ладилося. Вага у мене таки пристойна, я б нівроку і бегемота середніх габаритів підкинув, і тому, коли я хвацько скочив на вільний кінець дошки, Азимут полинув угору, як жайворонок.

Та наслідки нашої акробатики були просто трагічні. Ледве Азимут зробив своє незграбне сальто-мортале, як тубільці захоплено заревли і у захваті всі як один підстрибнули аж під зорі. От би нашим тренерам на це подивитися!

Так от. Пострибали вони від радості, а потім схопили мого штурмана за руки, за ноги... Я думав, його знову підкидатимуть, та вийшло гірше. Азимута на руках принесли до якоїсь величезної дірки і під схвальне ревище збудженої юрми кинули туди. Азимут грудьми розірвав якусь стрічку і з жалібним зойком шугонув у безодню. "Все, пропав штурман!" — думаю я, а сам кульгаю поближче до ракети. Коли бачу, слідом за Азимутом з щасливим вереском сторчака кинулося у ту велетенську діру з півста тубільців!

"Тисяча астероїдів! — жахнувся я. — Куди ми потрапили? Невже на планету веселих самогубців?"

Та мені не дали довго міркувати над цією похмурою проблемою. Одним стрибком збуджена юрба опинилася коло мене, сотнями рук вп’ялася в моє тіло і, хоч як я боронився, понесла до величезної діри. Розгойдали і під бурхливі оплески присутніх кинули. Кинули, та в біді не покинули! Всі з радістю пожертвували своїм життям і нескінченною вервечкою почали самовіддано стрибати слідом за мною у чорну безодню. Не повірите, на поверхні планети не залишилося жодної живої істоти! Тільки височіли скорботно, мов сироти, моя коробка та врочиста трибуна...

Неприємне це почуття, коли падаєш і знаєш, що от-от з тебе тільки мокре місце зостанеться. Все в тобі холоне, і волосся від жаху стає сторч. А прірві кінця-краю нема! І падаємо дедалі швидше! Але до чого людина не звикає! Так і я, звик падати і вже чую, як тубільці, що пострибали слідом за мною, сміються, жартують, весело перекидаються у повітрі. "Ну, — думаю, — і мені нема чого жахатися. Як усі, так і я!" Дістаю люльку і спокійно запалюю. І, знаєте, аж приємно стало, що то значить — провести останні секунди життя з комфортом!

І раптом помічаю, що в кільватер до мене заходить уже знайомий тренований промовець, приємно усміхається і ладнається пришвартуватися до лівого борту. І так вправно виконує цей доволі складний маневр, що любо тобі подивитись.

Правда, спочатку я хотів був сказати йому кілька солоних слів, та, думаю, навіщо затьмарювати старому останню радість? Хай розбивається з усмішкою на вустах, це його діло... Я й кажу йому примирливо:

— Що, діду, вдвох веселіше?

— Це найщасливіший для нашої планети день! — радісно відгукнувся він. — Ваша присутність — це велика для нас честь! Ми всі жалкуємо, що ви не відвідали нашу планету раніше...

Скажу одверто, я не поділив ні його радості, ані жалю.

А ми вже мчали, немов ті метеори! Тіло, як гарматне ядро, розтинає гаряче повітря! І від тертя у промовця вже починає куритися волосся...

Але справжній дослідник за будь-яких умов залишається дослідником і до останньої миті спостерігає. От і я почав свого супутника розпитувати, хоч мені самому та цікавість здавалася безглуздою:

— А що, діду, до фінішу ще далеко?

— Щойно минули півдороги, — втішив мене він.

— Молодці! — щиро хвалю я. — Копали — не лінувалися.

— Авжеж, — охоче погоджується він. — Ми працювали на совість і здали об’єкт раніше строку...

І тут я помічаю, що зі мною почало коїтися щось неймовірне. Я раптом відчув, що низ і верх перекинулися, хоч я падав, як і раніше. Неймовірно, але факт! І, головне, швидкість почала згасати! "А ще тут, власне, неймовірного? — логічно міркую я. — Від нервової перевтоми відмовили координаційні центри і вестибулярний апарат!" Але дідові й взнаки не даю, що вже почав божеволіти.

А хвороба чимраз прогресує. Швидкість мені здасться буквально черепашачою, і ще галюцинації почалися: бачу над головою отвір, а в ньому клапоть зоряного неба. І раптом повз мене у зворотному напрямку пролітає блідий, як сорочка. Азимут, а за ним з веселим вереском шелестить на вітрі одягом зграя тубільців.

— Азимуте, ти куди? — гукнув йому я.

— Не знаю! — простогнав він із безодні і розтанув у пітьмі.

У цю мить я вилетів із дірки. Бачу, стоїть натовп тубільців і плакат тримають: "Вітаємо братів-антиподів!" Гримнув туш.

У мене на серці полегшало.

Отже, аборигени продовбали свою нещасну планету наскрізь по діаметру і тепер подорожують у такий своєрідний спосіб.

Хотів було я на поверхні за щось зачепитися, та де там — настав момент рівноваги. І ось я відчув, як спочатку повільно, а потім дедалі швидше знову починаю шалений рейс крізь транспланетну штольню.

Ця пригода почала мене дратувати.

— З якого це лиха ви організували весь цей атракціон? — не дуже ввічливо запитую я свого битого екскурсовода. — Вам що, звичайні гойдалки вже набридли?

А він із щирою повагою до мене відповідає:

— О, від вас нічого не приховаєш! Вашій прозорливості можуть позаздрити навіть пророки... Не буду від вас приховувати, торік планету спіткало страшне лихо!

І тут я почув найдивовижнішу історію.

Виявляється, ця планета в отих краях Всесвіту славилася як батьківщина запеклих стрибунців, колиска абсолютних чемпіонів навколишнього світу з усіх видів фігурних і звичайних стрибків.

Аборигенів хлібом не годуй, а дай тільки пострибати. Скажу тільки, що немовлята вискакували з колисок і рук батьків, школярі відчайдушне стрибали з дахів шкіл і найвищих дерев (особливо, коли їх ганяли сторожі), а закохані кидалися з висячих мостів у страшні ущелини і прірви. Альпінізм на цій дивній планеті поширився лише тому, що найсміливішим рекордсменам сподобалося стрибати зі снігових вершин. І хоч які це були небезпечні вправи, історія планети стрибунців не знала жодного нещасного випадку.

А стрибали тубільці з неперевершеною майстерністю. Для них не було більшої втіхи, як летіти, щоб захоплювало дух. У нас, на Землі, це тривожно-солодке відчуття можна зазнати хіба що уві сні, та й то замолоду.

Але настав на планеті такий час, коли навіть найбільші вершини були вздовж і впоперек обстрибані. Поступ на планеті сповільнено. Занепала колись висока культура стрибків і вільних польотів. Та хіба інакше могло бути? У стрибунців згас спортивний інтерес, бо у них уже не залишилося шляхів до нових перемог і досягнень.

Тоді й виникла зухвала думка продовбати наскрізь багатостраждальну планету і влаштувати у транспланетній дірці аеродинамічні перегони.

— Але це ще не все! — захлинався мій тренований супутник. — Сонце щастя зійшло над планетою! Сталося те, про що ми не насмілювалися й мріяти! У день відкриття транспланетної дірки прилітаєте ви і щиро даруєте нам свій геніальний винахід! Цей історичний день започаткував нову добу і буде золотими літерами записаний на скрижалях історії!

— Який ще винахід? — ніяк не міг второпати я.

— О, ваша скромність тільки підкреслює щедрість вашої думки! — з притаманною йому справедливістю відзначив мій супутник. — Ваш

прилад, який ви з проникливістю чудотворця змайстрували з колоди і дошки, відкриває перед вдячними стрибунцями нові, ще ніколи не бачені обрії і дає безмежні можливості вдосконалювати спортивну майстерність! Ось чому ми, стрибунці, одностайно довірили вашому молодому супутникові, який наочно продемонстрував, як користуватися чудовим приладом, високу честь першому відкрити тиждень безперервного аерообкачування нашої діри...

Тиждень!

Я відчув, що у мене замакітрилось у голові. Та якщо ми з Азимутом обкачуватимемо цю діру тиждень, то в історії планети станеться перший нещасний випадок!

А стрибунці летять, заплющивши очі, і муркочуть від задоволення. Нічого не бачать, нічого не чують, гойдаються в шаленому темпі з одного континенту на другий. Ну, я й пішов по них, як по шпалах, шукати Азимута. А що мені було робити?

Коли бачу, гуркоче він назустріч. Обличчя перелякане, очі наполохані, на чолі блищать краплі поту.

Я поміняв курс на сто вісімдесят градусів, спритно взяв свого штурмана на абордаж і заспокоюю його як можу:

— Ти, хлопче, не журись, не впадай у розпач, якщо вже впав у цю діру. Все якось уладнається. Головне, вилізти нам на поверхню і дістатися до коробки...

— Виберешся тут, коли зачепитися нема за що, — мало не плаче він.

І тут мене наче осяяло.

— Слухай, — шепочу йому я, — а ми ж з тобою зчепилися! То давай чіплятися один за одного і далі! Зробимо так. Коли вилетимо в отвір, де стоїть наша коробка, ти мене підсадиш угору, а я тебе витягну з цієї діри за комір.

— Капітане, — радісно визнав мій відданий штурман, — з вами не пропадеш!

Що йому на це заперечиш? І яке я маю моральне право заперечувати?

Воно справді, в яких тільки тарапатах ми не бували, я з будь-якої халепи завжди витягав його живого і здорового.

Та, якщо добре подумати, і промовець-стрибунець прийшов цілком тотожного висновку. Він одразу ж побачив, що мій саморобний трамплін тамує у собі величезні можливості і врятує населення планети від спортивної деградації і духовного занепаду. Адже оті транспланетні гойдалки не вирішували проблеми і за півроку всім би набридли...

...З усього було видно, що капітан Небреха вже щасливо вибрався з діри і не хоче туди повертатися. Але я вже звик повертати його розповідь у потрібному мені напрямку.

От і зараз я не посоромився запитати:

— Одного не розумію, звідки ж узявся значок заслуженого тренера? Кого ви там тренували?

Мить якусь капітан Небреха не міг збагнути мого запитання. Видно, досі в його думках панувала транспланетна наскрізна дірка.

Та коли він розпалив свою люльку, то пригадав, з чого почав розповідь.

— Коли ми стартували, — між двома затяжками недбало пояснив він, — до багажника коробки встиг причепитися один юний молодець-стрибунець. І що б ви думали? Він стрибнув на свою планету з висоти світлової півсекунди і таким робом перегорнув ще одну славну сторінку в історії стрибунців. Завдяки мені на планеті з’явився перший у Всесвіті світловий чемпіон! Потім з якоюсь оказією мій друг капітан Козир привіз мені оцей значок. А хіба ви вважаєте, що стрибунці переоцінили мої заслуги перед їхньою історією?

Розповідь шоста. У ЧАСИ КОМЕТИ

— Ви бачили у мене на столі чорний камінь? — якось запитав мене капітан далекого міжзоряного плавання Небреха, коли ми фарбували в ошатний білий колір його мініатюрну яхту. — Маленький такий камінець, але дуже важкий. Вранці я з ним займаюся гімнастикою по радіо, а вдень він мені править за надійний прес.

Зрозуміло, я одразу пригадав, що й справді капітан завжди притискав свої папери чорною, як ніч, каменюкою. Я й гадки не мав, що ця звичайна для жителя Чорноморського узбережжя річ є німим свідком якоїсь незвичайної події.

— Це все, що залишилося від другого природного супутника Землі, — задумливо мовив капітан.

— Другого природного супутника? — здивовано перепитав я, впевнений, що не дочув.

— Атож. Другого природного супутника Землі! — ще раз підкреслив Небреха і багатозначно додав: — Якби свого часу я вагався хоч секунду, людство й досі не з’ясувало б таємниці походження північного сяйва, а я зараз не чепурив би свою яхту, а ловив дрижаки на якомусь незайманому астероїді...

Капітан Небреха замовк, кинув у відерце з фарбою квачики і витяг з кишені свою прокурену люльку.

Та я вже звик до неодмінних тютюнових антрактів і терпляче чекав, коли Небреха сховається за димовою завісою.

Тільки тоді він почав свою чергову дивовижну розповідь.

— Це певно, якби я вагався хоч секунду, ми б зараз не знали багатьох речей, не знали б навіть такої дрібнички, звідки узявся Місяць...

Ви ще пам’ятаєте, як несподівано ми з Азимутом стартували з планети стрибунців?

Стартувати стартували, а запасів палива не поповнили. А скільки витрачається палива на старті, ви й самі добре знаєте, розповідати вам про це нема чого.

Словом, ні сіло ні впало, а ми опинилися у глухому закутку космосу з майже порожніми баками.

На допомогу годі було сподіватися, бо ніхто з наших шукачів пригод у тих краях ще ніколи не мандрував, а найближча зоряна траса пролягала на відстані кількох світлових років. Адже ми повертались з першої навкологалактичної подорожі!

Нам загрожувала моторошна перспектива стати і першими у світі космічними робінзонами. Добре, коли нам пощастить знайти теплу, багату на кисень планету. А як доведеться викидатися на гострі скелі задубілого від холоду астероїда? Бр-р!

Азимут зовсім скис і дивився на мене з доброзичливістю людожера.

Ну, я людина щедра, поклав перед ним добрячий оберемок хлорели, сам сів перед грубкою, запалив люльку і замислився.

Що було робити? Головне, не полошитися, це ясно. Розумна людина, особливо така досвідчена, як я, завжди знайде раду. Та зараз ми вскочили-таки у виняткову халепу.

Азимутові що? Він сидить собі і хрумтить хлорелою, а мені треба вирішувати. Викурив я одну люльку, дві, три, а в голові порожнеча, як у просторі, що звідусіль оточував нас.

Ранок покаже, нарешті надумав я і поліз на гамак трохи спочити. Тільки заплющив очі, як Азимут почав галасувати:

— Комета! Комета!

— Де комета? Яка комета? — крізь сон запитую я.

— Малогабаритна комета майже з паралельним коробці курсом!

І тут мене наче електричним струмом штрикнуло. Комета! Майже з паралельним курсом! Ось хто вивезе нас з біди!

За хвилину я вже сидів біля окуляра телескопа, а мій штурман гарячкове обдирав у коробці усі дроти. Я йому навіть свій пасок віддав — ще дроту не вистачить на вуздечку. Комета не кінь, її так просто не загнуздаєш...

А комета, скажу я вам, трапилася напрочуд гарна! Око вогнем горить, грива і хвіст усіма кольорами сонячного спектра виграють. Така красуня, а в чубчик ще срібні зірки вплетені. І, головне, хода добра!

Милуюся я нею, а сам Азимута кваплю:

— Швидше! Швидше, тисяча астероїдів і сто штучних супутників!

А його й квапити не треба, старається хлопець, як стародавньоіндійське шестируке божество. Руки у нього аж танцюють.

Нарешті він упорав свою роботу, і можна було починати складний маневр, аби вправно загнуздати досі не приборкану комету.

— Ввімкнути двигуни з правого борту! — хрипким від хвилювання голосом наказав я. — Чергою, вогонь!

— Єсть, капітане! — відгукнувся Азимут.

З правого борту заторохтіло, і курси ракети та комети вирівнялися.

— З лівого борту чергою, вогонь!

— Єсть, капітане!

— З обох бортів залпом, вогонь!

— Єсть, єсть, капітане!

Тепер ми з кометою йшли ніздря у ніздрю. Щоб довершити маневр, слід було поодинокими пострілами з правого борту тихесенько підігнати коробку впритул до комети, пришвартуватися до неї і накинути оброть.

— З правого борту поодинокими пострілами через два інтервали, вогонь! — наказав я.

— Єсть, капітане!

Але правий борт мовчав.

Я хапливо кинув оком на покажчики палива і побачив, що в баках порожньо, як у кишенях стародавнього п’янички. Як не щастить, то не щастить.

Азимут зітхнув і знову сів похмуро жувати свою хлорелу.

І тут, сам не знаю як, я пригадав основний реактивний закон. Я не пам’ятаю, як точно його формулювати, а суть його така: якщо у космосі відштовхуються одне від одного два тіла навіть різної ваги, то відлетять вони одне від одного обернено пропорційно своїй масі. З цього закону з математичною переконливістю випливало, що коли Азимут з його богатирськими м’язами кілька разів підштовхне коробку, то ми хай не скоро, але щасливо довершимо маневр.

— Азимуте, — кажу я штурманові, — досить тобі натоптуватися. Перед важкою фізичною працею це шкідливо! — і далі знайомлю його із своїм задумом.

Бачили б ви, як він зрадів!

— Капітане, з вами хоч на край Всесвіту!

Отож перев’язав я штурмана міцною линвою, щоб не загубити його у космічній безодні, а він уперся ногами у поріжок правобортового отвору і щосили відштовхнувся. І, знаєте, коробка посунулася до комети. Підтягнув я його линвою назад, і він знову відштовхнувся, і ми знову зрушили.

Нараз я з жахом уздрів, що комета почала нас потроху випереджати. Час гаяти не можна. Я блискавично підрахував подумки і переконався, що коли ми чекатимемо наслідку Азимутової штовханини, то комету навіть за хвіст не впіймаємо.

Отоді, ні секунди не вагаючись, я наважився на відчайдушний крок, певніше — на відчайдушний стрибок.

Я надійним морським вузлом прив’язав до арматури коробки линву, на якій тримався Азимут, іншою линвою оперезався сам, видряпався на ніс коробки, прицілився і героїчно стрибнув просто на голову кометі.

Спершу це її приголомшило. Але потім чого вона тільки не виробляла! Рвонула так, що на кілька десятиріч випередила саме світло, а потім почала так вибрикувати, наче хтось її перед тим приперчив.

А я нічого, тримався за гриву мертвим хапком. І ще коробку за плечима тягну, за якою на буксирі безпорадно теліпається мій Азимут.

Але зрештою вибрики комети мені набридли. Я пригадав, як у нас укоськують диких необ’їжджених коней, і вирішив діяти за цим земним трафаретом. Все одно, думаю, у моєму становищі нічого не надумаєш. Словом, зняв я капелюха і накрив ним кометі око. І що ви гадаєте? Вона вмить стала така тиха, сумирна і слухняна, наче все життя в ракетному запрягу ходила.

А далі все вже було просто. Ми з Азимутом спритно загнуздали комету, я відгвинтив від коробки антену, щоб про всяк випадок мати батіг, і полетіли ми до Сонячної системи — тільки зоряна курява здійнялася. Куди там стародавнім візникам!

— Агей, баский!

Азимут у три пальці свистить, антена лунко ляскає, а душа радіє...

Тим часом на Землі усі астрономи переполошилися. Помітили-таки у свої небесні окуляри, що якась комета ні сіло ні впало звернула з свого віковічного шляху і невблаганно прямує просто до Землі.

Звичайно, газетярі здійняли бучу, всіх наполохали, почали науково-фантастичні жахи писати про зіткнення Землі з кометою. Такого переляку не було навіть 1910 року, коли наша планета пройшла крізь розкішний хвіст комети Галлея. І 1927 року менше панікували, а тоді Земля майже впритул (якщо дивитися в астрономічному масштабі) пройшла повз комету Понса-Віннеке.

А я навіть не можу людство заспокоїти, бо геть усі дроти, навіть від передавача, пішли на вуздечку. Ще й з антени, як ви знаєте, я змайстрував собі батіг.

— Що робити, Азимуте? — питаю я свого вірного штурмана.

— А що тут удієш? — цілком слушно відповідає він. — Розстріляє нас людство термоядерними боєголовками...

— Не журися, хлопче, — обіцяю я йому, хоч сам у цю обіцянку анітрохи не вірю, — якусь сигналізацію знайдемо!

— Тільки і залишилося тієї сигналізації, — зітхав він, — що підморгувати один одному...

Що тільки з людиною робить розпач! Таж Азимут знайшов правильне рішення, але навіть не звернув на нього уваги. Якби не моя пильність, від нас не залишилося б і пороху.

Тільки-но Азимут мовив про єдину нашу сигналізацію, як я пригадав вогненне око комети. А його ж добре у телескопи видно! Я негайно виліз кометі на голову і почав то загулювати, то відгулювати їй гаряче око. Крапка-тире, тире-крапка... Словом, усім відомою морзянкою я вибив таку депешу:

"ЛЮДИ, ЗАСПОКОЙТЕСЯ! ЦЕ Я — КАПІТАН НЕБРЕХА. А КОМЕТУ Я ПОСТАВЛЮ НА ПОСТІЙНУ ОРБІТУ НАВКОЛО ЗЕМЛІ. ВОНА МЕНЕ СЛУХАЄТЬСЯ".

Так от. Жаль, ви не бачили того феєричного видовища у небі, коли комету виведено на постійну орбіту і зроблено другим природним супутником Землі, її різноколірний хвіст укрив усе небо! Щоночі на землю падали зоряні дощі! Та що там дощі — водоспади! В жодній країні не було такої людини, яка б не милувалася на це фантастичне видовисько.

А ми з Азимутом те тільки й робили, що давали інтерв’ю і досхочу фотографувалися в газети та журнали...

Капітан Небреха замовк, замріяно дивлячись на темно-синє вечорове небо, на якому де-не-де вже зайнялися далекі зірки. Люлька у нього давно згасла, але він уперше, як ми познайомилися, забув її витрусити.

— На жаль, усі ці розкоші недовго прикрашали небо, — сумовито зітхнув капітан. — І, знаєте, комета сама була в усьому винна. Їй, бачте, так сподобалася загальна пошанівка, що вона блокувала своїми силовими полями всі телесупутники і транслювала на екрани лише своє кольорове зображення. Хоч яку програму ввімкнеш, скрізь бачиш комету! Тиждень це свавілля терпіли. А потім розлючені телеглядачі запропонували урядові розкремсати бідолашну комету на сувеніри. Один такий уламок ви й бачили в мене...

Капітан Небреха підвівся і, кульгаючи, зарипів на протезі до відерця з фарбою.

— А таємниця походження північного сяйва? — нагадав я йому. — А загадкова поява Місяця?

Капітан вмочив у фарбу квачика і спокійно відповів:

— А хіба ви самі не здогадалися? Місяць — це якась приблудна гігантська комета, що несподівано потрапила у сферу тяжіння Землі, а північне сяйво — залишки її веселчастого хвоста. У часи моєї комети це було настільки очевидно, що правильних наукових гіпотез доходили навіть діти... І хочу вам порадити. Час ви маєте, то їдьте на далеку північ. Там побачите незабутнє видовище — сяйво хвоста комети. І скажу вам, не перебільшуючи, після моєї комети воно стало ще яскравіше: хвости, певне, з’єдналися...

Розповідь сьома. ШТУЧНЕ ОКО МАГІСТРА КІМІХЛИ

— Як ви гадаєте, звідки у мене взялося оце штучне око? — капітан Небреха підкинув на долоні розфарбовану скляну кульку.

"Справді, звідки воно? — подумав я. — Невже капітан натякає на мене?" І аж похолов від тієї думки.

Ось чому я гаряче запевнив міжзоряного вовка:

— Клянуся, це не я підкинув. Хіба ж я дозволю собі засмічувати вашу знамениту колекцію сувенірів? — і з докором докинув: — Я ж не бешкетник, а науковець...

— А я вас і не звинувачую, — заспокоїв мене капітан. — Я просто питаю, чи не знаєте ви часом, звідки воно взялося?

У відповідь я тільки красномовно знизав плечима.

— Авжеж, — спокійно зазначив Небреха, — історії його ніхто не знає. Навіть Азимут. Бо пригода, пов’язана з цим оком, сталася ще до того, як я зарахував хлопця у штат екіпажу на посаду штурмана. Але що найцікавіше — якби я тоді виявив зайву допитливість і забарився на екскурсіях, магістр Кіміхла неодмінно викинув би око на смітник, як нікчемний непотріб, або ж без сліду розчинив в якомусь із своїх жахливих

реактивів. І якби я після того зажадав будь-що заволодіти цим унікальним сувеніром, мені довелося б чекати слушної нагоди рівно десять років...

З магістром Кіміхлою я познайомився на планеті Тілетас, що обертається навколо одного з світил сузір’я Персея.

Це, скажу я вам, чудова планета, її аборигени надійно приборкали погоду і, зрозуміло, утворили на всіх широтах сталий райський клімат. Періодично, суворо за графіком заздалегідь запланованих трансгалактичних відкриттів вони вирушали у космічні мандри до зірок своєї системи, щоб виявити навколишні планети і налагодити торговельний та культурний обмін з нововідкритими світами. Окрім того, їхні вчені дослідили механіку тяжіння, і відтоді щасливі жителі планети мешкали у казкових, легких, мов пух, будівлях, що велично ширяли над розкішними лісами і луками.

Передусім я завітав до Головного управління всепланетного об’єднання по координації туристських маршрутів в системі обслуги "Тіл-туриста", скорочено — ГУВОКОТУМСО ТТ. Атож, молодий чоловіче, довгі назви полюбляють не лише в Сонячній системі. Та не в тім річ. Просто на цивілізованих планетах я завше починаю з офіційної установи. Навіщо поневірятися на вулицях, ставлячи заклопотаним аборигенам дитячі запитання, коли доцільніше скористатися послугами досвідченого фахівця.

Обслугу там організовано, скажу вам, відмінно.

Новенький супер-кібер з надзвичайно вишуканими манерами, не гаючи ані секунди, люб’язно запропонував мені докладний проспект з найпопулярнішими туристськими маршрутами. А кібер ще й коментував маршрути від себе.

Ледве я почав вивчати спокусливі принади підводного царства, як він захоплено повідомив:

— Там цілодобово виступає зведений ансамбль русалок у супроводі оркестру тритонів. Матимете змогу побачити наймодніший танок "хвіст"...

Печери кам’яного віку...

— Ще необжиті! — радісно сказав кібер.

Гірський курорт на купчастих хмарах...

— Щоденно змагання на повітряних лижах!

Завод "Тяжмаш" — невагомий індустріальний гігант по конденсуванню всесвітнього тяжіння...

— Вільна і необмежена зарядка тяжінням сифонів для хатнього вжитку!

Та для мене усе це не було дивиною. За час своїх космічних мандрів я й не таке бачив. Ось чому я лагідно усміхнувся і з нелюдською ввічливістю запитав фахівця:

— Мій першосортний друже, а що у вас є таке, чого у проспектах нема?

— Таке, чого нема?! — остовпів робот.

Я побачив, що його слід заспокоїти.

— Зрозуміло, мене не цікавлять державні таємниці...

— Але ж, добродію, для того, щоб побачити таке, чого нема, треба йти туди, ніхто не знає куди, — фахівець явно ухилявся від негайного вирішення проблеми.

— І оце називається зразковою обслугою! — вигукнув я, хитро роз’ятрюючи його електронну пиху.

— При чому тут обслуга? — скипів він, точнісінько як у нас, у "Бюро добрих послуг". — Річ у тім, що до ГУВОКОТУМСО ТТ ще ніхто не звертався з таким дивовижним замовленням! Зважте хоча б на те, що ми не маємо потрібного досвіду!

— Вгамуйте свої блискавки! — рішуче гримнув я. — Якби я завітав на вашу планету раніше, ви б давно цей досвід мали. Будьте певні!

Моя залізна логіка його переконала, і він примирливо мовив:

— Подумаємо, що для вас можна зробити...

З його боку це було дуже розумне рішення. Адже ГУВОКОТУМСО ТТ не мало жодних гарантій, що я не відвідаю планету вдруге. А тоді що, знову сушити електронну пам’ять?

Робот звівся на триноги і почав задумливо човгати з кутка у куток по кімнаті. З його очей іскрило, що наочно демонструвало напружену роботу усіх блоків пам’яті. По тих спалахах я з цікавістю спостерігав еволюцію кібернетичної думки.

— Є! — нарешті заволав він і полегшено загув. — Є таке, чого нема! Магістр Кіміхла! Він сам викреслив себе з історичного поступу!

— Ну, от бачите, а ви пручалися...

— Але врахуйте, — застеріг мене робот, — Кіміхла — об’єкт заборонений. Розумієте, своїм геніальним відкриттям він може загальмувати і навіть більше того — законсервувати! — розвиток цілої цивілізації. Ми його пильно охороняємо від необережних відвідувачів. Особливо у цей день, єдиний день на кожні десять років. Але якщо ви наполягаєте...

— Так! — позбавив його я останніх сумнівів.

— Добре, для вас ми зробимо виняток, бо ви прийшли до нас із винятковим замовленням. Ось вам перепустка. Ех, якби ви прилетіли до нас завтра, я б вже нічим не міг вас задовольнити. А за таку страхітливу провину мене б точно списали на перетопку. Дякую вам, капітане, за вчасне прибуття!

Отак мимохіть я врятував від неминучої загибелі здібного кібера. Страх навіть подумати, що б сталося, якби я запізнився хоч на день! Та не про це мова...

Вкрай заінтригований, я сів у повітряну колісницю з позначкою ТТ і показав візникові перепустку. Він здивовано звів на мене очі, але більше нічим не виявив свого збентеження. А тоді стьобнув батогом крилатих коней, і ми шугонули в небо.

Невдовзі визначився маршрут.

Ми летіли до єдиної на планеті чорної хмари, наїжаченої надпотужними блискавками. Певно, її залишили, щоб полохати надто допитливих мандрівників.

Над хмарою на повітряних хвилях гойдався невеликий клапоть землі, який знизу підпирали антигравітаційні подушки. Посеред цього острівця здіймалася старезна халабуда. З високого цегляного димаря в’юнився димок. Оцю будівлю оточувало кілька плодових дерев, які наполегливо

обдирала брудна і охляла коза. На шиї у неї теліпалася обірвана мотузка...

Візник пришвартувався до хвіртки так-сяк зліпленої огорожі і понуро процідив:

— Я тут почекаю...

Більш похмурого місця я в житті не бачив. Оці хирляві деревця зі старезною козою... Оця моторошна хурделиця блискавок у тьмяному череві безмежної хмари... І темна будівля, вкрита пліснявою і мохом... Однак я сміливо пошкандибав до неї і хоробро постукав протезом у масивні дубові двері. Не маю сумніву, що коли б вони були на засуві, їх можна було б висадити хіба що добрим облоговим тараном.

— Заходьте! — пролунав рипучий, як іржаві шпінгалети, голос. — Не зачинено!

Я штовхнув двері, що більше пасували б до брами невеличкої фортеці, і увійшов до будинку.

І що ви думаєте? Затишку і тут не було!

У просторому холодному приміщенні було ще темніше, ніж надворі. Тільки мерехтливі криваві відблиски з напівзруйнованого каміна кидали химерні тіні від музейних тиглів, допотопних реторт і глеків, які мало не впритул були підсунуті разом зі столом до згасаючого вогнища. У цих посудинах щось явно не споживне шипіло і булькало.

Неподалік валялися вкриті густим шаром пилу деталі повного рицарського спорядження. Панцир з обірваними ремінцями, важкі залізні рукавички, поточена іржею спідниця, грубезний меч у волохатих од віковічної корозії піхвах... От тільки шолома серед цього історичного

мотлоху не було. Мабуть, він правив господареві за казанок, бо висів на ланцюгу у каміні.

Та найбільше мене вразив сам хазяїн.

Це був високий, мов жердина, і висушений, як мумія, чолов’яга з довгою сивою бородою, що звисала до землі і, треба думати, підмітала підлогу. На самі його брови було насунуто гостроверхий червоний ковпак, примхливо розшитий місцевими зірками та сузір’ями. А на вузькі плечі була накинута чорна мантія, геть уся розписана кабалістичними символами з білої і чорної магії. На лівому плечі у нього сиділа підтоптана сова, а в правій руці він тримав — жах згадати! — келих з людського черепа. У цьому келиху канібалів парувала масна рідина.

— Ага! — з гостинністю людожера прохрипів він. — З’явилися!

Він втупив у мене пронизливий палаючий погляд. Та хоч які були несприятливі для грунтовних досліджень умови, я помітив, що одне око у нього було штучного походження.

Тим часом ця академічна суміш жердини з мумією зважила у руці свій страхітливий келих і знову, тріумфуючи, захрипіла, мов поганий гучномовець на святі:

— Ще хвилина... Так, ще хвилина, і ви б навіки втратили найурочистішу в історії нашого диска мить...

— Диска? — не зрозумів я.

— Так, він плаває в безмежному океані і давно пішов би на дно, якби не тримався на трьох велетенських китах... Атож, ще хвилина, і я перехилив би свій магічний келих. Оце тільки чекав, коли прохолоне еліксир...

Магістр сунув келих мені під ніс. Рідина була на диво смердюча.

— О, це був нелегкий шлях до перемоги! — не вгавав маг. Він довірливо викладав усі свої таємниці: — Спочатку я й гадки не мав про еліксир, бо намагався знайти рецептуру філософського каменя.

— Для чого? — запитав я, аби щось сказати.

Він вирячився на мене, ніби я бовкнув найбільшу у світі дурницю. Та обмежився лише зневажливим поглядом, але пояснити пояснив:

— Ясно для чого: щоб заволодіти усім світом.

У нього це звучало так природно, ніби він збирався піти у лавку по хліб.

— Еге ж, я б тоді купив на золото всіх мирських володарів і князів церкви... Та, одверто кажучи, справа посувалася кепсько. У мене вже борода відросла до пояса, а я не зрушив навіть з мертвої точки! Отут і постало питання про еліксир.

— Чому? — не второпав одразу я.

Мої запитання почали його дратувати.

— "Чому", "чому"? — пробурчав Кіміхла. — Ясно чому: щоб помолодшати. Адже це — еліксир молодості. Якби я помолодшав, я міг би розпочати досліди знову. Я ж не відмовився від величного наміру запанувати над усім світом від берега до берега! Аж тут на мене чигала нова халепа. У мене не було й шеляга на експерименти. Виходило зачароване коло: щоб знайти рецептуру філософського каменя, слід було винайти еліксир молодості, а щоб виготовити еліксир, треба було мати філософський камінь! Що було робити? Та я знайшов вихід — узяв і,

незважаючи на сувору заборону, викарбував єдиний у світі нерозмінний карбованець. Ось він!

Магістр Кіміхла сягнув рукою у дірку в мантії і з радісним зойком видобув з надр підкладки блискучу монету.

— А навіщо ви утаємничили цей казковий винахід? — поцікавився я.

Магістр захвилювався.

— Ясно навіщо: якби я не тримав його у секреті, гроші швидко впали б до ціни битих черепків. А яким побитом я придбав би тоді необхідні речовини для еліксиру? І кому б тоді був потрібен філософський камінь?

— А навіщо вам філософський камінь, коли ви маєте нерозмінний карбованець? — з’ясовував я.

— Боже мій, ви як мала дитина — "навіщо" та "навіщо"! Ясно навіщо: я б до самої смерті не встиг би наміняти таку купу грошей, щоб купити усіх можновладців. Отже, знову ж таки, щоб з успіхом провести цю грандіозну фінансову операцію, необхідно зварити еліксир!

Він недбало кинув нерозмінний карбованець на стіл і обома руками підняв келих.

Химерні логічні вправи магістра Кіміхли навели мене на тривожні роздуми. Чи не божевільний він? Певно, божевільний! З’їхав з глузду на ідеї світового панування. Інакше навіщо супер-кіберові було посилати мене сюди? Тільки божевільний може опинитися у категорії сущого, що насправді не існує. Адже, хоч його й оточує реальний світ, сам він живе у дивовижному вигаданому світі.

Але, на жаль, цього дивака кинули напризволяще. Жодного санітара! Ніякого нагляду! Повна свобода дій, хоч і обмежена кордонами літаючого

острівця. За таких умов він здатен накуховарити бозна-що. Хто його знає, можливо, Кіміхла оце тримає череп не з молодіжним напоєм, а з страшною отрутою? Жах! Ще сконає, і мене ж звинуватять, що я був тут присутній і не запобіг безглуздому самогубству. Від цих думок у смердючій атмосфері лабораторії мені почали вчуватися пахощі гіркого мигдалю, які, як відомо, властиві смертоносному ціаністому калію.

Я вирішив будь-що запобігти страшній трагедії.

— Слухайте, магістре, — почав жахати його, — а раптом у вас у руках не еліксир, а звичайна отрута? Звідки ви знаєте, що ви наварили? Чи не краще поставити дослід на тварині? Дайте спочатку напитися хоча б козі. Тоді побачимо...

— А це ідея! — пожвавішав Кіміхла. — Але не думайте, що ви мене налякали. Це справжній алхімічно чистий непідробний еліксир. Я варив його не навмання, як ви гадаєте, а за формулою безсмертя, яку шукав десять довгих років...

— Де ж вона — оця формула? — вигукнув я, радіючи, що зараз усе з’ясується.

— Хе-хе-хе, де формула, питаєте? — єхидно захихотів магістр. — Формулу вам не побачити, як власні вуха! Рукопис з божественним рецептом еліксиру молодості я здав до надійної схованки з єдиною умовою, щоб її віддали тільки у мої власні руки. Але ходімте до кози. Хай живе стара, бо мені ще до біса роботи, а я над усе люблю козяче молоко.

Кіміхла хлюпнув у миску омолоджувального напою, і ми вийшли надвір.

Пронизливий холодний вітер хилив дерева. Чорна безодня велетенської хмари час від часу спалахувала сліпучим мереживом. блискавок. Коза жалібно мекала.

Кіміхла поставив перед нею миску і з несподіваною лагідністю погладив по її збитій у брудні ковтуни шерсті. Коза нахилилася до миски і почала жадібно сьорбати алхімічну рідину. Все висмоктала!

І тут сталося диво. За кілька секунд перед нами жваво стрибало біленьке прудке козеня! Тільки обірвана мотузка ще теліпалася на його тонкій шиї, як речовий доказ неймовірної події...

— Віват! — несамовито загорлав магістр, недоладно вимахуючи руками. — Віват! Віват! Віват!

Він підхопив козеня на руки, ніжно притиснув до грудей і, кумедно підстрибуючи, помчав до хати. Я зарипів за ним слідом.

"Тисяча астероїдів! — вилаявся в душі я. — І отаку геніальну людину тримають по суті у в’язниці. Та ще, замість сучасних приладів, підсунули середньовічне начиння! Нема ж нічого дивного, коли за таких жахливих умов людина трохи спричиниться і почне варнякати про світове панування або трьох осоружних китів..."

Магістр випустив козеня на підлогу і тремтячими руками схопив людожерський келих. Обидва його ока — природне і штучне — палали з однаковою інтенсивністю. Він підніс місткий череп до рота і жадібно висьорбав все до останньої краплі.

Я вже був готовий до миттєвих перетворень і тому дивився на всі очі, щоб не проминути й найменшої подробиці.

Борода у нього почала густішати і вкорочуватися... Кількість зморщок на обличчі значно поменшала... Стан розігнувся... Нараз сталося зовсім неочікуване — з його очниці випало штучне око і покотилося по підлозі. А на мене дивилося два нормальних людських ока!

Атож, магістр Кіміхла дивився на мене! І в його очах світилася неприхована погроза!

— Хто ви? — підозріло запитав він, озираючи мене поглядом з ніг до голови, ніби вперше побачив. — І як ви сюди потрапили?

— Та ви що? — здивувавсь я, хоч мені вже було несила дивуватися. — Невже забули? Ви ж самі п’ять хвилин тому розповідали мені про філософський камінь та еліксир молодості...

— Який філософський камінь? — похмуро вирік він і кинув швидкий погляд на лицарські обладунки. — Який еліксир молодості? Як я міг розповідати про те, про що й сам не маю найменшого уявлення?

— А це що? — я тицьнув пальцем у бік нерозмінного карбованця.

В очах магістра спалахнула непоборна лють, його сухе обличчя спотворила огидна гримаса. Він рвучко стрибнув до столу і судорожне затиснув нерозмінний карбованець у руці.

— Триклятий шпигун! — злісно просичав він. — Мерзенний зраднику! Ти, повзучий гаде, помилився, бо прийшов по секрети, яких я ще не маю... Але це остання помилка у твоєму злочинному житті!

Він кинув карбованець у дірку в мантії і схопився за музейні обладунки. Надів на себе панцир, вліз у залізну спідницю, оперезався пудовим мечем і, зловісно посміхаючись, почав натягати іржаві рукавички...

— Я поховаю свої таємниці разом з тобою, пройдисвіте! — мстиво пообіцяв він.

Я про всяк випадок позадкував до дверей. Але ця зустріч таки мало не скінчилася трагічно: я ступив протезом на штучне око магістра і ледве не впав.

А якби впав, то, будьте певні, вже не підвівся б, — знавіснілий Кіміхла, безумовно, скарав би мене.

— Боронися, нікчемний виродку! — заревів магістр, аж захлинаючись від гніву.

Він схопився за меч. Та зброя не лізла з піхов. Певно, іржа добре їх зцементувала. Це мене і врятувало. Поки Кіміхла, червоніючи від напруги, смикав меча, я схопив його штучне око і з усією можливою швидкістю пошкандибав до крилатого екіпажа.

Раптом за моєю спиною пролунав моторошний звук. Це меч нарешті зі скреготом виліз з піхов.

Я буквально впав у колісницю і хрипко гукнув візникові:

— Рушай!

Його не довелося двічі запрошувати. Очевидно, мав досвід. Він підвів батога і лунко ляснув по крупах застояних пегасів.

Останнє, що я бачив, це магістра, який вимахував довжелезним мечем і дико волав:

— На палю зрадника! На багаття!

Розстебнуті обладунки гриміли на ньому, як консервні бляшанки на опудалі...

...Супер-кібер з ГУВОКОТУМСО ТТ зустрів мене зі співчутливою посмішкою:

— Ну що? Бачили таке, чого нема?

— Бачив, хай йому грець! Але чому ви вважаєте Кіміхлу тим, чого нема? Правда, магістр — людина з дивацтвами, але ж він справді винайшов цікаві речі!

Робот сумно заблимав різноколірними лампочками.

— Кожні десять років, — проказав він, — старий віддає нам на схованку пухкий рукопис і ставить умову, щоб віддали його тільки йому особисто. У нашому архіві нині зберігається ціла купа абсолютно тотожних рукописів Кіміхли, загальний тираж яких вже становить 217 примірників.

— Чому ж магістр по них не приходить?

— А він і не може прийти. Еліксир щоразу відкидає його на десять років у минуле, тобто у той час, коли він тільки починав досліджувати проблеми вічної молодості. І він щоразу точно у десятирічний строк робить той самий винахід. Ми маємо 217 рукописів, отже, Кіміхла займається даремною працею вже 2170 років. Він те, чого нема, бо хоч існує поряд з нами, але живе уявленнями страшенно далекого минулого. Це постійно існуючий анахронізм, живий безглуздий вічний двигун.

Робот присунувся до мене і з щирим жахом додав:

— Уявляєте, що сталося б, якби люди скористалися цим божевільним винаходом? Людство весь час тупцювало б на місці, поступ свіжої думки вмер би. І нині навіть нас, роботів, не було б! Який жах, який жах! То що, запишете нам подяку у книгу скарг! За зразкову обслугу?

— Атож, юначе! Поки той безсмертний кандидат у володарі світу даремно намагається запанувати на міфічному диску, що тримається на трьох китах, його живі співвітчизники заволоділи Всесвітом!!!

З усього було видно, що ці спогади страшенно розхвилювали завжди спокійного капітана Небреху. Він навіть забув палити і лише тепер підсунув до себе люльку і гаман. А коли запалив, то хитро примружився і закінчив свою карколомну розповідь цілком пристойним космічним жартом:

— Єдине, що мене непокоїть: чи не подорожую я, сам того не відаючи, по око спричиненого магістра кожного десятиріччя? Якщо воно справді так, то лише за оцим маленьким сувеніром я торував космічні путівці 217 разів? Ви можете це збагнути?

Розповідь восьма. ПЛАНЕТА, ЯКОЇ НЕМА

Я летів до капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи як на крилах. Власне, це й справді були крила. Тільки підводні. Потужний двомоторний катер з білими лампасами на бортах прудко різав кучеряві хвилі, залишаючи за собою добре випрасувану смарагдову доріжку.

Та ось примхливим мереживом вже розсипаються на прибережних скелях прозорі хвилі. Вигулькнув з гущавини садочка верх латаної-перелатаної коробки. Нарешті!

Для такої тренованої людини, як я, піднятися вгору стрімкою стежкою (для зручності відвідувачів капітан Небреха видовбав на ній сходинки, кількість яких дорівнювала квадратові дюжини), пробігти звивисту стометрівку чепурного садочка і одним стрибком подолати відстань від землі до веранди було справою кількох хвилин.

Але, як не поспішав, все ж встиг помітити біля пошарпаної часом і простором ракети капітана новенький одномісний вертоліт з жовтим

тавром МКМ у зеленому колі. Ясно, це на черговий сеанс умовляння прибув пишномовний фахівець з Музею космічних мандрів. У попередніх нотатках я побіжно згадував про цього невтомного мисливця за сувенірами капітана Небрехи.

Ці сувеніри буквально спати не давали працівникам музею. Воно й не дивно, бо поки капітан Небреха не поступиться своїми унікумами, здобутими у незабутніх космічних мандрах, колекції музею ніколи не будуть повними.

Я тихенько прочинив двері вітальні, наперед смакуючи радісний зойк Небрехи, та мало сам не скрикнув від несподіванки. Й півпогляду було досить, аби переконатися, що я поспішав недаремно: капітанові загрожувала страхітлива і неочікувана небезпека.

Нині я можу з певністю сказати, що коли б тоді на моєму місці опинився сам капітан Небреха, він би з властивою йому об’єктивністю почав оцю розповідь так:

— Якби того чорного дня я запізнився бодай на хвилину, у садибі не залишилося б жодного сувеніра, і мені зараз ні про що було б вам оповідати...

Атож!

Тільки-но я зазирнув у кімнату, як щасливу посмішку на моєму обличчі заступила гнівна гримаса. Я добре пам’ятаю цю істотну деталь, бо саме напроти входу стояло дзеркало.

Та й хто залишивсь би байдужим, коли б побачив, як у вітальні метушиться розчервонілий від надмірного збудження мисливець за сувенірами і гарячкове напихає величезну торбу безцінними космічними реліквіями міжзоряного вовка?

А сам капітан Небреха верхи сидить на драбинці, гостра верхівка якої, мов підкорений гірський пік, випинається з густої тютюнової хмари, і безпорадно спостерігав це свавілля. І, головне, капітан навіть слова не може сказати безсоромному злодієві або покликати на поміч, бо з рота у нього віялом стирчать довжелезні цвяхи, а в лівому кутку ще міцно затиснута незмінна люлька. Дим з неї валує, як з діючого вулкана. До того ж і руки Небрехи не вільні, бо в одній він тримає важкенький молоток, а в другій садову лопату.

А схвильований такою рідкісною нагодою початкуючий злодій, як хорт, нишпорить по всіх закутках і ще має нахабство запитувати:

— О вельмищедрий капітане, чи дозволите ви мені приєднати до музейної колекції ще оцей справжній зуб справжнього дракона? Здасться, ви привезли його аж із Магелланової Хмари?

У відповідь бравий капітан тільки понуро заскреготав зубами і цвяхами.

— Щиро дякую! — по-театральному вклонився Небресі музейний домушник. — Я думаю, мій любий капітане, що ви не будете заперечувати, якщо я приєднаю до колекції також відомий вам глечик з курявою Чумацького Шляху?

Капітан аж застогнав крізь цвяхи від безсилої люті.

— А "Цікава арифметика" з Кібери? Хіба можна забути про неї? Хіба ж буде повною наша колекція без цієї поцупленої у роботів реліквії?

Звичайно, капітан тільки й міг, що з обуренням пихкати своєю прокуреною люлькою. А підступний експропріатор зухвало вважав це вимушене мовчання за незаперечний знак згоди.

Та мушу визнати, що з сувенірами він поводився дуже обережно. Перед тим як вкинути якусь річ у ненажерливу пащеку торби, він дбайливо, наче мати дитину, сповивав її м’якою хлорелою. Одразу було видно, що грабує не темний, неосвічений варвар, а закоханий у своє діло ерудит. Саме за цю благородну відданість інтересам науки капітан Небреха згодом вибачив йому.

Тим часом ерудований злодій закинув натоптану торбу за плечі і чкурнув до дверей. Бачили б ви, як він остовпів, коли зненацька тицьнувся носом у мою грізну постать! Очевидно, в той трагічний для Музею космічних мандрів момент я видався йому живим уособленням морального кодексу.

— Умів красти, умій і очима лупать! — суворо насварився я на нього пальцем і повчально докинув: — Ліпше їсти хлорелу і пасту, та чужі сувеніри не красти!

Поки я сповідав науковця, капітан Небреха влучним ударом загнав у стіну останнього цвяха, надійними морськими вузлами прив’язав до лопати строкату стрічку і врочисто повісив цей непоказний садовий інструмент на стіну. Відтак спустився з надхмарних висот, кинув на свою роботу оцінюючий критичний погляд і, вельми задоволений, весело замугикав собі під ніс командорський марш.

Мене оця незрозуміла примха капітана вразила, як колись його звичка палити перед грубкою. Спійманий на гарячому фахівець теж роззявив рота.

Так! Якби Небреха оздобив вітальню важким намистом якірних ланцюгів, зубастими щелепами тигрової акули або хай навіть потворною мумією бридкого восьминога, я і бровою не повів би. Але на видноті почепити звичайнісіньку лопату! Та ще серед космічних скарбів, яким ціни немає! І хоч би новеньку, а то бувалу в бувальцях...

— Капітане, — з подивом запитав я, — навіщо ви повісили таку сумнівну прикрасу?

Капітан Небреха неквапливо вибив на тверду, як копито, долоню попіл з люльки і лише тоді загадково відповів:

— Якби наш вчений друг знав історію оцієї, як ви цілком правильно визначили, прикраси, він би сьогодні не гарячкував, а терпляче чекав більш слушної нагоди...

Від цієї багатообіцяючої тиради нашого вченого друга кинуло у пекучий жар. Я побоювався, що від спопеляючого сорому у нього займеться волосся, і мимоволі почав шукати очима вогнегасник.

— Авжеж, — наполіг капітан Небреха, — якби не оця лопата, наш вчений друг не грабував би нині старого капітана, а спостерігав би у телескоп десяту планету Сонячної системи.

— Десята планета?! — зачудовано перепитав я.

— Еге ж, — холоднокровне підтвердив капітан Небреха, — бо ця планета вже з моменту свого утворення мала солідну атмосферу.

Я відчував, що йду гарячими слідами свіженької історії. Моєму хвилюванню не було меж. Ще б пак! Сонце не встигне прийняти за обрієм свою вечірню морську ванну, як мій блокнот поповниться ще одним хвилюючим записом! І хто б міг подумати, що вікопомною віхою в історії космічних досліджень виявиться звичайна лопата?

Але наш вчений друг одразу зробив незграбну спробу заперечити приголомшливе повідомлення капітана Небрехи.

— Яка ще десята планета? — запитав він з таким виразом, ніби об’ївся кислицями. — Науці відомі лише дев’ять планет, що кружляють

навколо Сонця. Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер... — загинав він пальці.

— Досить! — зупинив капітан Небреха цю скептичну десятипалу рахівницю. — Казку про дев’ять планет знає кожен школяр, який хоч раз тримав у руках підручник з астрономії.

Капітан зручно вмостився у командорське крісло, зарядив люльку добрячою пучкою тютюну, але почав свою захоплюючу розповідь лише тоді, коли дим з вогнедихаючого кратера люльки заховав його від очей слухачів разом з протезом і вусами.

— Не думаю, щоб навіть наш вчений друг наважився заперечувати загальновідому істину: астрономія давно вийшла з пелюшок кабінетної науки і міцно стала на ноги практичного досвіду, — повагом повів він. — Скільки вже було відкриттів, але й лосі зоряна наука полонить романтиків своїми незліченними таємницями і незбагненними загадками Всесвіту. Узяти хоча б космогонію, розділ астрономії, що намагається розв’язати таємницю походження небесних тіл. Це, скажу я вам, міцний горішок! Та хоч як вченим важко було, а гіпотез щодо "звідки все взялося" ніколи не бракувало.

Щоправда, тут панував повний різнобій. Одні вважали, що планети утворилися з холодних кам’яних брил, інші гадали, що з сонячних крапель, які наше світило струсило з себе, як піт з чола. Треті запевняли, що матеріалом світобудови була хмара газу, а четверті доводили, що то були поклади космічного шлаку. Була навіть висунута ідея, ніби у стерильно чисті володіння Сонця колись вдерлася гігантська зірка-заблуда з величезною силою тяжіння. Ну, ясно! Світила вчепилися у протуберанці одне одного, як хлоп’ята у чуприни. Протуберанці летіли клоччям! З тих шматків, мовляв, згодом й утворилися планети.

Але мені, міжзоряному практикові, ця гіпотеза видасться зовсім сміховинною. Якби планетні системи справді утворювалися через отакі

рідкісні навіть у всесвітніх масштабах сутички, я б їх би зараз усі порахував на пальцях, як це полюбляє робити наш вчений друг. Причому пальці моєї єдиної ноги ще залишилися б про запас.

Та на цьому покінчимо з екскурсією у дрімучі хащі космогонічних гіпотез, бо зрештою честь практично розв’язати найбільшу таємницю світобудови випала на мою долю. Нині про це знають усі мої знайомі. А знайомих у мене, самі розумієте, більше, ніж незнайомих.

Втім, не буду критися: допоміг мені нещасливий випадок. Так, я не обмовився! Якби не фатальний для мене збіг обставин, космос досі тримав би під сьома хитромудрими замками одну з найцікавіших своїх таємниць.

А діло було так.

Ми з Азимутом поверталися з далеких мандрів у сузір’я Візничого. Там ми вивчали передовий досвід використання астероїдів, як дешевого вантажного космотранспорту.

Признатися, подорож була важкенькою.

Мало того, що під час чергування Азимут забув підтягти гирю ходиків, і ми збилися з ліку часу, так він ще прогавив манюсіньку порошинку, яка з третьою космічною швидкістю прошила баки з пальним. І до того легко це зробила, ніби замість титанових баків коробка мала мильні бульбашки. Ясно, гідрат спирту миттю випарувався у простір.

Це була непоправна втрата.

Азимут у розпачі. Сидить у кутку, мов покарана дитина, і нещадно стьобає себе батогом самокритики:

— В усьому винна тільки моя легковажність! Що я наробив! Ой-ой-ой! Капітане, навіщо ви взяли у цю відповідальну подорож таку безвідповідальну людину? Айай-ай! Кари за це на вас немає!

Ну, довелося суворо нагримати на нього, щоб хлопець остаточно не загубив голову і не накоїв нових дурниць.

За інерцією підлітаємо до кордонів Сонячної системи, тут треба маневрувати, а в баках палива ані краплі. Сухо, як у піщаних колодязях середньоазіатської пустелі.

Отут і почалася неприємність. Навіть без навігаційних приладів було помітно, як ракета вигинає трасу, повільно, але певно стаючи на довічний орбітальний якір сонячного тяжіння.

Нагальність рішучих дій була очевидною. Якщо пустити все на самоплив, то невідомо, скільки років нам доведеться метляти навколо Сонця за межами системи, поки мою мікролітражку помітять з випадкового зорельота. Та й знайдуть, можливо, самі кістки!

А людство ж чекає нас з трудовою перемогою, чекає не дочекається передового досвіду цивілізацій сузір’я Візничого у галузі використання астероїдів як природного вантажного транспорту.

Був, правда, один хоч і ненадійний, але вихід: підживити двигуни ліками з похідної аптеки — вони ж всі на спирту. Та чи надовго їх вистачить? Одначе вийняв ліки з шафки і заходився біля двигунів поратися.

Можете мені повірити, це справило на Азимута належний ефект. У мого штурмана від подиву очі рогом полізли. Та коли отямився, безкорисливо запропонував свій запас одеколону. Азимут завше був чепуруном!

А я, ніби нічого видатного не сталося, любесенько пояснюю йому:

— Звичайно, оцих запасів на двох — це крапля у морі. Не вистачить навіть до найближчої планети, Плутона. Отже, один з нас мусить залишитися тут, на орбіті, а другий хутенько злітати на Плутон по паливо.

— Я! — ані секунди не вагаючись, героїчно озвався Азимут. — Я залишуся!

— Ні, залишусь я, — по-доброму втовкмачую йому. — А ти, дивись, не барися.

— Що це за вигадки? — не на жарт обурився Азимут. — Де справедливість? — репетує він. — Хіба вам не відоме правило, що капітан залишає корабель останній? — повчає мене.

Я навіть розчулився від тих слів. Отака самовідданість! Мій вірний штурман готовий зчинити бунт на борту, що завжди суворо карається, аби врятувати життя капітана! Та рішення моє було непохитне. На це я мав досить підстав.

Звісно, я й вигляду не подаю, що його слова зачепили мене за живе, а спокійно, як малій дитині, пояснюю:

— З усякого правила, Азимуте, є виняток. З цією аксіомою тебе мусили познайомити ще у середній школі. А подорож на ліках та одеколоні — це просто нечуваний у моїй багаторічній практиці виняток. Давай розглянемо цю проблему з усіх боків, як тверезі люди. Щоб за таких нікчемних запасів палива щасливо дістатися до Плутона, коробку слід зробити легенькою, як пір’ячко, щось на зразок порожнього бідона. Усе зайве — за борт! Висновок — один з нас...

— Я! — знову на тій же дражливій ноті, як зіпсована грампластинка, заволав Азимут. — Я зайвий!

— Ні, Азимуте, — змушений був засмутити його, — зайвий на борту я! На це є два докази, жоден з яких ти не в силах спростувати. По-перше, я, нівроку, важчий за тебе. А це зараз мас вирішальне значення. По-друге, ти собаку з'їв у штурманській науці. Думаєш, я забув твою пригоду у сузір'ї Псів?

Але, мабуть, мій вірний штурман і досі пручався б десь на кордонах Сонячної системи (хлопець він впертий!), якби я власноручно не нашкрябав відповідний наказ по коробці. У параграфі першому я безжально списав себе за борт, як непотрібний баласт, а в параграфі другому по самі вуха навантажив Азимута відповідальністю за все. Відтак прикнопив наказ перед очі штурманові. Оскільки він дисциплінований, все й уладналося.

Авжеж, залишивсь я в чорній безодні на самоті. Тільки й побачив, з якою скаженою швидкістю чкурнула дбайливо випотрошена коробка до найближчої планети.

А загалом я влаштувався непогано. Розвалився на колоді, люльку посмоктую, щоб на випадок метеоритного бомбардування утворити навколо себе стійку тютюнову атмосферу. Знаєте, завбачливість ніколи не завадить, а відомо ж, що це найбільш надійний захист, бо в атмосфері метеорити моментально згоряють.

А навкруги, куди не кинь оком, казкова картина. Жовті, оранжеві, червоні, блакитні і білі зірки водять невпинний космічний танок. Кудлаті комети влаштували пустотливі перегони.

Одна незручність: з правого боку сонечко підсмажує, а з лівого — одвічний мороз пече. Як біля вогнища взимку. Та й це скоро минулося, бо

мої боки незабаром припорошило пристойним шаром космічного пилу. А пил, самі знаєте, поганий теплопровідник.

Натоптав я люльку свіженьким тютюном, старанно розпалив її та й, сам не знаю як, задрімав.

Так от. Довго спав чи мало, коли чую, хтось човпеться на мені. Розплющив я очі — нічого не бачу. Страхітлива темрява поглинула весь Всесвіт! Жодної зірки. Жодної комети. Жодного променя світла. Тільки похмура зловісна темрява. Спробував було протерти очі, та з жахом пересвідчився, що не можу й пальцем ворухнути. Лежу безпорадний, як немовля у пелюшках.

Сили небесні!!! Невже я отак акуратно проспав досі не бачену страшну всесвітню катастрофу?!

Добре, хоч люлька ще курилася!

Я нервово затягнувся і знову заплющив очі, щоб не бачити цього кошмарного поховального мороку. І раптом почув слабенький, наче крізь вату, голос Азимута.

— Капітане, ау! — ледь чутно волав мій вірний штурман.

Це мене ще більше вразило. Я ж добре вивчив усі регістри Азимутового голосочка. Коли загорлає на повну потужність, то від радіоперешкод хриплять приймачі на всіх планетах.

А тут — ледь чути!

"Що ж трапилося? — тривожно розмірковував я. — Якщо Азимут живий і здоровий (а це факт, який кричить сам за себе!), то, мабуть, всесвітньої катастрофи не було. Але чому ж тоді я нічого не бачу? Хто

обхопив мене так щільно, що я не годен і ворухнутися? І, нарешті, хто отак нахабно човпеться на мені?"

Аж раптом страшна думка блискавкою пронизала мій мозок.

Невже, поки я спав, мене від бушприта до клотиків, по всьому рангоуту, припорошило грубезним шаром космічного пилу? Невже я опинився у ядрі новонародженої планети? Невже оце мій штурман Азимут блукає по планеті Небресі і шукає свого капітана?

Атож, то було моторошне прозріння!

Мій тренований мозок послужливо нагадав, що навіть земної поверхні, незважаючи на багатокілометрову атмосферу, щороку досягає три тисячі тонн космічного пилу. Правда, для Землі це минає непомітно, бо уся ця пилюга розпорошується на площі понад п’ятсот мільйонів квадратних кілометрів. Але для моїх, порівнюючи з рідною планетою, карликових габаритів й півдесятка тонн було цілком досить.

Мушу ще раз нагадати: якби я за тих обставин розгубився хоч на хвилину, ви б зараз не слухали теревені старого капітана. Згодом Азимут визнав, що саме тієї вирішальної хвилини він ладнався стартувати з невідомої планети і облетіти усю навколосонячну орбіту, на якій я мав його чекати. Зрозуміло, у цьому прикрому випадку я б навіки захряс у надрах новоутвореного небесного тіла.

Я лихоманкове шукав порятунку з цієї пастки.

Та порятунку не було. "Нічого, капітане, — як можу, втішаю сам себе, — буває гірше. У тебе є хоч остання розрада — люлька..."

І тут мене наче осяяло.

Люлька!

Ось що мене порятує!

Адже коли вона куриться, значить, її кратер ще виглядає на поверхню планети!

Кожен бачив, як курці з досвідом уміють випускати дим на замовлення — і струмочком, і кільцями. А я в цій галузі мав неабиякий стаж. Складність полягала лише у тому, що я мусив жонглювати димом не з рота, а безпосередньо з люльки. Та все буде гаразд, якщо Азимут не заплющуватиме очі в отруйній тютюновій атмосфері планети.

Ну, зосередив увагу і почав: випустив три струмочки, потім три кільця, а тоді ще три струмочки. Зачекав трохи і знову повторив у такій же послідовності. А хто ж з міжзоряних мандрівників не знає цього умовного сигналу біди? Його запровадили ще у добу відважних мореплавців. От тільки непокоїло, чи не ловить Азимут гав і чи вистачить у люльці тютюну на сигналізацію?

Та, на щастя, під час спільних мандрів я таки привчив Азимута спостерігати і самостійно мислити. Ледве він побачив димову періодику, як співставив усю сукупність фактів і дійшов логічного умовиводу, що це його винахідливий капітан у такий своєрідний спосіб передає з надр планети тривожний сигнал SOS.

А далі все вже було дуже просто. Не довелося навіть викликати рятувальної команди. Азимут з його ненормальною силою прекрасно впорався сам один.

Хоч якою небезпечною була для мене ця пригода, та я залишився надзвичайно задоволений. Адже разом з планетою Небрехою було розвіяно головну таємницю космології — секрет народження планет! А — я ж навіть не збирався розгризати цей горішок!

Відкриття було таке видатне, що мене заочно обрали почесним членом усіх наявних академій ще до тріумфального повернення на Землю. От тільки дипломи я кудись заткнув, а тепер сам не знайду...

Та, якщо подумати, навіщо вам дипломи? Хіба бракує інших переконливих доказів? Ось я перед вами, живий і здоровий. Ось моя рятівниця-люлька. А планети Небрехи нема, хоч шукайте її на небі з найпотужнішим телескопом. Коли не вірите, запитайте першого-ліпшого астронома. Кожен охоче підтвердить мої слова! Справа в тім, що розгніваний Азимут розвіяв планету-пастку по всій периферії Сонячної системи. її навіть не встигли сфотографувати...

...Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха замовк. Він неквапливо постукав кратером люльки по бильцю крісла і знову потягнувся до капшука.

А я сидів, до краю вражений його неймовірною розповіддю, і ніяк не міг зібратися з думками. Вони тікали від мене навсебіч, немов галактики у Всесвіті. Та все ж підсвідомо я відчув, що Небреха обминув якусь дуже важливу подробицю, без якої вся його сповідь виглядала незавершеною.

Я задумливо підвів очі і раптом побачив на стіні лопату, про яку геть-чисто забув.

Ось вона — нез’ясована подробиця!

— Капітане, — нагадав я господареві, бо наука не терпить білих плям, — а що спільного з таємницями космогонії мас оця садова лопата?

— Справді! — схаменувся капітан, але замість відповідати заходився зосереджено заряджати люльку тютюном.

Наш вчений друг запопадливо підніс йому палаючого сірника.

А коли навколо голої, як шкільний глобус, голови Небрехи попливли легенькі хмарки, він хитро примружився і зауважив:

— А ви що? Невже серйозно вважаєте, що штурман Азимут патрав планету Небреху голими руками?

Розповідь дев’ята. ПО ТОЙ БІК СВІТЛА

I

Початок цьому дивовижному (з якого боку Всесвіту не поглянь) відкриттю в галузі небрехознавства поклала випадкова зустріч з людиною, про яку навіть капітан Небреха завжди згадує з нечуваною прихильністю і дозволяє собі люб’язно величати її своїм найдорожчим другом. Після цієї куценької характеристики вам вже й самим буде втямки, що мовиться про колись відомого на всіх космічних трасах мандрівника, а нині викладача школи космонавтів капітана Козира. Згадуючи тепер цю зустріч, я мимоволі замислююся над діалектичною причинністю всесвітньо-історичних явищ — як ото наслідки буденного дріб’язку раптом набувають воістину галактичних масштабів...

Але — до діла!

Одного дня я пішов на консультацію до Інституту галактології з деякими нотатками із життя і діянь капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи. Коли це з павільйону "Соки-води" долинув оглушливий голос:

— Грім і блискавка! Знаменитий біограф Небрехи власною персоною! Та ще з новим рукописом на борту! Ану, гальмуй!

І що ви думаєте? Весь вуличний рух завмер: приголомшені водії автотранспорту вирішили, що запрацював гучномовець ОРУДа.

Скло у павільйоні задеренчало і розсипалося, а в новоутвореному виломі виникла кремезна постать капітана Козира з пляшкою "Київської" мінеральної в одній руці і склянкою в іншій. Його сяюче, мов весняне сонечко, обличчя щедро випромінювало теплі, зичливі усмішки. Але за спиною капітана я вмить спостеріг ще й інші постаті, які з похмурою рішучістю наближалися до нього. Явно, з метою відшкодувати матеріальні збитки. Хіба ж їх цікавить, у який спосіб капітан Козир розтрощив вітрину — необережним рухом чи необережним підвищенням голосу?

І поки капітан Козир відраховував заактовані гроші, я прикро думав про те, якої непоправної шкоди завдають науці люди, далекі од сучасних знань. Таж капітана слід розцілувати і гаряче потиснути руку за дорогоцінний внесок у шкільний курс фізики! Адже невимушений вчинок вельми гучномовного зорепрохідця значно збагатив би той розділ підручника, де йдеться про ефект резонансу. Уже котрий десяток літ дітям розповідають про давній-прадавній випадок, коли солдати йшли в ногу по мосту, від чого бідолашний місток і розвалився. І, як це не дивно, хоч вже добрих два століття солдати по мостах не ходять взагалі, бо геть усі моторизовані, цей застарілий факт досі тримається у підручниках. А якби написали про капітана Козира?

Аж ось капітан Козир одержав квитанцію і щасливо видерся із "Соків-вод" з незамоченою репутацією.

— Мій юний друже! — радісно заволав він, знову анітрохи не шкодуючи своїх голосових комунікацій. — Куди це ви прокладаєте курс? На консультацію? Ага!.. В Інститут галактології? Ого!.. Але про який інститут може йти мова, коли між нами відбулася така приємна стиковка?.. Хоч скільки у мене клопотів, але я знайду час, щоб особисто проконсультувати ваш курікулюм віте! [curricilum vitae (лат.) — життєопис або певні відомості з життя якоїсь видатної особи] Вам просто пощастило! Адже науковці інституту ніколи не піднімалися до моїх зоряних висот!

За якихось півгодини я вже прибув на надійному буксирі у фарватері за капітаном Козирем до його затишної хатини.

По стінах невеличкого котеджу капітана замість дикого винограду в’юнилися культурні зарості гібридизованої висококалорійної хлорели, а вздовж правобортної призьби точно за ранжиром вишикувалася дюжина різнокаліберних діжок, з яких линули приємні пахощі пастеризованої закваски, з якої виготовляють улюблений харч космонавігаторів. В усьому вчувалася звичка хазяїна до зразкового космічного ладу і дбайлива рука робота Малюка. А ось і він сам привітно відчиняє двері — сумлінний хатній господар у бувалому в бувальцях жерстяному фартусі, де-не-де вже латаному металевими кришками від консервних бляшанок, і цілим букетом кухонного начиння у руці.

— Гей, Малюче! — гримнув господар густим командорським басом. — Ану, покажи нашому спільному другові, чим ми багаті і як йому раді! Всі припаси — з трюмів на палубу! Аб ово ускве ад маля! [ab ovo usque ad mala (лат.) — від яйця до фруктів (у древніх римлян обід починався з яєць і кінчався фруктами), тобто, все без винятку]

Того дня знаменитий робот Малюк перевершив самого себе. Він частував нас стравами, які не снилися навіть найбільш досвідченому в усіх кухнях Сонячної системи гурману. Ми ласували смаженими марсіянськими хрустяками, смакували ніжні венеріанські вервечки, що мешкають лише у надзвичайно рідкісних підгрунтових затоках з власного соку, не могли відірватися од білоцерківського салату з тисячі і одного сорту гібридизованої хлорели, що відбруньковується молдавськими помідорами, ніжинськими огірками і марківською цибулею. А наш на диво вмілий кухар з насолодою заправлявся рідким машинним мастилом, в якому плавали апетитні різноколірні кружальця гуталіну. Додайте до цього розкішного меню ще й вчену бесіду з таким ерудитом, як капітан Козир, і ви матимете хоч віддалене уявлення про це незабутнє бенкетування: міжзоряний практик любив, за афористичним висловом Горація, утіле дульці місцере [utile dulci miscere (лат.) — поєднувати приємне з корисним].

А потім ми з келихами прохолодних коктейлів зручно розмістилися у фотелях і поклали ноги на моторошній шкурі іклорукого одноокого звіробраза, хтозна-коли упольованого господарем. Ця хижа і жорстока звірюка водиться на кільцях Сатурна, від чого на нещасних кільцях досі немає жодного туристського маршруту, а тільки мисливські стежки для природжених відчайдух.

— Мій юний друже, — доброзичливо загув капітан Козир, не забуваючи акуратно спорожняти келихи, які йому з вправністю добре налагодженого автомата підносив робот Малюк, — ваші правдиві нотатки зайвий раз засвідчили завбачливість мого друга капітана Небрехи. Вони довели доцільність його чудернацької манії, якій я завжди дивувався, — звозити з космічних путівців різний мотлох.

Щиро кажучи, я аж зашарівся від цієї неочікуваної літературознавчої похвали.

— Ще б пак! — захлинався у дифірамбах капітан Козир на повних регістрах свого неможливого голосу. — Якби не отой непотріб, що так страхітливо захарастив домівку Небрехи і який, без сумніву, викликав би панічний жах у будь-якої хатньої господарки, людство й понині було б позбавлене найцінніших сторінок всесвітньої хроніки зоряних звитяг. Але й цього замало! Якби не ваша допитливість відданого науці дослідника, увесь цей небрехівський смітник й досі лежав би мертвим вантажем! Адже надприродна скромність мого космічного колеги не дозволила б йому прохопитися й словом про свою колекцію. Але в той же час Небреха не лишить нерозв’язаним жодне запитання, якщо воно розумно поставлене. А ви, мій вчений друже, у цій галузі відзначилися винятковими здібностями!

Атож, капітан Козир — то вам не конкуренти з інституту галактології, які над усе полюбляють відшуковувати в моїх працях самі недоліки.

— Ви спромоглися яскраво змалювати романтичні, але й сповнені несподіванок і небезпек шляхи до зірок! — ревів мій консультант, аж хатина здригалася, мов під час ніколи не бувалого у Києві землетрусу. — Пер аспера ад астра! [per aspera ad astra (лат.) — крізь терни до зірок] Але, вибачте на слові, у ваших працях наявний елемент випадковості.

От і маєш! А я тішився...

— Я не вбачаю у ваших розвідках системи! Не відчуваю в них свідомого наукового пошуку! Побачили грудку землі — пишете про грудку землі, побачили віник з хлорели — то й шкварите про цю утильсировину... А слід було б почати з головного! З найдивнішого!

— Цебто з чого? — спантеличено пробелькотів я.

Отут уславлений капітан Козир нахилився до мене і, мов змовник, мало не прошепотів (чим мене, власне, й найбільше вразив):

— Про секрет довголіття нестаріючого капітана Небрехи... Оце і є таємниця номер один!

— Чому? — тупо запитав я, не годний хоч щось второпати.

— А тому! Я знайомий з капітаном не одне століття умовного бортового часу, знаю, що кажу! Капітан успішно торував міжзоряні путівці ще тоді, коли я безвусим юнаком про це тільки мріяв. І що ж? Нині ми виглядаємо, як однолітки, а дехто всерйоз вважає, що я старіший за Небреху! Це факт, а не фантазія: який Небреха був колись, такий він і понині! Ось де ховається його найбільша таємниця! А ви собі оповідаєте про роботів та про стрибунців...

Отак капітан Козир окреслив величезну і, треба визнати, ганебну прогалину в моїх творчих розробках. Але з якою товариською

делікатністю розкрив він мені очі, скерував на магістральний науковий пошук!

Я схвилювався, мов гончак, що зачув дичину, і рішуче потягнувся до свого капелюха.

— Куди це ви? — підвівся й хазяїн.

— До каси попереднього продажу квитків, — відрапортував я з металевими інтонаціями робота Малюка. — Завтра ж вилітаю на південь.

— Оце так одразу! Та ще з порожніми руками? Гей, Малюче! Ану приготуй у путь нашому юному другові бутерброди з хлорели і пасти! Та не забудь натоптати космічним харчем торбину для славного капітана Небрехи! Ад вальорем! [ad valorem (лат.) — відповідно до ціни, тобто, гідно особи]

II

Щиро кажучи, коли я прибув до садиби капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи, у мене в голові вже надійно запанувала якась суцільна мішанина з диких і суперечливих думок. Жах! Де тут за таких несприятливих умов, коли в голові сумбур замість злагоди, мріяти про плідну наукову роботу? Адже загальновідомо, що добре праця йде тоді, коли думка — одна за всі, а всі за одну!

А розбурхала мене так загадкова, але слушна підказка капітана Козира.

Коли і як міг помолодшати капітан Небреха? Яким чином він спромігся повернути уже прожиті роки, що виглядає на ровесника капітана Козира? Може, він теж втрапив у згубні обійми протилежного часу, як ото сталося з його вірним штурманом? Та ні. Бо нині капітан Небреха не палив би оце переді мною свою традиційну люльку, а разом з

Азимутом навчався б уму-розуму у школі для обдарованих дітей. Чи, можливо, міжзоряний вовк свого часу таки спокусився та й продегустував еліксир молодості з кошмарного келиха магістра Кіміхли? Але й це припущення видасться безпідставним. Якби Небреха спокусився на оте пекельне вариво, він би нині не відав про добрий шмат з власної біографії. Хіба ж за таких обставин щось важить метрична довідка з бюро записів актів громадянського стану? Адже Небреха відвідав Землю, коли ще й людства на ній не було! Отакої!

А він сидить собі у командорському кріслі, розважливо посмоктує люлечку, ніби це не він шугав у просторі, а хтось інший, старіший навіть за найпрадавнішу єгипетську мумію...

Сонце, мов яскраво-червоний мідний гонг, зависло над шовковою гладінню розімлілого моря. Денна спека поволі розчинялася у дзвінкому, як бурульки, гірському повітрі, що спускалося зеленими схилами з одвічно білих кряжів.. Природа ніби тамувала подих, готуючись до одвічно вражаючого видовиська, коли сонячні промені звільнять небо по всьому виднокраю і відчиниться велетенський ілюмінатор в чорну красу зоряного безмежжя. Чи знали б ми щось про Всесвіт, про незбагненне далекі світи, якби Земля оберталася в системі двох або й трьох Сонць і ніч ніколи б не огортала планету, чаруючи і хвилюючи своїми небесними принадами і таємницями? Чи породила б Земля-матінка за умов нескінченного, невмирущого дня Птолемея, Джордано Бруно, Галілео Галілея, Ісаака Ньютона та Альберта Ейнштейна? Ми любимо світлий, сонячний день — час праці й творіння, але ми любимо і таємничі чари ночі — час мрій, кохання і роздумів. Що ж більше важить — день чи ніч? Не знаю. Але без зоряних ночей не було б зоряних буднів. Сонце дало землі Життя, ніч — Думку... Ось уже над обрієм блакитною перлиною засвітилася Венера. Ще трохи, і в допитливі очі людей знову бентежно втупляться срібні, незворушні очі галактик...

Та годі філософствувати. Час братися і до діла. Зрештою, я примандрував аж на Чорноморське узбережжя не для того, аби подумки продиратися крізь діалектичні хащі. Але, скажу наперед, я й гадки тоді

не мав, що мої роздуми були тоді цілком слушні, бо їх продовжив своєю химерною оповіддю капітан Небреха...

— Капітане, — хитро закинув я гачок, рішуче беручись до справи, — заприсягаюся усіма знаками Зодіака, що ви — таки дивовижна людина.

Небреха пильно глипнув на мене крізь випадкове віконце у хмарах оточуючого його тютюнового диму, але нічим не заперечив мого, слід визнати, вельми зухвалого, хоч і цілком справедливого, твердження.

— Коли дивишся на вас, — виспівував я своєї, — мимоволі спадає на думку, що ви не старієте, як і сам Всесвіт. Он капітан Козир каже, що ви торували міжзоряні путівці ще тоді, коли він безвусим юнаком про це тільки мріяв, а нині виглядаєте на його однолітка. Більше того: дехто вважає, що капітан Козир старіший за вас!

Я передихнув, щоб запитати про головне:

— Певно, ви, капітане, на якихось світах заволоділи секретом довголіття?

— Точніше було б сказати не "на світах", а "на чорнотах", — загадково зауважив капітан Небреха, який понад усе полюбляв абсолютну точність у визначеннях. — Окрім того, не я заволодів отим секретом, а секрет довголіття запанував над моєю скромною особою... Але скажіть, молодий чоловіче, чи не мій зоряний колега, про якого ви оце були ласкаві згадати, напоумив вас на такі хитрі підступи? — запитав він і завершив свою думку в улюбленій манері капітана Козира: — Хік Родус, хік сальта!

З мого боку було б безглуздо заперечувати. Ще вважатиме Небреха мене за безсоромного хвалька, який привласнює чужі гіпотези! Адже галактичний вовк зовсім недвозначно процитував завершувальний рядок з байки Езопа про одного хвалька, котрий запевняв, що на острові Родос

він робив неймовірно довжелезні стрибки, та ще посилався на вигаданих свідків. А йому сказали, що свідки не потрібні і ядуче додали: "Тут Родос, тут і стрибай". Атож! Від зоряного бувальця несила приховати жодної таємниці!

— Ваша правда, — мусив визнати я. — Але й сам капітан Козир даремно сушить голову над вашою загадковою віковою властивістю. Воно й справді, коли подивитися на вас...

— Якби свого часу, — зупинив мою недолугу балаканину капітан Небреха, — я не наважився на жаский і вельми небезпечний експеримент, ви б нині не мали честі вивчати мене, хіба що на архівній фотокартці...

Він на хвильку замовк, аби ввімкнути шнур електрокавника в розетку, розклав на журнальному столику люльку, тютюн, сірники та попільничку, аби щомиті були напохваті, і задумливо докинув:

— Авжеж, якби свого часу я не наразив власного життя на небезпеку, я б ніколи не побачив галактику Чорних Сонць, і нині, напевно, не я, а капітан Козир забирав би у вас дорогоцінний час космічними спогадами.

Як не є, а Небреха таки вміє інтригувати. Самі подумайте — галактика Чорних Сонць! Бр-р! Аж мурашки по спині бігають, ніби ти сидиш не на березі моря, а завис у космічному просторі в скафандрі з пробоїнами завбільшки з найдрібнішого мікроба.

А капітан Небреха хлюпнув у філіжанки по каві і неквапом почав свою дивовижну розповідь.

III

— Усе почалося з так званої ентропії, або, коли простіше сказати, систематичного збільшення хаосу у Всесвіті.

Коли я вперше начитався про тую ентропію, то аж моторошно стало. З математичних формул з усією очевидністю випливало, ніби вже й пальцем кивнути небезпечно. Бо кивнути пальцем — це зробити певний рух, тобто посилити навколо себе силове поле, отже, ще в більший енергетичний хаос занурити всесвітню ентропію. І слово ж вигадали гемонське яке! Та справа не в слові, а в тому, що, мовляв, коли той хаос дійде критичної межі, весь Всесвіт вибухне, як цистерна з бензином, коли туди вкинути запаленого сірника. Можете собі це уявити? Весь Всесвіт у спопеляючому вогні!

Над тією ентропією не один вчений посивів і висушив собі мозок. З формул недвозначно випливало, що аби врятувати наш рідний Всесвіт від неминучої погибелі, необхідно штучно зменшити фатальне накопичення ентропії. А як його зменшити, коли усі галактики, туманності, сузір’я і світила-одинаки щомиті випромінюють таку силу енергії, що її навіть порівняти неможливо з енергетичним потенціалом нещасного пальця. Примусово гасити зірки, чи що? Чи, може, виморозити усі галактики? Та поки одну зірку заллєш, як друга вже десь народиться. Авжеж, химерна та штука — ентропія!

Але мене весь час не покидала думка, що якби з боку ентропії справді існувала якась реальна загроза, Всесвіт ще мільярди років тому так бабахнув би, що й астероїдів було б не зібрати. А планет — і поготів. Замість планетних систем навколо буяючих Сонць крутилися б вогненні колеса...

Чому ж свого часу Всесвіт не вибухнув і досі не вибухає? Висновок один: не вибухає за браком доброї конденсації хаосу. А куди ж тоді поринає променева енергія? Хто висмоктує і поглинає її критичні надлишки? Адже просто узяти та й випаруватися вона не могла, бо це суперечило б законові збереження енергії.

Але навряд чи хто відшукав би на ці запитання пристойні відповіді, якби одного разу я не опинився в галактичній системі Чорних Сонць.

Не буду критися, мене пройняв мимовільний жах, коли я вперше уздрів чорні сузір'я і вугільні туманності на тлі білого і блискучого, мов гірський сніг, космічного простору. Зрозумійте мене вірно: щойно, якісь мізерні секунди тому, я милувався звичною панорамою Всесвіту — веселим мереживом яскравих зірок на традиційно чорному оксамитовому фоні, аж раптом маєш — суцільне сяюче молоко, або, якщо змалювати точніше, чисте, променисто-біле полотно, нещадно прошите кимось з дробовика, заряджeного різнокаліберним шротом. Розміром од головки англійської шпильки до квасолини.

Було від чого вжахнутися — такими неймовірними несподіванками Всесвіт ще ніколи мене не пригощав. Про всяк випадок, я припустився заспокійливої думки, що ото перший з навігаторів зіткнувся з якимсь не відомим науці, феноменальним космічним маревом. А вирішив так тому, аби не припуститися гіршої думки — що це в мене від старості зір зіпсувався. І в який недоречний момент — коли я мандрував у часі і просторі сам один, бо мій вірний штурман Азимут вже відвідував школу для обдарованих дітей. Гірко зробилося мені. У Всесвіті навіть така дрібниця, як термометр, що вийшов з ладу, може стати фатальною. А що вже казати, коли розладнається сам навігатор?

"Ех, капітане, старий міжзоряний вовчисько! — почав сам по собі справляти панахиду. — Віку в тебе, ревматику (а ревматизм я придбав, коли загубив ногу, — після катастрофи на кометі Галлея), як у кози хвоста!"

Воно дійсно — пожив, ніврoку. Таж хіба я тоді гадав, що отой солідний багаж років мене, зрештою, і врятує? Атож! Якби того разу мій штурман був на борту, він би вже ніколи не ходив до школи обдарованих дітей — йому, без сумніву, забракло б прожитих років, щоб вийти з тієї скаженої пригоди живим і здоровим...

Але повернемося до розповіді.

IV

Справжній дослідник, дощенту відданий науці, ніколи не губиться за будь-яких обставин. Коли інші втрачають голову, панікують і внаслідок безславно гинуть без усякої користі для людства, справжній науковець спокійно вивчатиме нове для себе явище. Скажімо, що зробив староримський вчений Пліній Молодший, коли вулкан Везувій вивергав полум’я і сірку, ховаючи під магмою Геркуланум і Помпею? Поліз у саме пекло, аби докладно вивчити страхітливе стихійне явище!

Зрозуміло, я навіть не думав рівнятися до героїчного вчинку Плінія. Він пішов у вогонь на очах у людей, отже, були свідки, які зворушливо засвідчили його безмежну відданість науці. А я діяв за набагато гірших обставин, самітний, як палець, бозна на якій відстані від матінки-Землі, отже, якби загинув, нікому було б згадати про відчайдушну сміливість капітана Небрехи.

Але хоч за яких несприятливих умов опинився, розуму не втратив. У ракеті незвикло світло, як вночі на святковому Хрещатику, а я собі незворушно спостерігаю поведінку численних навігаційних приладів. Як не дивно, а вони теж не показилися. Що то значить — особистий приклад командора! Коли дивлюся — тисяча астероїдів! — покажчик шукача планет вказує на наявність з лівого борту чималого космічного тіла, придатного до життя. Відстань — якихось кілька десятків тисяч кілометрів.

Планета!!!

Тільки за умов отого несамовитого штучного освітлення я не помітив її неозброєним оком.

"Оце пощастило! — зрадів я. — Буде твердий грунт під ногами! Хай хоч на курявних стежинах цієї далекої планети залишаться мої сліди..."

Та, скажу я вам, мені пощастило ще більше, ніж я сподівався, — планета була густо заселена розумними істотами. На жаль, нововідкрита цивілізація, на перший погляд, не являла нічого цікавого для космічної істотології. Не було у мешканців планети трьох, а то й чотирьох очей замість двох, не носили вони на маківці вусиків-антен замість нормальних вух, не стрибали, спираючись на пружний м’язистий хвіст, і не мали крил, хоча б у вигляді малих атавістичних відростків. Вони були подібні до моїх загублених у зоряній безодні земляків, як дві краплі дистильованого H2O. Копії людей та й годі! Не криюся, якби не суцільно сяюче небо й чорне, холодне коло замість сонця у зеніті, я б тоді запідозрив, що якимось незбагненним чином повернувся на рідну планету.

Та оця вражаюча подібність не завадила тубільцям зустріти мене з небувалою урочистістю. Ви б тільки бачили, як мене зустрічали! Ніде до того я не чув таких палких вітань, такого радісного галасу, ніде не спостерігав такого непідробного подиву і бурхливого, як море, захвату, на жодній планеті не бачив стільки захоплених очей і щирих, сповнених любові та безмежної симпатії усмішок, як на цій... Сто Чорних Сонць на мою голову, коли я хоч на півслова перебільшую!

Однак ви й самі збагнете ситуацію, коли я вам оце повідомлю, що тамтешній білий космос був не маревом, а найсправжнісінькою одвічною реальністю. Але докладно про це пізніше. Скажу тільки, що за таких, здавалося б, ненормальних природних умов аборигени планети, незалежно з якого боку її вони мешкали, ніколи не бачили ночі, бо уся планета з усіх боків була оточена безупинним віковічним денним освітленням. А що з цього випливає?

Ось що.

Тубільці й гадки не мали про інші світи. Адже, щоб побачити світло далеких зірок, потрібна ніч, а ніч їм не снилася навіть у хворобливому мороці. Отож вони не були морально підготовлені до можливого візиту іншопланетних братів по розуму, як інші цивілізації, котрі мають зоряне небо над головою і очі, щоб на нього дивитися. А навіть для морально підготовлених цивілізацій прибуття іншомовних космічних мандрівників — подія величезної всесвітньо-історичної ваги, яка стихійно і водночас закономірно перетворюється на тривале всепланетне і всенародне свято. Тож якою мусить бути радість істот без хоч такої-сякої моральної підготовки?

Так, для них це було диво з див! Людина, така ж, як і вони, раптом впала з неба! Якби тубільці були дикунами, вони неодмінно вважали б мене за Всевишнього і всеверхнього бога. Та, на щастя, ніякі забобони і релігії на цій казковій планеті ще не народилися. З цього боку у них все ще було попереду. Але аж ніяк не з моєї провини...

Одне слово, зустрічали мене винятково, бо ніхто не сподівався на прикре непорозуміння, що вже чигало на всіх, а особливо на мене. Несподіванки на нових планетах завше сиплються, як з рогу достатку.

Я в оточенні академіків, зодягнутих в старовинні мантії, і сивобородих професорів з небувалими труднощами продирався крізь розбурханий натовп, невтомно відповідав на невщухаючі вітальні вигуки, сам промовляв для годиться поздоровні слова, несхибно просуваючись до трибуни. Знаєте, перебування на чужій планеті неодмінно починається з трибуни, з врочистих, історичної ваги промов, з багатотисячного мітингу на честь першого контакту. Не знаю, від кого це пішло, а такий вже заведено серед високорозвинених цивілізацій загальновсесвітній порядок, що зайвий раз свідчить про спільні закономірності у розвитку інтелектуального поступу.

Ледь ми дісталися до трибуни, як неозорий натовп почав скандувати:

— Інтерв’ю! Інтерв’ю! Інтерв’ю! Промовців на мило!

Отож опинився я перед шеренгою мікрофонів, і розпочалося оте знамените інтерв’ю, яке транслювалося по всій планеті і через яке я вперше у своєму житті потрапив до психіатричної лікарні. Але хто ж на моєму місці міг би оцю халепу передбачити? Кому спало б на думку, що правдива розповідь про успіхи земної науки і техніки будуть сприйняті як безвідповідальні теревені несумнівного божевільного?

Від таких несподіванок й справді можна з’їхати з глузду.

— Вельмишановний капітане Небрехо, — солодко заспівав найславетніший місцевий газетяр, весь — з голови до п’ят — обвішаний фотоапаратами, — звісно, ми ще не можемо робити остаточних висновків, бо наше історичне знайомство поки що надто поверхове, але, судячи з ваших побіжних теоретичних зауважень, манери мислення і технічного спорядження, наші цивілізації перебувають на одному рівні суспільного поступу. Чи, може, я помиляюся?

— Гадаю, що ваша гіпотеза непомильна, — відповів я. — Між іншим, я теж, і зважте — цілком самостійно, дійшов до тотожних висновків.

— Приємно чути! — приязно осміхнувся газетяр, а натовп вибухнув гучними, довго не стихаючими оплесками. — Які ж, якщо це не державний секрет, перспективи розвитку вашої науки і техніки?

Це була відповідальна мить. Адже я в кількох словах мусив змалювати велич людської думки. Я з гордістю за досягнення моїх земляків розповів про штучний харч у таблетках, про енергетичні греблі на річках, про кобальтові гармати як лікувальне знаряддя, розповів, що наука сягнула такого велетенського рівня, що людині вже несила опанувати її в усіх розмаїтостях, і тому на допомогу їй прийшли електронно-обчислювальні машини і спеціалізовані роботи, що люди написали мільярди томів художньої і наукової літератури, хоч кожна

окрема людина нездатна за своє життя прочитати більше як десять тисяч томів. А коли я почав оповідати про нечувані успіхи кібернетики і суцільної автоматизації, газетяр здивовано запитав:

— А навіщо вам усе це?

— Як це навіщо? — у свою чергу запитав я. До того ж спостеріг, що багатотисячний натовп якось насторожено застиг.

— Навіщо ви ускладнюєте собі життя? — уточнив своє запитання газетяр.

— Хіба ж задоволення усіх духовних і матеріальних потреб — це ускладнення життя? — украй вразився я. — Наша мета — духовно вільна, гармонійно розвинута людина!

— Про яку ж духовну свободу може йти мова, коли людина у своєму повсякденному житті в усьому залежить від промислово-технічного потенціалу? — вже зовсім кисло запитав інтерв’юер, а в його очах з’явилися полохливі вогники. — Хіба ж можливий гармонійний розвиток за умов примітивної вузької спеціалізації?

Я не годен був хоч щось второпати. Над величезним майданом, вщерть заповненим тубільцями, зависла зловісна цвинтарна тиша.

А зарозумілий інтерв’юер позадкував від мене на кілька кроків, узяв у руку, мов каменюку, важкенький фотоапарат і вороже мовив:

— Як вам не сором, капітане? Літня людина, а пропагуєте машинне рабство, кличете назад, до мороку середньовіччя! А може, ви зовсім ніякий не капітан? Може, ви втікач з притулку для уражених ганебними пережитками минулого? Може, усі ваші теревені — атавістичний прояв хворобливої фантазії?

Він таки недарма задкував і озброївся фотоапаратом! Та це його не врятувало. Я одним скоком опинився біля нього, згріб в обійми і заволав:

— Гей, люди! Кличте швидку допомогу! Божевільний на трибуні!

Мушу визнати, що двічі кликати швидку допомогу не довелося. Те, що я тільки тепер збагнув, присутні, певно, зрозуміли одразу, і машина з червоним хрестом була викликана заздалегідь. Вона з пронизливим виттям вже просувалася крізь натовп до трибуни. А коли з неї сипонули статурні санітари, я полегшено зітхнув.

Аж тут сталося неймовірне. Замість приборкати здурілого інтерв’юера, вони мовчки почали викручувати руки мені.

— Ви що, всі тут причинні? — образився я. — Хіба ж так зустрічають іншопланетних гостей? Чи у вас скасовані закони гостинності?

Але це не справило на них жодного враження. З однаковим успіхом я б соромив восьминогів.

— На поміч! — заволав я в усі мікрофони, але натовп відповів глузливим реготом — ніхто й не збирався мене боронити.

Я відчайдушне борсався серед дужих санітарів. Та сили були нерівні. А коли на мене силоміць натягли гамівну сорочку, годі було пручатися. Адже боронитися в гамівній сорочці ще важче, аніж бігти наперегони в мішку. Наступної миті мене, мов лантух, вкинули в роззявлену пащу машини з божевільні.

V

Ув’язнення моє тривало довго. Та не скажу, щоб воно впливало на мене зле. Зразковий медичний нагляд, чудовий санаторний розклад дня, вчасна і висококалорійна їжа — усього цього я довго був позбавлений. А

тепер надолужував прогаяне. Та й що лишалося робити, коли весь персонал вважав мене невиліковним маньяком?

Оце загадкове ставлення до моєї особи з боку буквально усіх аборигенів я ніяк не міг до пуття витлумачити. А щоб врятуватися, я конче мусив розв’язати цю прикру таємницю. Інших шляхів до порятунку не було.

Щодня до мене приходив аж до брів посивілий професор і вів зі мною лагідні бесіди. Він ніколи не суперечив мені, бо побоювався ускладнити мій тихий сказ ще й буйним божевіллям. Він спокійно і небоязко вислуховував мої горді оповідки про наукові й технічні досягнення. Але, коли я вже гадав, що переконав його, що він упевнився в моєму зразковому психічному стані. Професор тієї ж миті руйнував мої оптимістичні припущення.

— То у вас від перевтоми, — ласкаво казав він і, мов дитину, з батьківською ніжністю гладив мене по лисій голівці. Визнаю, у ці зворушливі хвилини я й справді відчував себе ідіотом. Самі подумайте, хіба ж можлива цивілізація божевільних?

— То у вас вийшла з-під контролю вищої нервової системи генетична пам’ять, — жахав він мене своїми науковими поясненнями. — Те, що давно минулося і було зафіксовано численними поколіннями вашого родоводу в нервових клітинах як інформаційний матеріал, нині безконтрольно вихлюпнулося і заполонило вашу свідомість. І нині ви не годні зрозуміти, що пропагуєте самовбивчі ідеї, бо кличете назад, у морок середньовіччя, і ще далі — в неможливу давнину, коли наші дикі пращури існували в страхітливій залежності від безжальної електронно-кібернетичної диктатури...

Погодьтеся, нормальній людині важко збагнути такі неможливі сполуки, як дальший поступ науки і середньовіччя, що погляд вперед є насправді поглядом назад і що золотий вік — це старезна минувшина,

час бездушного панування фантастично розвиненої машинерії. Запевняю вас, якби я ще раніше не полисів, я б тоді неодмінно посивів.

Ну, добре: з вовками жити — по-вовчому вити. Знову ж таки: в чужий монастир зі своїм статутом не ходять. Ці мудрі народні прислів’я я пригадав, коли підслухав розмову Професора з заїжджим психіатричним світилом.

— Як поводиться ваш дивовижний і такий рідкісний пацієнт? — запитав новоприбулий корифей. — Не кусається? Не гарчить? Не бешкетує?

— Він тихий і смирний, — став на мій захист Професор. — А коли мовчить, поводиться як цілком нормальна людина. До того ж, незважаючи на усю фантасмагоричність його суджень, вони не позбавлені логіки і послідовності. Якби не оте прикре божевілля, він міг би чудово викладати історію.

— Виходить, поки що зрушень нема?

— На жаль...

— Так, рідкісний випадок. Подумати тільки — він вважає справжнє небо чорним з сяючими цятками, коли в дійсності все є навпаки!

— Ех, якби ото з’ясувати, на якому грунті він здурів! Дзеркальне сприймання світу і закономірностей розвитку суспільства наводить на думку...

Але далі я вже нічого не почув, бо протяг зачинив двері до кабінету Професора. Втім, і цього було досить, щоб зробити певні висновки. Отже, щодо мене вироблено сталий науковий погляд. Отже, я не подаю жодних надій на видужання. А коли так, то мені не вибратися з цієї лікувальної

в’язниці. Що ж, доведеться підкоритися правилам чужої гри. І вже того ж самого дня я зробив перший вдалий хід.

— Професоре, — мовив я, коли він звикло завітав до моєї палати, — припускаю, що ви маєте рацію. Але для того, щоб вилікувати мене, необхідно приборкати і запроторити куди слід повсталу генетичну пам’ять. Хіба не так?

— Чудово, капітане! — від задоволення Професор аж порожевів. — Саме це ми й намагаємося зробити! Я радий за вас, що ви нарешті це зрозуміли! Перший крок до видужування полягає у тому...

— Але ж. Професоре, — зупинив я його, — аби запроторити генетику, слід створити перевагу або ж відновити пам’ять вищої нервової системи, яка вгамує мої розбурхані первісні інстинкти. Якщо ж цього не зробити, я тут у вас вкінець здичавію і деградую.

— Не майте сумніву, капітане! — погодився зі мною Професор.

— Отож я прошу, щоб ви мене хоча б коротенько познайомили з історією наукового і суспільного поступу цивілізації, а також ласкаво забезпечили відповідною історичною і науково-популярною літературою.

— З величезним моїм задоволенням! — аж затремтів од захвату Професор. — Почнемо хоч би й зараз, аби зцементувати у вашій пам’яті цю розмову! З вашого дозволу, я запалю...

Звісно, я підтримав компанію. Витяг люлечку, тютюнець, і за хвилину ми вдвох занурилися у синювато-сивий затишок.

— Почну, капітане, з казок, — мовив Професор, — бо казки — то найдавніші відомості з народної фантазії, що колись були втілені у певні реальні образи, а до нас дійшли як чудернацькі і дивні вигадки. Ніяких

відомостей, старіших за казки, ми не маємо. Більше од того, вже й у казках не все до пуття розуміємо...

Я нашорошив вуха.

VI

— Найбільш популярні зараз казки — це історії про килим-літак і чоботи-скороходи, скатерку-самобранку і всевидюче око, а також про нерозмінний карбованець...

Я ледь не схопився і не бовкнув, що в нас точнісінько тотожні казки, та вчасно стримався. І правильно зробив, бо як невдовзі з’ясувалося, тут казки були на інший лад.

— Що ми нині знаємо про ці речі? — вів далі Професор. — Тільки й того, що це були надзвичайно складні хитромудрі вироби. Чоботи-скороходи і килими-літаки майструвалися на основі антигравітаційної механіки і використовувалися як найбільш надійний і зручний наземний транспорт. Скатерка-самобранка була портативним синтезатором для молекулярного відтворення харчових продуктів. Іноді її програма-меню сягала кількасот найменувань. Назва ж всевидючого ока говорить сама за себе — за допомогою цього карколомне складного, але мініатюрного приладу ви могли б побачити все, що тільки коїлося кожної даної миті на планеті. Ясно, усі ці речі, на перший погляд незамінні і корисні, викликали бурю невдоволення. Кому, приміром, було приємно усвідомлювати, що за вашими діями задля розваги будь-якої миті з хворобливою цікавістю слідкує якийсь невідомий вам блазень-антипод? Можна сказати, то був не корисний, а явно шкідливий і аморальний винахід! Нині його вже солідно спростили — до сучасного телевізора на дванадцять наперед відомих програм.

Та це що! От з нерозмінним карбованцем таки було справжнього клопоту!

Нерозмінний карбованець ви одержували в день повноліття, коли обирали собі професію і ставали на стежку самостійного життя, незалежні і вільні від достатків батьків. Але річ полягала в тому, що хоч нерозмінний карбованець мав кожний, та самі карбованці були не однакової вартості. У кожному окремому карбованці були враховані потреби кожної індивідуальної особи. Якщо ви, приміром, володіли однією мовою, то на свій карбованець нізащо не змогли б придбати іншомовних книжок, бо не мали в них жодної потреби. Але були й речі, що цікавили всіх, як, скажімо, різносортні скатерки-самобранки. Синтезатор найвищого гатунку на кількасот назв ви мали змогу одержати, якщо Посідали чільне місце в державному управлінні і за своїм службовим становищем мусили влаштовувати гучні прийоми. Якщо ж ви обіймали скромну посаду, то володіли низькосортним синтезатором з штучним добором комплексних сніданків, обідів та вечерь на дві-три особи. Це викликало жахливі антагоністичні протиріччя. Нині ми зліквідували цей ганебний недолік, що сіяв ворожнечу у суспільстві, бо вже кілька століть, замість скатерок-самобранок, випускаємо книжки з тисячами найрізноманітніших кулінарних рецептів. Обирай собі сам страви і готуй на власний смак і розсуд.

Або візьмемо чоботи-скороходи. Приміром, ви ревматик, але маєте незначні особисті потреби, в котрих враховано, що багатомісний комфортабельний килим-літак вам ні до чого. От і мусили човгати в тих осоружних чоботах до скону років.

Внаслідок отієї неймовірної рабської залежності од, здавалося б, чудових речей на планеті весь час спалахували заколоти, криваві бунти і жахливі повстання. Гинули матеріальні цінності, палали сховища з синтезаторами, на смітниках купчились цілі горби нерозмінних карбованців, під ногами повсталих хрумтіли потрощені всевидючі очі. З неба падали численні жертви, коли знавіснілі чобітники відчайдушне лізли на абордаж до килимів-літаків. У хід пішли шапки-невидимки, палочки-виручалочки і мечі-кладенці...

Та найстрахітливішою у ті прадавні часи зброєю були вогнедишні Змії Гориничі. Оскільки ж ви, капітане, не маєте навіть елементарного уявлення про цих моторошних потвор, про цих нещадних чудовиськ, я спробую їх вам змалювати.

Змії Гориничі використовувалися виключно під час жорстоких каральних акцій. Позаяк головні сутички точилися в повітрі — ці жахливі одоробла літали.

Були вони різного класу і потужності — від однієу до дванадцяти боєголовок, — та всі мали характерну, однотипну побудову з однаковими тактичними і стратегічними засобами ведення тогочасного двобою. Уявіть собі стометрову могутню потвору з вогнедишною, усеспопеляючою боєголовкою на довгій еластичній шиї з необмеженим напрямком прицільних спалахів в усіх трьох вимірах, гігантський тулуб, щільно вкритий непробивною, вогнетривкою лускою, могутні лапи з розчепіреними отруйними пазурами, довжелезний хвіст в неприступній тилязі з гостряків, що стирчали навсебіч... Уся ця фантастична штучна споруда була створена лише для того, аби нищити, палити, вбивати і мордувати. Навіть гучномовці, які були в тих Зміїв вмонтовані, промовляли виключно з ультимативних грамзаписів. А який жах наводило отаке страховидло, коли воно мало не одну, а дванадцять боєголовок, устаткованих нищівними лазерами? Окрім того, траплялися несерійні екземпляри з ускладненим біологічним самопрограмуванням і самовідтворенням. У цих несерійних літаючих бандюг замість однієї знищеної боєголовки, негайно відбруньковувалися аж три! Бувало, після сутички окремі Змії Гориничі мали по сорок вісім боєголовок, а то й більше! На щастя, під тягарем того понаднормового поголів’я вони були не в силі ні літати, ані плазувати і швидко конали природною смертю від загального фізичного виснаження.

От тоді народилася надто небезпечна, але вельми почесна професія змієборця. Нині навіть припуститися важко, що одна людина долала отаку літаючу фортецю. А секрет полягав у тому, що шиї боєголовок не були вкриті важкою і непробивною лускою. Адже луска звела б нанівець

маневровість боєголовок, отже, й усю смертоносну ефективність каральних велетнів. Окрім того, у ближньому двобої Змій Горинич змушений був відмовлятися від використання своєї найнебезпечнішої зброї — лазерних променів, бо інакше спалив би самого себе. Отож досить було наблизитися до вогнедишного страховиська впритул, як діло вирішував меч сміливого звитяжця. Поступово усі Змії Гориничі були винищені по всій планеті, інкубатори-розплідники розорені, а уся відповідна технічна документація спалена.

З того й почався мирний, благодійний поступ на планеті. А від жахливих минулих часів тільки й лишилося, що чарівні, фантастичні казки — примхлива фольклорна тканина з окремих найбільш вражаючих прадавніх історій...

VII

Після оцієї вступної лекції Професора я впав у ще більший відчай. Гарних наплів він мені казок! Ніби перед ним сиділа не доросла і солідна людина, а сопливе дитя дошкільного віку. Та я нічим не зрадив себе і не виказав свого незадоволення.

Але уявіть мій подив: коли я почав студіювати історичні хроніки і науково-популярні брошури, то одразу переконався, що Професор не брехав. Казав мені саму правду, якою б неможливою вона не видавалася!

З хронік з усією історичною очевидністю виникало, що поступ на планеті дійсно базувався на неймовірному грунті. Він ніби задкував від надскладного до свого примітивного прототипу. Але в той же час усе це сприймалося і пояснювалося вченими історіографами як незаперечні досягнення місцевої цивілізації і знаходило своє, хоч і парадоксальне, але логічне теоретичне тлумачення.

Річ полягала у тому, що через якісь нез’ясовані і поки що не зрозумілі мені причини історичний розвиток на планеті започаткувався не з

первісно-дикунських відносин, а з на диво розвиненого технократичного суспільства. Можна було тільки фантазувати про той колосальний рівень науки і техніки, що безнадійно загубився в сивій давнині ще доказкового періоду. Нічого дивного тут зрештою нема, бо й на Землі було надійно забуто безліч секретів прадавніх майстрів, що становлять нині загадки історії. У нас позникали цілі галузі науки, як ото астрологія, геральдика, сфрагістика, тамгологія, алхімія, чарівництво і відьмологія, фізіономістика і теоретична казуїстика. Куди поділися фаусти, щорічні конференції по обміну досвідом з питань демонології на Лисій горі, грізні володарі підземних, підводних і ефірних стихій? Де вони тепер — провидці, пророки і телепати? Але коли на Землі розвиток в основному йшов шляхом ускладнення, то на цій чудернацькій планеті сталося навпаки.

З цього погляду на планеті було досягнуто чималих успіхів. Як я вже згадував, всевидюще око було прекрасно спрощено до дванадцятиканального телевізора зі сталими і нудними програмами. Колишні чоботи-скороходи удосконалилися (мало не вдався до помилкового визначення — "деградували") до моторолерів, мотоциклів, мопедів, велосипедів і дитячих самокатів, а килими-літаки — до просто літаків. Скатерки-самобранки також без сліду позникали. Натомість пишно розквітла чудово розгалужена система буфетів, закусочних, кав’ярень і чайних, їдалень та ресторанів з натуральними стравами, а не штучно синтезованими з абстрактних молекул.

Було рішуче зліквідовано і ганебне закріпачення від народження вільної особи принизливим нерозмінним карбованцем. До сьогоденних часів, як далекий відгомін колишніх антагоністичних відносин, дійшла тільки варварська, антидемократична в своїй суті ідіома — "вдарити карбованцем". Нові часи породили й нові прислів’я та приказки: "Нема грошей — розміняй карбованця", "копійка руб береже", "грошей — що й кишеня не сходиться", "гроші всюди хороші" та "хоч в голові пусто, аби капіталу густо". А сталося те, що жорстокий диктат нерозмінного карбованця був замінений твердою валютною системою, яка в принципі передбачала необмежене накопичення капіталу кожною окремою

особою. Таким чином, нині не від якогось осоружного нерозмінного карбованця залежало, як ти задовольнятимеш свої потреби. Тепер це залежало від самого тебе, від твоїх здібностей і таланту, від твоєї спритності та енергії. По суті, права кожної людини нині були необмежені. Кожна окрема індивідуальність мала цілковиту змогу задовольнити не лише свої, хай найбезглуздіші потреби, а й навіть дивацькі, іноді навіть злочинні примхи. Аби гроші!

Атож! Наріжні принципи моделювання тамтешнього ідеального суспільства я збагнув. Та це було півділа. Головне й тепер лишалося не з’ясованим. Адже я втямив лише "як", але досі не відав "чому". А голе "як" без путящого "чому" завше може привести до хибних, а в моєму становищі — фатальних висновків і вчинків.

Я не спав цілих півдоби (я не кажу "ніч", бо ночей там взагалі не існувало), марно намагаючись розв’язати цю головну таємницю. Аж нарешті мене осяяло. Стріла часу, як матеріальної, об’єктивно існуючої величини, скерована тут відносно нас, землян, на стрічний напрямок.

І як це я раніше не здогадався? Адже на нашій рідній Землі здавна існувала гіпотетична теорія, що час може бути не тільки плюсовим, а й мінусовим.

Але теорія лишалася на папері, бо гіпотетичний "мінус" передбачав події, які насправді ніким не спостерігалися. Промені зірки, скажімо, йдуть відцентрове в усіх напрямках. Ніхто і ніколи не помічав протилежного. Ну, хто б наважився запевняти зворотне — мовляв, промені надходять до зірок звідусіль і консервуються у зірках? Адже тоді необхідно було визнати, що в зірках відбуваються зворотні ядерні реакції, тобто, що кожна зірка поглинає випромінювання, а не є його джерелом.

Отут все стало на місце.

Мінус-галактики таки існують. Але вони не помітні для спостерігачів з плюс-галактик... Адже від них не надходить світло, бо вони його засмоктують у свою систему. Ого, у Всесвіті немає дрібниць! Отже, ці мінусові галактики вгамовують небезпечну для нас ентропію і зберігають всесвітню енергетичну рівновагу! Тепер вам зрозуміло, чому на зоряному небі ми бачимо густі чорні плями. Усі інші закони природи на тих "чорнотах" мають мінусовий зміст і крутять колесо історії в зворотний бік. Те, що для нас темне минуле, для них світле майбутнє, а наше світле майбутнє — для них минула доба наукового варварства і високотехнічного дикунства...

Тисяча москітних метеоритів завбільшки з молоду картоплю! Це ж я замешкав у мінусовому часі і скоро знову ходитиму з парубоцькою чуприною! Це ж, якщо надовго затримаюся тут, мене не впізнає навіть мій юний друг і послідовник, новоспечений капітан Козир!

VIII

З нетерпінням очікував я на черговий візит Професора і ретельно готувався до вирішального інтелектуального двобою. Свобода або довічне психоув’язнення! — було моїм бойовим гаслом. А коли він прийшов, я аж скочив від хвилювання з крісла і неспокійно зарипів протезом з кутка у куток палати.

— Що сталося, мій вельмишановний капітане? — запитав надто спостережливий головний наглядач.

— Професоре, — рішуче зупинивсь я навпроти нього і втупився йому в очі, — дозвольте з вами першим поділитися однією, на мій погляд, досить цікавою технічною ідеєю...

— Гм, — скептично набурмосився він, — кажіть, хоч я їх од вас уже наслухався досхочу. Але однією більше чи однією менше, то нічого не важить...

— Так от, Професоре, — врочисто розпочав я. — Настав час, коли створилися економічні і соціальні умови для повного знищення електрики як головної і вирішальної енергетичної бази планети.

Він тільки вражено закліпав очима.

— Анахронізм і відсталість електричної енергії очевидні, — просторікував я. — Це гальмо у дальшому поступі суспільного розвитку. Усі річки захаращені громіздкими греблями. Огидні вежі електропередач з трансформаторними підстанціями спотворюють чудові краєвиди. Прекрасні міста вкриті, мов велетенським павутинням, дротяним мереживом. А візьміть хатній побут! Будь-яка домівка вкрай натоптана холодильниками, електропрасками, електрокавниками і телевізорами. Скільки з’явиться додаткової житлової площі і спокійного сімейного затишку, якщо викинути на смітники ці небезпечні для життя прилади! А що ми втратимо разом з втратою електрики? Та нічого! Бо й зараз нічогісінько не знаємо про її природу. Та й знати не варто. А що виграємо? Знімемо пута з річок, у них заведеться риба. Розквітне плавання і риболовний спорт як засоби здорового і корисного відпочинку. Уявіть, як зміниться на краще обличчя планети!

— А як же трамваї? — спантеличено пробелькотів Професор.

— А що трамваї? — знизав я плечима. — Хай їх тягають коні! Зрештою, кінська сила вже не один-два роки набуває чинності основного покажчика потужності...

Та Професор вже оговтався.

— Маєте рацію, — спочатку погодився він зі мною. — Електротехнічні споруди справді надто громіздкі і потворні. А скільки вони забирають у нас сил і здібностей! Скільки заводів тільки те й роблять, що виготовляють електроустаткування та електроприлади. Страшно згадати, мільйони людей працюють у поті чола свого лише для того, щоб

засмітити планету. Але ви, капітане, не врахували однієї важливої обставини. Для того щоб відмовитися від одного джерела енергії, слід винайти інше, більш просте. Не будемо ж у своєму поступі задкувати до глобально небезпечної термоядерної і променевої енергії.

Тільки цього я й чекав.

Підійшов до столу і спокійно кинув козирного туза або, коли точніше, креслення елементарного парового двигуна.

— Ось вам нове джерело! Його можна монтувати навіть у сараї. Я аж дивуюся, як це досі ніхто не додумався до такої простої речі...

Професор швидко, збагнув нескладний принцип роботи паровика. Очі його радісно заясніли.

— Капітане! — розчулено загорлав він і кинувся мене обнімати. — Присягаюся усіма дірками на небі, я завжди вважав вас видатною людиною. Про це свідчить навіть ваш так званий зореліт, кустарно зліплений вашими золотими руками у цілковитому розумовому потьмаренні. Я запевняв колег, що ваш геній не стійко уражений і лише тимчасово животіє в полоні хворобливої фантазії.

Професор передихнув од захвату, а тоді вигукнув:

— Ваш геніальний винахід, капітане, початкує нову промислово-технічну революцію на планеті! Ви — один з найбільших мислителів, які будь-коли ощасливлювали наше людство!

Я незворушно вислухав ці дифірамби і нічим не зашкодив Професорові, коли він з переможними зойками "Видужав! Видужав! Видужав!" кинувся до телефону...

Наступного дня я звітував зі своїм карколомним (з погляду тамтешнього поступу) проектом перед вченою радою. Знову мій голос, посилений ретрансляторами, лунав над планетою. Уся людність слухала мене, затамувавши подих. Мене, новообраного Головного Теоретика Вченої Ради! Кожне моє слово було на вагу золота. Пароплави! Паротяги! Парові млини, парові майстерні і фабрики! Я до того розпалився, що широкими мазками окреслив й подальші світлі обрії. Я не пошкодував фарб, щоб змалювати далекий прийдешній день, коли щасливі нащадки замешкають у печерах навіть без парового опалення (його замінять гарячі природні джерела і гейзери), позбудуться будь-якої залежності від техніки, гомонітимуть біля затишного багаття, оповідаючи про свої мисливські та рибальські подвиги...

Ніхто мені не перечив. Усі слухали мов зачаровані. Тільки мій попередник по посаді Головного Теоретика незграбно намагався спаплюжити мої ідеї.

— Наш достойний вчений колега, — підступно почав він, — не врахував у своєму вельми сміливому проекті одну, так би мовити, дрібничку, яка, на жаль, перекреслює весь проект.

— Це ж яку, коли не секрет? — запитав я.

— А отаку! — зловтішне процідив цей вчений цап. — Маю на увазі річки, хімічно очищені внаслідок реалізації парового проекту. Автор його сам недвозначно запевнив, що в річках можна буде навіть купатися. А що це означає практично? Практично це означає, що в газетах побільшає некрологів. Маю на увазі утоплеників.

Ач, капосний заздрісник!

— А діти? — раптом трагічним голосом заверещав він. — Як утримати дітей од водної спокуси? Вони ж усі перетопляться, і наша цивілізація безславно загине! Я серйозно побоююся, що доповідача передчасно

випустили з його несамовитим і погибельним проектом! Я все сказав, — вже зовсім могильним тоном закінчив він свій виступ серед цвинтарної тиші.

О небо! Невже знову до психіатричної в’язниці?

Та я видряпувався й не з таких тарапат...

— А коли це, — загримів у мікрофони я, — розумні істоти задкували перед труднощами? Хіба ж важко буде скласти і видрукувати методологічні посібники "Як навчитися плавати" і "Перша допомога потопаючому"? — Грім оплесків був красномовною відповіддю на мої сповнені оптимізму і глибокої віри у людський розум слова. — А якщо ж і захлинеться двійко псевдовчених ретроградів і консерваторів, — єхидно докинув я, — прогресивна думка від цього нічого не втратить...

Авжеж, після такої рішучої відсічі я лишився на волі. Однак вирушити у зворотну путь ще довго не мав змоги. Куди б я не подався, мене завжди оточував натовп з численних заступників, секретарів, помічників, референтів, консультантів і стенографістів. Певно, мали мене весь час на оці, бо побоювалися, раптом я знову звихнуся, нароблю дурниць і скомпрометую високу репутацію вченої ради.

Ех, якби тут існували ночі! Вночі куди вигідніше лаштуватися до втечі, ніж удень...

Але згідно з теорією вірогідності, рано чи пізно повинен був скластися такий збіг обставин, що я мав лишитися сам один. Я день у день терпляче чекав отої вірогідної нагоди. І прийшов мій день.

Я пробирався до ракети, мов злодій, бо якби хтось побачив мої підозрілі маневри, неодмінно вирішив би, що стався тяжкий рецидив. І мене знову б сповили у гамівну сорочку. Та все минулося щасливо...

— Ось вам, молодий чоловіче, й уся історія, — мовив капітан Небреха. — Буду щиро радий, коли задовольнив вашу юначу допитливість.

IX

Я мовчки збирався з думками. Розповідь капітана Небрехи, як і завше, була вражаючою, приголомшливою і несподіваною. Щоб як слід усвідомити її, конче потрібен певний час. Та в моїй голові вовтузилася невиразна підозра, що оповідь міжзоряного вовка містить в собі якусь червоточину. Щось в ній було не до ладу, суперечило самій ідеї, щось невловиме, як світло.

Світло!

Ось вона — невідповідність!

Адже якщо мінусові галактики концентрують навколо себе і консервують у своїх мінусових зірках променеву енергію, то хіба ж їх можливо побачити? Ми бачимо лише ті зірки, які випромінюють енергію, а не вбирають її. Капітан Небреха сам казав про це. Якби було інакше, зірки називалися б не "світила", а "чорнила". Ну, а швидкість світла лишається незмінною у всіх формулах, з плюсами вони чи з мінусами. Як же опинився на "чорнотах" капітан Небреха? Це запитання набуде ще більшої загадковості, варто згадати хрестоматійний випадок з капітаном Козиром, котрий намагався дослідити зірку, що стискалася разом зі своїми протуберанцями із швидкістю світла. Хоч капітан Козир розігнав свою "гантелю" до майже світлової швидкості, він за рік цих унікальних перегонів не наблизився до поверхні зірки і на міліметр. Навпаки, через різницю, хоч і мізерну, у швидкості він віддалився од зірки на кілька метрів!

— Капітане, — нарешті наважився запитати я, — а як ви опинилися там, коли світло...

Та капітан зупинив мене одним рішучим помахом руки.

— А я мав надію, що ви й самі здогадаєтеся... Звичайно, першим бути куди важче, ніж останнім. Не знаєш, яка небезпека на тебе чекає. А чи хтось наважувався досі обігнати світло? Ні, бо теоретично давно було доведено, що ракета такого сміливця зникне без сліду. Миттєвий спалах і край... Але чому? Та щоб відповісти на це запитання, необхідно було б заризикувати і перетнути світловий бар’єр! Тоді мені й відкрилися ніким до того не бачені галактичні системи з чорними зірками...

Я приголомшено позирав н" зоряного відчайдуху, а капітан неквапом вів далі обраним курсом:

— А хіба раніш не було героїв, що важили власним життям в ім’я нових знань, в ім’я науки? Хіба не було вчених, які уражали себе епідемічними мікробами і вірусами, щоб експериментальне навчитися звитяжити над ними? Були, є і будуть! Смілива думка не знає непоборних перепон! І от я іноді думаю, що якби свого часу я не наважився на ризиковані експериментальні змагання з самим світлом і не випередив його, людство й понині не відало б, що коїться по той бік світла...

Розповідь десята. ТАЄМНИЦЯ БІЛЬЯРДНОЇ КУЛІ

Хіба ви не здивувалися б, якби побачили запеклого ентомолога, що пішов ловити метеликів, а замість сачка озброївся китобійним гарпуном? р в природі речі, які ніяк не сполучаються.

Візьмемо, наприклад, велемовного фахівця з Музею космічних мандрів. Що сталося б з ним, якби його поєднали хоча б з одним ковтком антиречовини? Та, хоч слова з нього ллються справжнім водоспадом, після ковтка антиречовини він не зміг би зв’язати й двох слів!

Отож уявіть собі, як здивувався я, побачивши у шухляді письмового стола, за яким капітан Небреха любив порпатися у своєму архіві, звичайну більярдну кулю.

Звідки ця жовта куля потрапила до капітана? Я зроду не бачив, щоб капітан принизив свій інтелект до гульні у підкидного дурня або гонитви більярдних куль.

— Більярдна куля! — вражено гукнув я. — Капітане, звідки вона у вас?

Небреха спокійно вийняв з шухляди кулю і замріяно підкинув її на долоні.

— Завдяки лише цій кулі, — урочисто мовив він, — п’ятдесят небрехознавців, весь квіт наукової думки, привселюдно оборонили кандидатські та докторські дисертації. Але якби свого часу я забарився ще на секунду, таємницю кулі й досі не було б розгадано...

Скажу не криючись, одверті слова капітана Небрехи були мені, як ніж у серце. Цієї миті я вперше у своєму житті відчув, що таке ревнощі.

П’ятдесят небрехознавців!

Таємниця більярдної кулі!

Подумати лишень, люди пишуть про цю кляту кулю дисертації та привселюдно обороняють їх, а я вперше про це чую і вперше бачу саму кулю! Це я, котрий вважав себе за єдиного, а отже, і найобізнанішого біографа капітана Небрехи! Ганьба мені, ганьба!..

Капітан Небреха зауважив, як я журюся, і з властивою йому чуйністю намагався мене заспокоїти:

— А ви, юначе, даремно хвилюєтеся. Запевняю, що ваші цілком правдиві та безсторонні нотатки стали настільною книгою для кожного небрехознавця. І ще одна приємна для вас новина: Міністерство вищої освіти рекомендувало ваші правдиві оповіді як підручник з небрехознавства для історичних факультетів гуманітарних вузів.

Я люто заскреготав зубами.

Як? Капітан Небреха ще знущається з мене!

Самі подумайте, ну, яким побитом мій твір устиг стати настільною книгою і рекомендованим підручником, коли я його ще тільки написав? І про мою роботу ніхто, крім самого капітана, ще нічого не чув!

— Атож, — знову повернувся до свого незграбного дотепу Небреха, — ваш твір став настільною книгою для кожного небрехознавця і рекомендованим підручником для гуманітарних вузів... Але домовимося: спочатку я розповім вам усю цю зворушливу історію, а тоді вже ви ображатиметеся на старого капітана, якщо матимете на це підстави...

Я погодився.

Капітан Небреха не хапаючись запалив свою прокурену люльку.

— Повірте мені, якби я тоді вагався хоч секунду, ви оце тепер не побачили б кулі, отже, і не було б нашої такої щирої розмови.

Ця пригода сталася вже тоді, коли я сам себе списав за вислугою років з борту коробки, а свою стару коробку поставив на вічний якір у моєму садочку. Тільки й мандрувати мені залишилося, що на яхті по рибу он за ті скелі...

Чи ж гадав я, що найдивовижніша у моєму житті подорож ще попереду!

Отож якось чарівного вечора я сидів отут, коло столу, і впорядковував свій архів. Знаєте, за роки всесвітніх блукань до біса назбиралося всіляких папірців.

Коли раптом повітря перед моїми очима заструменіло, наче гарячого сонячного дня, а всі речі, що були у кімнаті, стали розпливчастими і химерними, як марево у пустелі.

"Кепські справи! — сумовито подумав я. — От і старість до мене завітала. Доведеться тобі, капітане, купувати окуляри..."

Та за хвилину повітря знову стало чисте і прозоре, як кришталь, а всі речі набули своєї сталої форми. Та це ще не все!

Нараз просто переді мною вродився з нічого чудернацький малогабаритний повіз із розчиненими дверцятами, наче якийсь невидимка запрошував мене у цей повіз сісти.

Ну, я людина в бувальцях бувала, всіляких див за свого віку надивився, словом, звик уже за серце не хапатися.

Подивився я на цю дивину, спокійно запалив люльку і любесенько пошкандибав до повоза, щоб як слід обстежити його.

Скажу одверто, машини такої оригінальної конструкції я в житті своєму ще ніколи не бачив.

От хоча б пульт керування — це самі годинники, достоту вітрина годинникової майстерні. Були тут і найточніші хронометри, і побутові будильники, і капітальний годинник світу, і спортивні секундоміри, і звичайні ходики (вони мені нагадали пульт моєї коробки), і стародавні піщані дзигарі, які щохвилини автоматично перевертались... Але як я одразу не збагнув, що це була машина часу, я й досі не втямлю! Тільки й

додумався звірити свій наручний годинник з атомним хронометром. А проте ще стародавні наукові фантасти пророкували появу такої машини.

Коли бачу, на сидіння кинуто розкішну тигрову шкуру, в зубах тигра стримить якийсь папірець.

Ані секунди не вагаючись, я вихопив папірець з пащеки хижака. Це була записка, я пробіг її очима з астрономічною швидкістю. Вона запала у мою пам’ять на все життя:

"ЛЮБИЙ КАПІТАНЕ!

ВІТАЮ ВАС ІЗ СВІТЛОГО МАЙБУТТЯ!

СЬОГОДНІ УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ НЕЗАБУТНЬОГО ЗОРЕПЛАВЦЯ, СЛАВНОГО КАПІТАНА НЕБРЕХИ; ЗАПРОШУЄМО ВАС НА ВСЕНАРОДНЕ СВЯТО! МАШИНУ ЧАСУ ЗАПРОГРАМОВАНО НА ЗВОРОТНУ ПУТЬ. СІДАЙТЕ І ВИРУШАЙТЕ. ДО СКОРОЇ ЗУСТРІЧІ!

Ваш Азимут,

директор музею капітана Небрехи".

Що ви на це скажете? Молодець Азимут! От що таке — закінчити школу для обдарованих дітей!

Не вагаючись, я стрибнув у машину часу. Тієї ж миті вона вирушила у свою чудесну подорож крізь дні, тижні, місяці і роки.

Коли одверто сказати, сам часопробіг був не дуже цікавий. Усе навколо потьмарилося, геть нічого не видно — ніби машина часу занурилася в суцільний молочний туман.

А час спливає. А майбутнє наближається. Ну, щоб не гаяти цінні хвилини, я почав складати вітальну промову.

Я уявляв собі цю хвилюючу зустріч. Святковий натовп, портрети і червоні транспаранти, духовий оркестр, традиційні стрічка і ножиці, висока трибуна, об’єктиви телекамер... Хоч як я звик до врочистих зустрічей, але вони мене завжди хвилюють...

І раптом спостеріг, що в мене почали пропадати речі. Перша розтанула з димом моя люлька. Потім випарувався протез. А тоді одне за одним позникали гудзики, черевик, сорочка, штани, єдина шкарпетка... Словом, за кілька хвилин на моєму тілі неможливо було знайти ані нитки — все зникло в часі!

Я вжахано думав про зустріч з майбутнім поколінням. Що про мене скажуть люди, коли побачать у такому, лише для лазні, вбранні? Яка ганьба!

Та я недовго журився. Спокійно обдумав своє скрутне становище і заходився шукати порятунку. І де, ви думаєте, я знайшов його? Не повірите, але я буквально сидів на ньому! Моєю рятівницею була тигрова шкура. Я кинув її собі на плечі і ще підперезався довгим смугастим хвостом. Вийшов цілком пристойний костюм.

Одверто кажучи, не хочеться мені розповідати про саму зустріч. Але й мовчати не можна, бо це скидатиметься на злочинне фальшування фактів.

Зустріч була справді незвичайна. Тільки-но машина часу зупинилася, як мене закидали квітами. Квітів було так багато, що я просто тонув серед пелюстків. Довелося викликати рятувальну команду. Поети читали вірші і поеми, оркестри грали симфонії, ораторії та кантати, об’єднані хори співали пісень, і все, знаєте, модними "космічними" голосами. Мені

мало не позакладало, але я терпів. Що вдієш, концерт майстрів мистецтв цілком і повністю був присвячений одному мені.

А потім перерізали стрічку і зайшли до музею.

Хочете вірте, хочете не вірте, а я наче прийшов до себе додому. Тут були зібрані усі мої сувеніри! На стендах я побачив і справжній зуб справжнього дракона, і куряву з Чумацького Шляху, і оберемок хлорели, і грудку землі, і "Цікаву арифметику", і значок заслуженого тренера... Знайшов я також свою люльку, протез та одяг. То ось куди вони позникали під час подорожі! З дозволу адміністрації музею я негайно переодягнувся у свій звичайний костюм.

А що Азимут виробляв! Він просто-таки носив мене на руках, не відходив ані на крок і на кожному кроці зі мною фотографувався. А скільки автографів я тоді залишив! І все, між іншим, на палітурках ваших книжок про мене...

Капітан Небреха замовк і замріяно втупився у куток кімнати. Я його розумів: він бачив картини, які ніхто не бачив, і чув цієї миті голоси, які ніхто ніколи не чув.

— А звідки ж узялася більярдна куля і дисертації небрехознавців?

— Ет! — схаменувся капітан і негайно вийшов на орбіту початкової розповіді. — Справді, звідки взялася куля? Це питання турбувало всіх небрехознавців!

Увечері того ж дня мене запросили на урочисте наукове засідання. Там зібралися усі вчені кити небрехознавства, і там я вперше почув про цю злощасну більярдну кулю.

Виявляється, вона була історичною загадкою! Ніхто не знав, як, коли і чому з’явилася серед моїх сувенірів. Історію будь-якого сувеніра вчені

мужі знали назубок, а от куля їм була не по зубах. І тому кожен науковець висував свою гіпотезу про походження цього сувеніра і запекло обстоював її.

Але трагедія була у тому, що я сам не знав, звідки взялася ота більярдна куля! У мене її ніколи не було. А науковці весь час тільки й теревенили про неї. Ну, я не хотів їх розчаровувати, бо наука одразу втратила б з півсотні докторів і кандидатів. І врахуйте, що кожен конче бажав, аби я підтвердив саме його гіпотезу.

Першим упіймав мене за гудзика і загнав у куток доктор небрехознавства з напрочуд інтелектуальним прізвищем — Інтелігатор. Не знаю чому, але я на нього дивився як на своєрідне сполучення інтелігента й алігатора. Мабуть, тому, що він просто їв мене очима.

Хижо світячи окулярами, він почав інтерв’ю:

— Не крийтеся від мене, капітане!

— Та я й не криюся, — заспокоював його я.

— Ви бували на планеті Луза?

Я боявся за свого гудзика і тому не заперечував :

— Атож, — кажу, — бував.

— І бачили зелене поле? — не вгавав він.

— Авжеж, бачив.

— І кущі, на яких достигають більярдні кулі?

— Еге ж.

— А як тубільці збирають врожай?

— Ходять і збивають кулі киями!

— О! — простогнав Інтелігатор, вражений моєю залізною логікою, і необережно випустив з рук гудзика. — Геніально! Я напишу ще одну дисертацію! — кричав мені вслід.

Але до порятунку було ще далеко. Ледь я звільнився від Інтелігатора, як мене полонили два співавтори, їх теж цікавила таємниця кулі.

— Ви були на планеті Біл-Ярд? — гарячково запитали вони.

— Був, — не сперечався я, озираючись на всі боки.

— А це правда, що кулі там — живі істоти?

— Факт! — кажу. — І прудкі вони, як ртуть!

— А як же ви впіймали її, коли кульгаєте на протезі?

— Загнав у коробку дуплетом!

Та куля вже сиділа мені в печінках. Я бачив, що коли так буде й далі, то класичне небрехознавство перетвориться на схоластичне кулезнавство. Треба будь-що добути кулю і покласти її вдома серед моїх сувенірів. Щоб першому-ліпшому дилетантові було зрозуміло, звідки вона взялася.

Ну, випручнувся я з брану небрехознавців і подався до мого колишнього штурмана.

— Азимуте, — кажу, — чи не час мені повертатися у свій час?

Подивився він на годинник і важко зітхнув :

— Час...

Поки Азимут заправляв машину часу секундами, хвилинами і годинами, вантажив її тижнями, місяцями і роками, я пішов у магазин спорттоварів і придбав одну більярдну кулю, точний дублікат музейної. А коли, готуючись помандрувати у свій час, знову переодягнувся в тигрову шкуру, я (хай уже вибачить мені директор музею!) нишком замінив музейну кулю на щойно куплену.

Тепер небрехознавцям доведеться боронити нові дисертації!

І все ж при одній думці досі стає моторошно: а що, коли питання ще більше заплутається? Адже тепер, замість одної кулі, в майбутньому може виявитися дві! Тоді й гурт небрехознавців подвоїться!

Капітан Небреха замовк, витрусив з люльки на чорну долоню попіл і, хитро примруживши, докинув:

— А втім, ще побачимо. Ви чоловік молодий і, безумовно, дочекаєтеся майбутнього навіть без машини часу. І коли Азимут складе іспити на атестат зрілості і його запросять директором до мого музею, неодмінно приходьте на відкриття. Передавайте Азимутові привіт і чекайте мене. Ми з вами ще зустрінемося!